

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

Τουρκία: Από την Ουδετερότητα στην επιδίωξη Περιφερειακής Ηγεμονίας.
Η εξέλιξη της Τουρκικής Υψηλής Στρατηγικής από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έως
σήμερα.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Γεράσιμος Βικέντιος Βικάτος

Αθήνα, 2026

Τριμελής Επιτροπή

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Υφαντής Κωνσταντίνος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Τριανταφύλλου Δημήτρης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Γεράσιμος Βικέντιος Βικάτος, 2026

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνωμών του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Περίληψη	3
Εισαγωγή	7
Κεφάλαιο 1 ^ο : Η Τουρκική Στρατηγική και Εξωτερική Πολιτική κατά τον Μεσοπόλεμο και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο	14
1.1. Διεθνές περιβάλλον και κατανομή ισχύος	14
1.2. Η Τουρκική Στρατηγική	16
1.3. Από την ουδετερότητα στην πρόσδεση	22
Κεφάλαιο 2 ^ο : Η Τουρκική Στρατηγική και Εξωτερική Πολιτική κατά το Ψυχρό Πόλεμο ...	26
2.1. Διεθνές περιβάλλον και κατανομή ισχύος	26
2.2. Η Τουρκική στρατηγική	27
2.3. Οι περιορισμοί της Στρατηγικής Πρόσδεσης	33
2.4 Η εσωτερική αστάθεια και το πραξικόπημα του 1980	37
Κεφάλαιο 3 ^ο : Η Τουρκική Στρατηγική και Εξωτερική Πολιτική την εποχή Οζάλ: Νέο-οθωμανισμός και Παντουρανισμός	40
3.1. Ο Οζάλ στην εξουσία	40
3.2 Διεθνές Περιβάλλον και Κατανομή Ισχύος	42
3.3 Η Τουρκική Στρατηγική	45
3.4. Η άνοδος του πολιτικού Ισλάμ και η χαμένη δεκαετία	51
Κεφάλαιο 4 ^ο : Η Τουρκική Στρατηγική και Εξωτερική Πολιτική την εποχή Ερντογάν: Η επιδίωξη περιφερειακής ηγεμονίας	55
4.1. Η άνοδος του ΑΚΡ και η αποδυνάμωση του κεμαλικού κατεστημένου	55
4.2. Το δόγμα Νταβούτογλου και η Αραβική Άνοιξη	58
4.3. Το πραξικόπημα του 2016 και η αυταρχικοποίηση της Τουρκίας	64
4.4. Η Τουρκική Στρατηγική	67
4.5. Διεθνές περιβάλλον και κατανομή ισχύος	71
Συμπεράσματα.....	74
Βιβλιογραφία.....	87

Περίληψη

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία εξετάζει την εξέλιξη της τουρκικής υψηλής στρατηγικής από την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας έως τη σύγχρονη περίοδο, αναδεικνύοντας τόσο τις στρατηγικές συνέχειες όσο και τις κρίσιμες μετατοπίσεις που διαμόρφωσαν τη συμπεριφορά της Άγκυρας στο διεθνές σύστημα. Κεντρικό συμπέρασμα της ανάλυσης αποτελεί η διαπίστωση ότι η τουρκική υψηλή στρατηγική χαρακτηρίζεται διαχρονικά από πραγματισμό, ευελιξία και προσαρμοστικότητα στις εκάστοτε δομικές συνθήκες του διεθνούς περιβάλλοντος, παρά από ιδεολογική ακαμψία αλλά ταυτοχρόνως και περιστασιακά σφάλματα.

Κατά τον Μεσοπόλεμο και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Τουρκία υιοθέτησε μια στρατηγική ενεργής ουδετερότητας, η οποία δεν αποσκοπούσε μόνο στην αποφυγή πολεμικής εμπλοκής, αλλά και στην εξασφάλιση κερδών. Η περιορισμένη στρατιωτική ισχύς και η ιστορική εμπειρία της οθωμανικής παρακμής οδήγησαν την τουρκική ηγεσία στη συνδυαστική χρήση στρατηγικών αντιστάθμισης, μετακύλισης κόστους και, όταν οι συνθήκες το επέβαλαν, πρόσδεσης στον ισχυρό, στοχεύοντας κυρίως στην ομαλή ένταξη της χώρας στη μεταπολεμική διεθνή τάξη.

Η διπολική δομή του Ψυχρού Πολέμου περιόρισε δραστικά τα στρατηγικά περιθώρια της Τουρκίας. Η Σοβιετική Ένωση αναδείχθηκε σε υπαρξιακή απειλή, οδηγώντας την Άγκυρα σε πλήρη και αυστηρότερη πρόσδεση στο δυτικό στρατόπεδο και ένταξη στο NATO. Παρότι η επιλογή αυτή παρείχε κρίσιμες εγγυήσεις ασφάλειας, συνοδεύτηκε από περιορισμό της στρατηγικής αυτονομίας και από την ενίσχυση του πολιτικού ρόλου των ενόπλων δυνάμεων. Κρίσεις όπως αυτή των Πυραύλων, το Κυπριακό Ζήτημα και το αμερικανικό εμπάργκο όπλων ανέδειξαν τα όρια της στρατηγικής εξάρτησης.

Η ύφεση της πόλωσης και τελικά η λήξη του Ψυχρού Πολέμου αλλά πρωτίστως η σχετική υποχώρηση της ρωσικής ισχύος διεύρυναν τα περιθώρια δράσης της Άγκυρας. Η Τουρκία την περίοδο της διακυβέρνησης Özal επιχείρησε να

αναβαθμίσει τον περιφερειακό της ρόλο, αξιοποιώντας εργαλεία ήπιας ισχύος και επανεντάσσοντας τη θρησκευτική ταυτότητα ως στοιχείο κοινωνικής συνοχής και εξωτερικής προβολής, χωρίς να απομακρυνθεί από τον δυτικό προσανατολισμό της.

Η περίοδος Erdoğan σηματοδότησε μια ποιοτική μετατόπιση. Υπό συνθήκες αυξανόμενης πολύ-πολικότητας του διεθνούς συστήματος, η στρατηγική αυτονομία αναδείχθηκε σε κεντρικό στόχο, συνοδευόμενη από ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας, αποδυνάμωση των θεσμικών αντιβάρων και εγκατάλειψη της ευρωπαϊκής προοπτικής. Παράλληλα, η τουρκική στρατηγική μετατοπίστηκε από την έμφαση στην ήπια ισχύ προς μια περισσότερο προσανατολισμένη στην ασφάλεια και στη στρατιωτική ισχύ προσέγγιση, με αυξανόμενη εμπλοκή σε περιφερειακές συγκρούσεις.

Ωστόσο, η στρατιωτικοποίηση της εξωτερικής πολιτικής και η αναθεωρητική στάση έχουν δημιουργήσει αντί-συσπειρώσεις και έχουν αναδείξει το υψηλό κόστος μιας στρατηγικής που βασίζεται υπέρμετρα στη σκληρή ισχύ. Παρά τη φαινομενική απομάκρυνση από τη Δύση, η Τουρκία παραμένει οικονομικά και θεσμικά συνδεδεμένη με αυτήν, υιοθετώντας όμως μια πιο συναλλακτική προσέγγιση στις σχέσεις της με αυτήν αλλά και με τους υπόλοιπους δρώντες του διεθνούς συστήματος.

Συνολικά, η εργασία ευελπιστεί να αποδείξει ότι η σύγχρονη τουρκική υψηλή στρατηγική αποτελεί επιτάχυνση προϋπάρχουσων τάσεων και όχι ριζική τομή, γεγονός που καθιστά αναγκαία μια πολυπαραγοντική προσέγγιση για την κατανόησή της, υπό το πρίσμα των κινδύνων για την περιφερειακή σταθερότητα που πολλές φορές συνεπάγεται η σημερινή υψηλή στρατηγική της Άγκυρας.

Λέξεις κλειδιά: Τουρκική υψηλή στρατηγική, στρατηγική αυτονομία, στρατηγική αντιστάθμισης, ασφαλειοποίηση.

**Turkey: From Neutrality to the Pursuit of Regional Hegemony.
The Evolution of Turkish Grand Strategy from the Second World War to the
Present.**

Gerasimos Vikentios Vikatos

Abstract

The present Master thesis examines the evolution of Turkish high strategy from the founding of the Republic of Turkey to the contemporary period, highlighting both the strategic continuities and the critical shifts that have shaped Ankara's behavior within the international system. A central conclusion of the analysis is the observation that Turkish high strategy has been characterized over time by pragmatism, flexibility, and adaptability to the prevailing structural conditions of the international environment, rather than by ideological rigidity, while at the same time exhibiting occasional miscalculations.

During the interwar period and the Second World War, Turkey adopted a strategy of active neutrality, which aimed not only at avoiding military involvement but also at securing gains. Limited military capabilities and the historical experience of Ottoman decline led the Turkish leadership to employ a combined use of hedging strategies, cost-shifting, and, when conditions required, band-wagoning, primarily with the objective of ensuring the country's smooth integration into the postwar international order.

The bipolar structure of the Cold War drastically constrained Turkey's strategic options. The Soviet Union emerged as an existential threat, driving Ankara toward a complete and stricter alignment with the Western bloc and accession to NATO. Although this choice provided crucial security guarantees, it was accompanied by a reduction in strategic autonomy and by the strengthening of the political role of

the armed forces. Crises such as the Missile Crisis, the Cyprus issue, and the U.S. arms embargo highlighted the limits of strategic dependence.

The easing of polarization and ultimately the end of the Cold War, and above all the relative decline of Russian power, expanded Ankara's room for maneuver. During the Özal period, Turkey sought to upgrade its regional role by employing instruments of soft power and reintegrating religious identity as a factor of social cohesion and external projection, without departing from its Western orientation.

The Erdoğan period marked a qualitative shift. Under conditions of increasing multipolarity in the international system, strategic autonomy emerged as a central objective, accompanied by the strengthening of executive power, the weakening of institutional checks and balances, and the abandonment of the European perspective. At the same time, Turkish strategy shifted from an emphasis on soft power toward an approach more strongly oriented toward security and military power, with growing involvement in regional conflicts.

However, the militarization of foreign policy and Turkey's revisionist posture have generated counter-alignments and have underscored the high costs of a strategy that relies excessively on hard power. Despite its apparent distancing from the West, Turkey remains economically and institutionally connected to it, while adopting a more transactional approach in its relations both with Western actors and with other actors in the international system.

Overall, the study seeks to demonstrate that contemporary Turkish high strategy represents an acceleration of pre-existing trends rather than a radical rupture, a conclusion that necessitates a multi-factor analytical approach to its understanding, particularly in light of the risks to regional stability that Turkey's current high strategy often entails.

Key words: Turkish Grand Strategy, Strategic Autonomy, Strategic Hedging, Securitization.

Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η εξέταση της Τουρκικής Υψηλής Στρατηγικής και πως αυτή έχει εξελιχθεί στο πέρασμα του χρόνου από την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας το 1923 έως τις μέρες μας. Στην εισαγωγή αυτή θα επιχειρηθεί μια συνοπτική παρουσίαση της έννοιας της Υψηλής Στρατηγικής αυτής καθ' αυτής και μια ενδεικτική αναφορά σε ορισμένους μόνο από τους παράγοντες που επηρεάζουν τη διαμόρφωσή της, ειδικά στην περίπτωση της Τουρκίας.

Η έννοια της Υψηλής Στρατηγικής αναφέρεται στην οργάνωση και τον συντονισμό του συνόλου των διαθέσιμων μέσων ενός κράτους¹ προς την επίτευξη μακροπρόθεσμων πολιτικών στόχων, στο πλαίσιο ενός άναρχου, ανταγωνιστικού, εν δυνάμει συγκρουσιακού και διαρκώς μεταβαλλόμενου διεθνούς περιβάλλοντος.² Η επιδίωξη αυτών των στόχων δεν αποτελεί μια στατική διαδικασία, αλλά μια δυναμική και εξελισσόμενη σχέση, καθώς οι μεταβολές στις διεθνείς συνθήκες, στις απειλές και στις ευκαιρίες με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπο ένα κράτος επηρεάζουν τόσο τους σκοπούς όσο και τα μέσα που αυτό διαθέτει. Με τη σειρά τους, οι διαθέσιμοι πόροι και ικανότητες επαναπροσδιορίζουν τις στρατηγικές φιλοδοξίες, δημιουργώντας μια αμφίδρομη σχέση ανατροφοδότησης μεταξύ μέσων και σκοπών.³ Υπό αυτό το πρίσμα, η στρατηγική μπορεί να νοηθεί ως η σύζευξη μέσων και σκοπών, η «γέφυρα» που συνδέει την ισχύ και τα μέσα με τους πολιτικούς στόχους ενός κράτους.⁴

¹ Ο όρος Υψηλή χρησιμοποιείται για να καταδείξει ότι υπάγονται σε αυτήν όλα τα επιμέρους κρατικά μέσα όπως οικονομικά και στρατιωτικά εργαλεία.

² Κ. Κολιόπουλος, *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα* (Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2008) σ.44.

³ J. Mearsheimer, *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων* (Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2007) σ. 86-90.

⁴ Κ. Κολιόπουλος, *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*, σ.44 και Κ. Υφαντής, *Εισαγωγή στη Στρατηγική* (Αθήνα, Εκδόσεις Σιδέρης, 2011) σ. 28.

Ο κλάδος των Στρατηγικών Σπουδών εστιάζει στη μελέτη των αιτίων, των διαδικασιών και των αποτελεσμάτων της πολιτικής ισχύος, των απειλών και των αντιλήψεων ασφάλειας των κρατών.⁵ Η στρατηγική αφορά κατ' ουσίαν τη σύγκρουση αντιτιθέμενων θελήσεων, όπου κάθε ενέργεια ενός δρώντα προκαλεί αντιδράσεις από άλλους, οδηγώντας σε συνεχή προσαρμογή των αρχικών σχεδιασμών.⁶ Για τον λόγο αυτό, η στρατηγική δεν περιορίζεται στη χρήση ένοπλης βίας, αλλά περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα εργαλείων —στρατιωτικών, οικονομικών, διπλωματικών, θεσμικών και πολιτιστικών— καθώς και την προώθηση ιδεολογιών και κανόνων, ως μέσων άσκησης επιρροής.⁷

Αν και η στρατηγική ανάλυση αναπτύχθηκε αρχικά γύρω από τη μελέτη της στρατιωτικής ισχύος και των ένοπλων συγκρούσεων, έχει πλέον επεκταθεί στη μελέτη της στρατηγικής που εφαρμόζουν τα κράτη και σε περιόδους ειρήνης. Τα κράτη επιδιώκουν συστηματικά, ακόμη και εν καιρώ ειρήνης, να αυξήσουν τη σχετική τους ισχύ, την επιρροή και τα διεθνή τους ερείσματα, με στόχο τη βελτίωση της θέσης τους στο διεθνές σύστημα.⁸ Υπό αυτή την έννοια, οι Στρατηγικές Σπουδές συνιστούν ένα κατεξοχήν διεπιστημονικό πεδίο, αντλώντας θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία από την πολιτική επιστήμη, την οικονομία, την κοινωνιολογία, τη γεωγραφία και την τεχνολογία, προκειμένου να ερμηνεύσουν τη στρατηγική συμπεριφορά των κρατών σε βάθος χρόνου.⁹

Φυσικά, γίνεται εξ' ορισμού αντιληπτό ότι η Υψηλή Στρατηγική ενός κράτους επηρεάζεται βαθύτατα από εσωτερικές πολιτικές μεταβολές ιδίως όταν αυτές συνεπάγονται αλλαγές στη σύνθεση των ανώτατων οργάνων λήψης αποφάσεων, όπως συμβαίνει σε περιπτώσεις κυβερνητικής εναλλαγής. Η βεβαιότητα ότι ένα κράτος διαθέτει άριστα σχεδιασμένη και αταλάντευτη στο πέρασμα του χρόνου εξωτερική πολιτική και στρατηγική, που αξιοποιεί με το βέλτιστο τρόπο τα διαθέσιμα μέσα και τις συγκυρίες είναι στρεβλή και συνήθως οφείλεται στην

⁵ Α. Ηρακλείδης, *Διεθνείς Σχέσεις*, (Αθήνα, Εκδόσεις Σιδέρης, 2019) σ. 113.

⁶ Χ. Παπασωτηρίου, *Ο Αγώνας για την Ελληνική Ανεξαρτησία*, (Αθήνα, Εκδόσεις Σιδέρης, 1996) σ.15.

⁷ Στο ίδιο, σ.17-24 καθώς και Χ. Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, (Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2004) σ.14,15.

⁸ Χ. Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, σ.14,15.

⁹ Κώστας Υφαντής, *Εισαγωγή στη Στρατηγική*, σ.29.

υποσυνείδητη καχυποψία του ατόμου έναντι δρώντων που θεωρεί εχθρικούς με βάση τη συλλογική-εθνική του ταυτότητα.¹⁰ Αντίθετα με ότι συχνά πλανάται στη δημόσια σφαίρα, όσο μεγάλη ιστορική συνέπεια και συνέχεια και αν παρουσιάζει η υψηλή στρατηγική ενός κράτους υπάγεται πάντα σε επιμέρους διαφοροποιήσεις λόγω των ποικίλων μεταβλητών που την επηρεάζουν. Ωστόσο, είναι δυνατό σε βάθος χρόνου να εντοπιστούν σταθερά μοτίβα στην άσκηση εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους, με τη Τουρκία να μην αποτελεί εξαίρεση. Παρότι η Τουρκία έχει μεταβληθεί ριζικά από τη δεκαετία του 1920, η γεωγραφική της θέση παραμένει ίδια, γεγονός που σημαίνει ότι σε κάποιο τουλάχιστον βαθμό καλείται να διαχειριστεί τόσο γεωγραφικά και οικονομικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα όσο και εγγενείς στρατηγικές αδυναμίες που ομοιάζουν με αντίστοιχα του παρελθόντος.¹¹

Πέραν των παραδοσιακών ιδεατών τύπων Υψηλής Στρατηγικής όπως η στρατηγική των συμμαχιών, των εξισορροπήσεων, του κατευνασμού,¹² της αποτροπής και του πειθαναγκασμού,¹³ η σύγχρονη θεωρία των Στρατηγικών Σπουδών προσφέρει ένα σύνολο εννοιών που ερμηνεύουν τη συμπεριφορά μικρών και μεσαίων δυνάμεων στο διεθνές περιβάλλον, ιδίως σε περιόδους ανταγωνισμών, υψηλής έντασης μεταξύ μεγάλων δυνάμεων. Παραδείγματος χάριν, το “Hedging” (στρατηγική αντιστάθμισης) αποτελεί μια στρατηγική επιλογή κατά την οποία ένα κράτος αποφεύγει την πλήρη ευθυγράμμιση αποκλειστικά με μία μεγάλη δύναμη και διατηρεί ταυτόχρονα ανοικτά κανάλια συνεργασίας με περισσότερες πλευρές, επιδιώκοντας έτσι τη μείωση των κινδύνων και την αποκόμιση υλικών οφελών.¹⁴ Σε περιπτώσεις πάλι όπου ένα κράτος δεν κατέχει επαρκή μέσα για να επιτύχει “Εσωτερική Εξισορρόπηση” μιας απειλής, δηλαδή επαύξηση των αμυντικών δυνατοτήτων του με ίδια μέσα, ενδέχεται να υιοθετήσει μια στρατηγική “Soft Balancing” (ήπια ή μη στρατιωτική εξισορρόπηση). Ο όρος διαφέρει από την

¹⁰ Α. Ηρακλείδης, *Διεθνείς Σχέσεις*, σ.159.

¹¹ S. Neset, M. Aydın, E. Balta, K. Ataç, H. Bilgin, A. Strand, “*Turkey as a regional security actor in the Black Sea, the Mediterranean, and the Levant Region.*” Chr. Michelsen Institute Report, no. 2 (2021) σ. 7-8.

¹² Χ. Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, σ.22,23.

¹³ Κ. Κολιόπουλος, *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*, σ.21.

¹⁴ Cheng-Chwee Kuik, “*The Essence of Hedging: Malaysia and Singapore’s Response to a Rising China,*” *Contemporary Southeast Asia*, Vol. 30, no. 2 (2008) σ.159-165.

“Εξωτερική Εξισορρόπηση”,¹⁵ καθώς αναφέρεται στη χρήση θεσμικών, διπλωματικών ή νομικών εργαλείων με στόχο τον περιορισμό ισχυρότερων δρώντων, χωρίς ωστόσο τη δημιουργία δεσμευτικών στρατιωτικών συμμαχιών.¹⁶

Μια ακόμη στρατηγική που είναι πιθανό να υιοθετήσει ένα αδύναμο – σε σχέση με τις Μεγάλες Δυνάμεις του Διεθνούς Συστήματος – κράτος ονομάζεται “Buck-Passing” και αποτελεί την προσπάθεια «μετακύλισης» του κόστους εξισορρόπησης μιας απειλής σε άλλους διεθνείς δρώντες, επειδή η απευθείας ανάληψη της ευθύνης εξισορρόπησης θεωρείται επικίνδυνη ή δαπανηρή σε μη βιώσιμο βαθμό.¹⁷ Τέλος, αξίζει να αναφερθούμε στο “band-wagoning,” τη στρατηγική πρόσδεσης στο «άρμα» ενός ισχυρότερου δρώντα, είτε για λόγους ασφαλείας είτε με στόχο την αποκόμιση οφελών.¹⁸ Οι παραπάνω ορισμοί στρατηγικής δεν πρέπει να γίνονται αντιληπτοί ως αυστηρά πλαίσια κατηγοριοποίησης αλλά ως χρήσιμα αναλυτικά εργαλεία. Ένα κράτος είναι πιθανό να εφαρμόζει συνδυασμό στρατηγικών καθώς αυτές δεν αποτελούν κατ’ ανάγκην αμοιβαία αποκλειόμενες επιλογές.¹⁹

Ένας ακόμη παράγοντας που επηρεάζει καθοριστικά τη διαμόρφωση Υψηλής Στρατηγικής και αξίζει να αναφερθεί είναι η στρατηγική κουλτούρα ενός κράτους. Η έννοια αυτή αναφέρεται στο σύνολο των ιστορικά διαμορφωμένων αντιλήψεων, πεποιθήσεων, φόβων, συλλογικών εμπειριών και καθιερωμένων προτύπων σκέψης που επηρεάζουν τη συμπεριφορά του κράτους στον τομέα της ασφάλειας και της εξωτερικής πολιτικής. Οι παράγοντες αυτοί ασκούν σημαντική επιρροή καθώς διαμορφώνουν το πλαίσιο του «επιτρεπτού» και του «ανεπίτρεπτου», ακόμη και σε περιπτώσεις όπου οι υλικές δυνατότητες του κράτους θα επέτρεπαν εναλλακτικές στρατηγικές επιλογές. Υπό αυτή την έννοια, η

¹⁵ K. Waltz, *Theory of International Politics*, (Addison-Wesley, Reading Mass. 1979) σ.118,163 και J. Mearsheimer, *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων*, σ.327.

¹⁶ R. Pape, “Soft Balancing Against the United States,” *International Security*, sections I–II Vol. 30, no. 1 (2005) σ.9,10,36,37 και T. V. Paul, *Restraining Great Powers: Soft Balancing from Empires to the Global Era* (London, Yale University Press, 2018) σ,42-68.

¹⁷ Στο ίδιο, σ.41.

¹⁸ S. Walt, *The Origins of Alliances* (Cornell University Press, 1987) σ.178-183 και R. L. Schweller, “Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In,” *International Security*, Vol. 19, No. 1 (1994) σ.80,88-95.

¹⁹ T. V. Paul, *Restraining Great Powers: Soft Balancing from Empires to the Global Era*, σ.16,20,41-46.

στρατηγική κουλτούρα δεν καθορίζει απλώς το τι μπορεί να πράξει ένα κράτος, αλλά κυρίως το τι θεωρεί ότι οφείλει ή δεν οφείλει να πράξει. Οι κρατικές ταυτότητες και τα αντίστοιχα συμφέροντα συνδιαμορφώνονται τόσο από τις προσδοκίες που ένα κράτος έχει για τον εαυτό του όσο και από τις προσδοκίες που διαμορφώνουν οι λοιποί διεθνείς δρώντες απέναντί του.²⁰ Στην τουρκική περίπτωση, η αυτοαντίληψη της χώρας μεταβαλλόταν διαχρονικά σε συνάρτηση με τις ισχυρές διεθνείς προσδοκίες —ιδίως εκ μέρους των Ηνωμένων Πολιτειών και, σε μικρότερο βαθμό, της Ευρωπαϊκής Ένωσης— οι οποίες ενισχύθηκαν περαιτέρω από περιφερειακές προσδοκίες και ανταγωνισμούς.²¹

Η στρατηγική ενός κράτους επηρεάζεται επίσης από τις εθνικές αναμνήσεις και τις αντιλήψεις —συχνά στερεοτυπικές— που διακατέχουν την κοινωνία και τις ελίτ του για τους «Άλλους».²² Το λεγόμενο «Σύνδρομο των Σεβρών» παραδείγματος χάριν αποτελεί έναν διαχρονικό παράγοντα που επηρεάζει βαθύτατα τη στρατηγική σκέψη και την κουλτούρα ασφάλειας της Τουρκίας. Το Σύνδρομο των Σεβρών αναφέρεται στον επίμονο φόβο διαμελισμού του τουρκικού κράτους μέσω συνδυασμού εσωτερικής υπονόμησης και εξωτερικής συνωμοσίας, φόβο που αντλεί τις ρίζες του από το τραύμα της κατάρρευσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη μνήμη της ομώνυμης Συνθήκης των Σεβρών. Η αντίληψη ότι η “Δύση” επιδιώκει να εκμεταλλευθεί εσωτερικές διαιρέσεις —ιδίως το κουρδικό ζήτημα και την αυτονομιστική δράση του ΡΚΚ— για να αποδυναμώσει ή να διαμελίσει την Τουρκία, έχει ενσωματωθεί στη συλλογική αντίληψη απειλής και έχει ασκήσει μακροχρόνια επιρροή στη στρατηγική της κουλτούρα, ενισχύοντας τάσεις καχυποψίας και εσωστρέφειας.²³ Το ΡΚΚ ιδρύθηκε το 1978 και από τότε έχει επιδοθεί σε ένοπλο αγώνα, με διακυμάνσεις στην έντασή του, που περιλαμβάνει από ανοιχτό ανταρτοπόλεμο μέχρι και τρομοκρατικά χτυπήματα. Αρχικός εκπεφρασμένος αντικειμενικός σκοπός των Κούρδων μαχητών ήταν η ίδρυση ενός

²⁰ Α. Γκόφας, Ν. Τζιφάκης, *Θεωρητικές προβολές στη Διεθνή Πολιτική*, (Αθήνα, Εκδόσεις Πεδίο, 2017) σ.127-129,133-136,140,141.

²¹ E. Parlar Dal, E. Erşen, “Reassessing the “Turkish Model” in the Post-Cold War Era: A Role Theory Perspective”, *Turkish Studies*, (2014) 15:2, σ.273.

²² Α. Ηρακλείδης, *Ανάλυση και επίλυση συγκρούσεων*, (Αθήνα, Εκδόσεις Σιδέρης, 2011) σ.33-35.

²³ S. Naset, M. Aydın, E. Balta, K. Ataç, H. Bilgin, A. Strand, “Turkey as a regional security actor in the Black Sea, the Mediterranean, and the Levant Region.” σ.12,13,23.

ανεξάρτητου κουρδικού κράτους που θα συμπεριλαμβάνει περιοχές της Νοτιοανατολικής Τουρκίας. Η σύγκρουση με το ΡΚΚ έχει στοιχίσει τη ζωή σε περίπου 40.000 ανθρώπους ενώ περίπου 3 εκατομμύρια έχουν εκτοπιστεί. Ως εκ τούτου, η τουρκική κοινωνία σε μεγάλο μέρος της τους βλέπει ως πράκτορες εχθρικών χωρών και συμφερόντων.²⁴

Έτσι λοιπόν, μια έννοια που γνωρίζει ολοένα αυξανόμενη δημοτικότητα στη σύγχρονη στρατηγική σκέψη, αυτή της «στρατηγικής αυτονομίας»²⁵ παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την περίπτωση της ανάλυσης της τουρκικής υψηλής στρατηγικής. Ο όρος αναφέρεται στην ικανότητα ενός κράτους να διαμορφώνει και να υλοποιεί την εξωτερική και αμυντική του πολιτική με βάση τις δικές του προτεραιότητες, περιορίζοντας την υπέρμετρη εξάρτηση από συμμαχικά πλαίσια ή εξωτερικούς θεσμικούς περιορισμούς. Στην τουρκική περίπτωση, η έννοια της στρατηγικής αυτονομίας αποτελεί εξαιρετικά δημοφιλή στρατηγικό στόχο, αξιοποιώντας το συλλογικό θυμικό που επιθυμεί την απεξάρτηση από τις ξένες δυνάμεις που επιβουλεύονται την εδαφική ακεραιότητα της Τουρκίας. Επιπλέον, δεν πρέπει να υποτιμώνται οι λόγοι εσωτερικής πολιτικής σκοπιμότητας ή «εσωτερικής κατανάλωσης» όπως συχνά ακούγεται στον ελληνικό δημόσιο λόγο, στη διαμόρφωση της υψηλής στρατηγικής ενός κράτους. Η διαιώνιση της αντίληψης περί ύπαρξης ενός εξωτερικού αντιπάλου δύναται να αυξάνει την εσωτερική συνοχή, να επιτρέπει θυσίες για την επιτυχή του αντιμετώπιση και να αποπροσανατολίζει από εσωτερικά προβλήματα.²⁶

Η επιδίωξη στρατηγικής αυτονομίας κατέστη κεντρικός άξονας από ένα σημείο της διακυβέρνησης του ΑΚΡ και έπειτα, όταν η Άγκυρα άρχισε να αμφισβητεί ανοιχτά την επάρκεια των παραδοσιακών δυτικών πλαισίων για την αποτελεσματική προώθηση των συμφερόντων της.²⁷ Οι σημερινές τουρκικές ελίτ εκλαμβάνονται τη γεωπολιτική σημασία της θέσης της χώρας, τη συμμετοχή της σε θεσμούς όπως το ΝΑΤΟ, τις οικονομικές σχέσεις και συμφωνίες με την ΕΕ καθώς και

²⁴ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, (Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2002) σ.72-78.

²⁵ S. Aydın-Düzgüt, M. Kutlay, E. Fuat Keyman, “*Strategic autonomy in Turkish foreign policy in an age of multipolarity: lineages and contradictions of an idea*,” *International Politics*, (2024), σ.1,2.

²⁶ Α. Ηρακλείδης, *Ανάλυση και επίλυση συγκρούσεων*, σ.29-31.

²⁷ S. Aydın-Düzgüt, M. Kutlay, E. Fuat Keyman, “*Strategic autonomy in Turkish foreign policy in an age of multipolarity: lineages and contradictions of an idea*,” σ.2.

τους ιστορικούς, θρησκευτικούς, γλωσσικούς και πολιτισμικούς δεσμούς με κράτη της ευρύτερης περιφέρειας, ως πλεονεκτήματα που μπορούν να αξιοποιηθούν στο νέο πολυπολικό διεθνές σύστημα. Παράλληλα, η Τουρκία σήμερα προβάλλει την απουσία αποικιοκρατικού παρελθόντος —παραβλέποντας συχνά τις αρνητικές μνήμες που διατηρούν πολλοί γειτονικοί πληθυσμοί από την οθωμανική περίοδο— ως στοιχείο νομιμοποίησης της περιφερειακής της πολιτικής. Ωστόσο οι τουρκικές πολιτικές επιδίωξεις στρατηγικής αυτονομίας είναι ιδιαίτερα αμφιλεγόμενες²⁸ και συχνά ερμηνεύονται ως προσπάθεια ανάδειξης της σε ηγεμονική περιφερειακή δύναμη, κατά το πρότυπο ερμηνείας που προτείνει η ιδιαίτερα δημοφιλής στις Διεθνείς Σχέσεις προσέγγιση του Επιθετικού Ρεαλισμού, ο οποίος θεωρεί ότι η ραγδαία αύξηση ισχύος ενός κράτους επιφέρει σχεδόν νομοτελειακά την αναπροσαρμογή των στόχων του και τελικά την επιδίωξη περιφερειακής ηγεμονίας.²⁹

Για να γίνει κατανοητή η σημερινή υψηλή στρατηγική της Τουρκίας η ανάλυση αυτής δεν είναι δυνατό να ξεκινήσει από το σήμερα ωσάν η στρατηγική αυτή να προέκυψε εν κενώ. Έτσι η παρούσα μελέτη ξεκινά από το πρώτο κεφάλαιο εξετάζοντας τη τουρκική υψηλή στρατηγική από την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας το 1923 έως τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου το 1945.

²⁸ S. Aydın-Düzgüt, M. Kutlay, E. Fuat Keyman, “Strategic autonomy in Turkish foreign policy in an age of multipolarity: lineages and contradictions of an idea,” σ.3.

²⁹ Α. Γκόφας, Ν. Τζιφάκης, *Θεωρητικές προβολές στη Διεθνή Πολιτική*, σ. 40,41.

Κεφάλαιο 1^ο: Η Τουρκική Στρατηγική και Εξωτερική Πολιτική κατά τον Μεσοπόλεμο και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

1.1. Διεθνές περιβάλλον και κατανομή ισχύος

Η Τουρκική Δημοκρατία το 1923, διάδοχο κράτος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που εγκαθίδρυσε ο Mustafa Kemal «Atatürk», είχε μόλις εξέλθει από μια δωδεκαετία εξαντλητικών συγκρούσεων. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ενεπλάκη σε διαδοχικές συγκρούσεις, αρχής γενομένης με την Ιταλία το 1911, στη συνέχεια ενεπλάκη στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912–1913), στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και στον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας (1919–1923). Η τουρκική επικράτεια, που πλέον περιοριζόταν στη χερσόνησο της Ανατολίας και στην Ανατολική Θράκη, είχε αποτελέσει πεδίο μαχών με καταστροφικές συνέπειες. Επιπλέον, κατά τη δεκαετία του 1920, το νεότευκτο τουρκικό εθνικό κράτος ήταν εξουθενωμένο και γειτνίαζε με κράτη τα οποία είχαν πρόσφατα εμπλακεί μαζί της σε πόλεμο, των οποίων οι εχθρικές προθέσεις μπορούσαν κάλλιστα να αναζωπυρωθούν.

Με βάση τις παραπάνω συνθήκες, η κατανομή ισχύος που διαμορφωνόταν στην περιοχή ήταν απογοητευτική για την Τουρκική Δημοκρατία. Εξετάζοντας απλά τους δύο πλέον θεμελιώδεις δείκτες ισχύος ενός κράτους, τον πλούτο και τον πληθυσμό³⁰ μπορούμε να αντιληφθούμε τη γενική εικόνα. Η ΕΣΣΔ, με πληθυσμό 147 εκατομμυρίων και ΑΕΠ 252 δισ. δολάρια, αποτελούσε διαχρονικά τη σημαντικότερη απειλή στη τουρκική στρατηγική κουλτούρα, καθότι διάδοχο κράτος της τσαρικής Ρωσίας, με την οποία η Τουρκία (ως Οθωμανική Αυτοκρατορία) είχε ιστορικά εμπλακεί σε πάνω από 10 πολέμους. Επιπλέον, η Τουρκία συνόρευε με την όλο και πιο αναθεωρητική Ιταλία, μέσω των κήσεων της τελευταίας στο Αιγαίο, της οποίας ο πληθυσμός άγγιζε τα 42 εκατομμύρια και το ΑΕΠ τα 147 δισ. δολάρια. Ο

³⁰ J. Mearsheimer, *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων*, σ.138,139 και K. Waltz, *Theory of International Politics*, σ.191,192.

συσχετισμός ισχύος με τους παραδοσιακούς εχθρούς της Τουρκίας στα Βαλκάνια, την Ελλάδα και τη Βουλγαρία, δεν ήταν τόσο ζοφερός, ωστόσο αν αυτές συνδύαζαν τις δυνάμεις τους, πλησίαζαν τον τουρκικό πληθυσμό και το μέγεθος της τουρκικής οικονομίας. Μετά τις ανταλλαγές πληθυσμών που ακολούθησαν τη Συνθήκη της Λοζάνης, η Τουρκία ήταν μια χώρα περίπου 13 εκατομμυρίων κατοίκων, με ΑΕΠ της τάξεως των 19 δισ. δολαρίων, ενώ όλες σχεδόν οι κοινωνίες της περιοχής είχαν χαμηλή διάμεση ηλικία.³¹ Οι συσχετισμοί αυτοί υπήρξαν καθοριστικοί για την εξωτερική πολιτική και τη στρατηγική της Άγκυρας την περίοδο του Μεσοπολέμου.

Δεν πρέπει συνεπώς, να αποτελεί έκπληξη ότι πρωταρχικός σκοπός για την τουρκική ηγεσία τα πρώτα χρόνια της Τουρκικής Δημοκρατίας ήταν η αποφυγή της εμπλοκής σε ένα νέο πόλεμο,³² με τη χρήση εργαλείων Soft Balancing, μέσω της βελτίωσης των διμερών σχέσεων της χώρας με τους γείτονες και της οικοδόμησης ενός δικτύου συμφωνιών που όμως δεν δέσμευαν τη Τουρκία στην περίπτωση κάποια σύγκρουσης, όπως το Σύμφωνο Ουδετερότητας με την Ιταλία (1928), το Σύμφωνο Φιλίας με την Ελλάδα (1930) και το Βαλκανικό Σύμφωνο (1934).³³ Καθ' όλη τη δεκαετία του 1930, η Άγκυρα ακολούθησε παράλληλα μια στρατηγική αντιστάθμισης, ισορροπώντας μεταξύ των ευρωπαϊκών Μεγάλων Δυνάμεων, ενώ αυτές με τη σειρά τους ασκούσαν πιέσεις αλλά προχωρούσαν και σε παραχωρήσεις προς τη Τουρκία για να την απομακρύνουν από τους ανταγωνιστές τους. Η δυναμική αυτή θα συνεχίζονταν και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.³⁴

Καθώς η Τουρκία και το κεμαλικό καθεστώς σταθεροποιούνταν, η τουρκική εξωτερική πολιτική άρχισε να υιοθετεί μια ευέλικτη στάση «ενεργής ουδετερότητας», όπου ο προαναφερθείς πρωταρχικός σκοπός παρέμενε ο κεντρικός άξονας,

³¹ Maddison, Angus. *The World Economy: Historical Statistics*. Maddison Project Database OECD, 2003. Ο πληθυσμός μιας χώρας έχει σημασία σε συνάρτηση με τη δυνατότητα στρατιωτικής του κινητοποίησης και τις παραγωγικές του δυνατότητες, συνεπώς κατατοπιστικότερο δείκτη αποτελεί η διάμεση ηλικία του πληθυσμού. Βλέπε παραπάνω Mearsheimer και Waltz.

³² E. Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945, Small state diplomacy and Great Powers politics*, Princeton University Press 1973, σ.10.

³³ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, (Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2004) σ.270.

³⁴ D. Barlas, S. Yilmaz, "Rethinking strategic alignment: the great powers' wedging and Turkey's balancing strategies", *Turkish Studies*, (2022) σ.1,3 και Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945, Small state diplomacy and Great Powers politics*, σ.6.

όμως δευτερευόντως, επιδιώκονταν σταθερά και με όλο και μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση πολιτικά και οικονομικά οφέλη, αξιοποιώντας τους διεθνείς και περιφερειακούς ανταγωνισμούς. Οι ειρηνικές διακηρύξεις, όπως το σύνθημα «ειρήνη στον κόσμο, ειρήνη στην πατρίδα», και η επιδίωξη καλών σχέσεων με τους γείτονές της επέτρεψαν στην Άγκυρα να παρουσιαστεί ως υπέρμαχος του status quo, προσεγγίζοντας έτσι τη Βρετανία και τη Γαλλία. Στην προσέγγιση με τις φιλελεύθερες, δημοκρατικές αυτές δυνάμεις έπαιξε σαφώς ρόλο η φύση των μεταρρυθμίσεων που προωθούσε το τουρκικό καθεστώς, και είχαν κεντρικό άξονα την εκκοσμίκευση του κράτους. Αν και οι μεταρρυθμίσεις που προώθησε ο Kemal ήταν σαφώς προσανατολισμένες στα δυτικά πρότυπα, αυτό δεν οδήγησε σε ταύτιση με τις δυτικές δυνάμεις στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής. Η Άγκυρα προσπάθησε επίσης να προσεγγίσει την ΕΣΣΔ, προσβλέποντας σε οικονομική στήριξη, και απέφυγε τη ρήξη με τις αναθεωρητικές δυνάμεις της εποχής, όπως η Ιταλία και η Γερμανία, με τις οποίες προχώρησε σε συμφωνίες αγοράς υποβρυχίων, αντιτορπιλικών και άλλων ειδών στρατιωτικού εξοπλισμού.³⁵

1.2. Η Τουρκική Στρατηγική

Η στάση αυτή, της διατήρησης ισορροπιών και της αποφυγής ταύτισης με κάποια Μεγάλη Δύναμη, που εμπίπτει εντός του ερμηνευτικού πλαισίου του όρου “Hedging”, δεν υπήρξε απλώς αντανάκλαση των προσωπικών πεποιθήσεων και εκτιμήσεων του απόλυτου κυρίαρχου της τουρκικής πολιτικής σφαίρας Τούρκου ηγέτη. Μετά τον θάνατο του Kemal, η Τουρκία παρέμεινε ένα συγκεντρωτικό κράτος, με την εξουσία να περνά στον πρώην στρατηγό İsmet İnönü. Ο νέος πρόεδρος, όπως ακριβώς και ο προκάτοχός του, είχε τον τελικό λόγο στα σοβαρότερα ζητήματα, ανάμεσα σε αυτά και στη χάραξη εξωτερικής πολιτικής. Ενδεικτική της απόλυτης πρωτοκαθεδρίας του Προέδρου ήταν η ευκολία με την

³⁵ D. Barlas, S. Yılmaz, “Rethinking strategic alignment: the great powers’ wedging and Turkey’s balancing strategies,” σ.6.

οποία έπαυε τους υπουργούς Εξωτερικών, αναλόγως της κατεύθυνσης προς την οποία επιθυμούσε να στραφεί η Τουρκία.³⁶ Οι Βρετανοί και οι Γάλλοι ευελπιστούσαν ότι η νέα τουρκική ηγεσία θα συνέκλινε περισσότερο προς το μέρος τους, όμως διαψεύστηκαν.³⁷ Αυτό συνέβη ακριβώς διότι η στάση της Τουρκίας όσο ζούσε ο Kemal, αλλά και αργότερα, δεν ήταν απότοκο προσωπικών αγκυλώσεων και πεποιθήσεων.

Η τουρκική στρατηγική καθοριζόταν από την εμπειρία των καταστροφικών πολέμων που προηγήθηκαν και την επιθυμία αποτροπής ενός νέου, από την καχυποψία έναντι της ΕΣΣΔ ειδικά στο ζήτημα των επιδιώξεων αυτής στα Στενά του Βοσπόρου, από την ιταλική επιθετικότητα μετά την εισβολή στην Αιθιοπία και τέλος, από τη ρεαλιστική αποτίμηση των στρατιωτικών και οικονομικών δυνατοτήτων της χώρας.³⁸ Η νέα ηγεσία δεν μπορούσε παρά να ακολουθήσει τα χνάρια της προηγούμενης, θέτοντας ως βασικό στόχο τη διαφύλαξη της εδαφικής ακεραιότητας και την αποτροπή διεξαγωγής του πολέμου στα τουρκικά εδάφη.³⁹ Παράλληλα, όμως, οι διπλωματικές κινήσεις της τουρκικής κυβέρνησης αποδεικνύουν ότι δεν περιορίζονταν αποκλειστικά στη διατήρηση του status quo, αλλά επιδίωκε συστηματικά τη μεγιστοποίηση των κερδών της, επιδιδόμενη σε ένα συχνά κυνικό διπλωματικό «παζάρι».⁴⁰

Η Τουρκία δεν ήταν ικανοποιημένη από το καθεστώς των Στενών του Βοσπόρου, όπως αυτό καθοριζόταν από τη Σύμβαση της Λοζάνης περί των Στενών (1923). Επιπλέον, το κεμαλικό αφήγημα προσέδιδε μεγάλη έμφαση στην πλήρη κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα του κράτους. Ως εκ τούτου η ύπαρξη διεθνούς επιτροπής ελέγχου και η αποστρατιωτικοποίηση στα Στενά εκλαμβάνονταν ως ασύμβατες με τον στόχο της Τουρκίας να καταστεί πλήρως

³⁶ E. Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945, Small state diplomacy and Great Powers politics*, σ.33-35.

³⁷ F. Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, (Αθήνα, Έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ 1985) σ.50-52.

³⁸ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, (New York, Routledge 2013) σ.56,59 και E. Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945, Small state diplomacy and Great Powers politics*, σ.39,44,85,86.

³⁹ Στο ίδιο, σ.51,52.

⁴⁰ F. Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, σ.72-78,95,96.

κυρίαρχο κράτος.⁴¹ Τον Μάιο του 1933, η Άγκυρα εκμεταλλευόμενη την ανησυχία της διεθνούς κοινότητας έναντι της αυξανόμενης επιθετικότητας της φασιστικής Ιταλίας στην Ανατολική Μεσόγειο, έθεσε επίσημα το ζήτημα της επαναστρατιωτικοποίησης των Στενών, υποστηρίζοντας ότι το υφιστάμενο καθεστώς όχι μόνο υπονόμει τη δική της ασφάλεια, αλλά απειλούσε τη σταθερότητα και την ειρήνη στην ευρύτερη περιοχή. Η Βρετανία και η Γαλλία αντέδρασαν αρχικά αρνητικά στο ενδεχόμενο αναθεώρησης, με τη μεν Βρετανία να φοβάται ότι μια τέτοια εξέλιξη θα ευνοούσε μακροπρόθεσμα τη Σοβιετική Ένωση, και τη δε Γαλλία να εκτιμά ότι θα δημιουργούσε επικίνδυνο προηγούμενο, νομιμοποιώντας τη μελλοντική επαναστρατιωτικοποίηση της Ρηνανίας από τη Γερμανία.⁴²

Σταδιακά, ωστόσο, άρχισαν να επικρατούν διαφορετικοί υπολογισμοί. Οι δυτικές δυνάμεις ανησύχησαν ότι η κατηγορηματική άρνηση των τουρκικών αιτημάτων θα μπορούσε να ωθήσει την Άγκυρα προς στενότερη συνεργασία είτε με τη Σοβιετική Ένωση είτε με τη Γερμανία. Η Τουρκία θεωρούνταν δυνητικός σύμμαχος υψίστης σημασίας, ιδίως για τη Βρετανία, καθώς αποτελούσε κρίσιμο σημείο για τις επικοινωνίες με την Ινδία και την Άπω Ανατολή, αλλά και για την προστασία των άγγλο-γαλλικών συμφερόντων στην Ανατολική Μεσόγειο. Όσο η Ιταλία σημείωνε επιτυχίες στην Αιθιοπία και εμφανιζόταν ικανή να απειλήσει τις βρετανικές θαλάσσιες γραμμές επικοινωνίας σε περίπτωση πολέμου, τόσο ενισχυόταν η στρατηγική αξία της Τουρκίας για το Λονδίνο. Παράλληλα, η επαναστρατιωτικοποίηση της Ρηνανίας από τη Γερμανία πραγματοποιήθηκε τελικώς ανεξάρτητα από το ζήτημα των Στενών, γεγονός που αποδυνάμωσε τις γαλλικές επιφυλάξεις. Επιπλέον, η Τουρκία παρουσιαζόταν ως πρότυπο κράτος που σέβονταν τις διεθνείς νόρμες, καθώς επιδίωκε την αναθεώρηση μέσω διαπραγματεύσεων και όχι μονομερών στρατιωτικών ενεργειών, σε μια εποχή που η δεύτερη επιλογή κέρδιζε συνεχώς έδαφος. Τέλος, η Σοβιετική Ένωση υποδέχθηκε θετικά την προοπτική επαναδιαπραγμάτευσης, δεδομένου ότι δεν ήταν ικανοποιημένη από το ισχύον καθεστώς των Στενών και προσδοκούσε μια ρύθμιση

⁴¹ S. Seydi, *The Turkish Straits and the Great Powers*, (Κωνσταντινούπολη, The Isis Press 2010) σ.31,32.

⁴² Στο ίδιο, σ.34-37.

περισσότερο ευνοϊκή για τα δικά της στρατηγικά συμφέροντα.⁴³ Έτσι η τουρκική διπλωματία εκμεταλλεύτηκε τις ανησυχίες της Βρετανίας και της Γαλλίας για την ιταλική επεκτατικότητα και τον γερμανικό επανεξοπλισμό αντίστοιχα, αλλά και τους σοβιετικούς στρατηγικούς στόχους και τελικά πέτυχε την ευνοϊκή αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών και την επαναφορά του ελέγχου τους στη δικαιοδοσία της με τη Συνθήκη του Μοντραί.

Επιπλέον, αν και το κεμαλικό αφήγημα υποστήριζε ότι η Τουρκία δεν επιδίωκε εδαφικές αναθεωρήσεις, αναγνώριζε μια εξαίρεση στην περίπτωση του Σαντζακιού της Αλεξανδρέττας (ή Χατάι).⁴⁴ Το 1936 η Γαλλία ανακοίνωσε την πρόθεσή της να παραχωρήσει στη Συρία την ανεξαρτησία της και η Άγκυρα έφερε το ζήτημα της Αλεξανδρέττας στην Κοινωνία των Εθνών. Μετά από τρία χρόνια διαβουλεύσεων, αιματηρών επεισοδίων και σχεδιασμένων εκτοπισμών και εποικισμών κυρίως σε βάρος Αράβων και Αρμενίων ώστε να αλλάξει η πληθυσμιακή σύσταση της περιοχής, και καθώς πρωταρχική ανησυχία του Παρισιού αποτελούσε η ανάκαμψη της γερμανικής ισχύος οι Γάλλοι προτίμησαν να παραχωρήσουν την περιοχή στη Τουρκία παρά να ρισκάρουν την προσέγγιση της Άγκυρας και του Βερολίνου.⁴⁵ Παράλληλα, στρατηγική προτεραιότητα του Λονδίνου ήταν η αποφυγή ρήξης μεταξύ των δύο πιθανών συμμάχων του, της Γαλλίας και της Τουρκίας.

Έτσι η Άγκυρα κατάφερε να πείσει τις δύο δυτικοευρωπαϊκές δυνάμεις να της επιτρέψουν να προσαρτήσει την, υπό γαλλική Εντολή από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, περιοχή. Το Βερολίνο, από την πλευρά του, επιδιώκοντας να αποτρέψει περαιτέρω προσέγγιση της Τουρκίας με την Μ. Βρετανία και τη Γαλλία, προσέφερε στην Άγκυρα δάνειο και εμπορικές συμφωνίες με ευνοϊκούς όρους. Έτσι η Τουρκία βρέθηκε να επεκτείνει τα σύνορά της και να επιβραβεύεται κατ' ουσίαν για αυτό λαμβάνοντας κέρδη και από τα δύο ανταγωνιζόμενα «μπλοκ».⁴⁶ Η Άγκυρα συνέχισε να διαπραγματεύεται με όλες τις πλευρές και μάλιστα, σε συζητήσεις με

⁴³ S. Seydi, *The Turkish Straits and the Great Powers*, σ.39-42.

⁴⁴ E. Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945, Small state diplomacy and Great Powers politics*, σ.7,8.

⁴⁵ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.271 και F. Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, σ.46.

⁴⁶ Στο ίδιο, σ.47.

τους Γερμανούς το 1938 άφηνε ανοιχτό το ενδεχόμενο μιας συμμαχίας με το Γ' Ράιχ, η οποία όμως δεν προχώρησε καθώς το Βερολίνο φοβόταν ότι έτσι θα αποξένωνε τους αραβικούς πληθυσμούς της Μέσης Ανατολής, τους οποίους ευελπιστούσε να κινητοποιήσει έναντι της Βρετανικής Αυτοκρατορίας.⁴⁷

Η τουρκική στρατηγική αντιστάθμισης ωστόσο, κλονίστηκε το 1939 με το Σύμφωνο Molotov–Ribbentrop. Διασφαλίζοντας την ειρήνη μεταξύ Βερολίνου και Μόσχας, το Σύμφωνο άφηνε ανοιχτό το ενδεχόμενο μία από τις δύο δυνάμεις να στραφεί εναντίον της Τουρκίας με την ανοχή της άλλης.⁴⁸ Η σύμπραξη της ναζιστικής Γερμανίας με την ΕΣΣΔ εναντίον της Πολωνίας ανησύχησε ακόμα περισσότερο την Άγκυρα. Έτσι, στις 19 Οκτωβρίου 1939 η Τουρκία υπέγραψε με τη Βρετανία και τη Γαλλία, Σύμφωνο Φιλίας και Αμοιβαίας Συνδρομής. Ακολούθως, η Τουρκία περιόρισε το διμερές εμπόριο με τη Γερμανία.⁴⁹ Ωστόσο, η Άγκυρα εξασφάλισε ότι δεν θα δεσμευόταν σε άμεση εμπλοκή χωρίς πρώτα τα άλλα δύο συμβαλλόμενα μέλη να της παρέχουν σημαντικές ποσότητες στρατιωτικού εξοπλισμού.⁵⁰ Η Τουρκία εξασφάλισε με τη συμφωνία δάνειο 16 εκατομμυρίων λιρών σε χρυσό και πίστωση 25 εκατομμυρίων για αγορά στρατιωτικού υλικού. Επιπλέον, ειδική ρήτρα απήλλασσε την Τουρκία από ενέργειες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε πολεμική εμπλοκή της με την ΕΣΣΔ.⁵¹ Με τον τρόπο αυτό, η συμφωνία αποτέλεσε εργαλείο εξωτερικής εξισορρόπησης και παράλληλα πρόσκτησης μέσω εσωτερικής εξισορρόπησης, χωρίς αμετάκλητη δέσμευση ευθυγράμμισης με τους Συμμάχους. Η συμφωνία αυτή, στα μάτια των Τούρκων υπεύθυνων λήψης αποφάσεων, απείχε πολύ από στρατιωτική συμμαχία. Ο Σαράτσογλου, τότε υπουργός Εξωτερικών, ξεκαθάριζε ότι η Τουρκία δεν θα πολεμούσε για χάρη της Πολωνίας. Παράλληλα, όμως, ο Τούρκος ΥΠΕΞ πρότεινε να αναλάβει η Τουρκία τον έλεγχο της Συρίας, ώστε οι εκεί γαλλικές δυνάμεις να αποδεσμευθούν, ενώ παράλληλα οι Τούρκοι πρότειναν να συμμετέχουν στην άμυνα της Αιγύπτου, αποδεικνύοντας ότι η επίκληση στρατιωτικής αδυναμίας της

⁴⁷ F. Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, σ.21,52,283.

⁴⁸ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.61.

⁴⁹ Στο ίδιο, σ.60 και E. Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945, Small state diplomacy and Great Powers politics*, σ.97.

⁵⁰ F. Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, σ.63.

⁵¹ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.272 και F. Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, σ.78.

Άγκυρας ήταν μάλλον εργαλειακή. Το Παρίσι φυσικά απέρριψε τις τουρκικές πρότασεις.⁵²

Καθώς οι πρώτες εβδομάδες του πολέμου δεν συνοδεύτηκαν από σημαντικές εξελίξεις και συνεπώς ανακατανομή ισχύος, οι Τούρκοι αξιωματούχοι, στις συζητήσεις με τους Βρετανούς και τους Γάλλους, έμοιαζαν ξανά να παραβλέπουν τη στρατιωτική αδυναμία της πατρίδας τους και απαιτούσαν να αναλάβουν τη διοίκηση των συμμαχικών επιχειρήσεων στη Μεσόγειο εναντίον της, ουδέτερης ακόμη Ιταλίας, αλλά και την παραχώρηση των Δωδεκανήσων ως αντάλλαγμα για τη μελλοντική συμμετοχή τους στον πόλεμο. Οι Σύμμαχοι απέρριψαν τις τουρκικές απαιτήσεις και περιορίστηκαν σε οικονομικές παροχές προς την Άγκυρα.⁵³ Όταν, όμως, τελικά η Ιταλία κήρυξε τον πόλεμο στη Γαλλία και τη Βρετανία στις 10 Ιουνίου 1940, εξέλιξη που υποχρέωνε την Άγκυρα να επέμβει βάσει του Συμφώνου, η τουρκική κυβέρνηση επέλεξε να παραμείνει ουδέτερη.⁵⁴ Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, με το ξέσπασμα του έλληνο-ιταλικού πολέμου η Τουρκία επίσης όφειλε να παρέμβει αλλά ούτε τότε το έκανε. Αντιθέτως ενεπλάκη σε καιροσκοπικές διαπραγματεύσεις με τους Βρετανούς ζητώντας ως αντάλλαγμα για να εισέλθει στον πόλεμο, μεταξύ άλλων τα Δωδεκάνησα, την Κύπρο και το λιμάνι της Θεσσαλονίκης.⁵⁵

Αν και διπλωματικά η στάση της Τουρκίας χαρακτηρίστηκε απαράδεκτη από τους Συμμάχους, η αιτία της βασιζόταν στις νέες πραγματικότητες επί του πεδίου. Η κατάρρευση της Γαλλίας μετέβαλλε δραματικά το ισοζύγιο ισχύος και οι τουρκικές δυνάμεις πράγματι δεν μπορούσαν να αντιπαρατεθούν με τις ιταλικές στη Μεσόγειο χωρίς γαλλική συνδρομή.⁵⁶ Το καλοκαίρι του 1940 αλλά και του 1941, οι Βρετανοί επιχειρήσαν να δελεάσουν την Τουρκία ώστε να μπει στον πόλεμο, προσφέροντάς της το Χαλέπι, με τους Τούρκους να απαντούν, σε πλήρη αντιδιαστολή με τα όσα πρότειναν το 1939 στους Γάλλους, ότι δεν έτρεφαν

⁵² F. Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, σ.62-64.

⁵³ Στο ίδιο, σ.72-77.

⁵⁴ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.59.

⁵⁵ Α. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, (Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη 2024) σ.88.

⁵⁶ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.58,59.

εδαφικές επιδιώξεις εις βάρος της Συρίας και ότι δεν ενδιαφέρονταν να προσαρτήσουν περιοχές με πληθυσμιακή ανομοιογένεια.⁵⁷

Η επιστροφή αυτή της Τουρκίας στην αυστηρή ουδετερότητα οφειλόταν στο γεγονός ότι οι εξελίξεις στα πεδία των μαχών δεν έμοιαζαν να ευνοούν τη Βρετανία αλλά μάλλον τη Γερμανία. Το Μάιο του 1941 ο Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών S. Saracoğlu και ο Γερμανός πρέσβης Franz von Papen στην Άγκυρα συζητούσαν το ενδεχόμενο μιας συμμαχίας μεταξύ των χωρών τους, με αντάλλαγμα για την Τουρκία ορισμένα νησιά του Αιγαίου και εδάφη σε Συρία, Ιράκ και Θράκη.⁵⁸ Τελικά, Γερμανία και Τουρκία αρκέστηκαν στην υπογραφή Συμφώνου Φιλίας και Μη Επίθεσης τον Ιούνιο του 1941, τέσσερις ημέρες πριν τη ναζιστική επίθεση εναντίων της ΕΣΣΔ.

1.3. Από την ουδετερότητα στην πρόσδεση

Καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου, η Τουρκία αξιοποίησε τη γεωπολιτική της θέση και σημασία, αλλά και τους στρατηγικούς της πόρους, προκειμένου να αντλήσει ανταλλάγματα από αμφότερα τα στρατόπεδα. Η θέση της Τουρκίας στον χάρτη ήταν τέτοια που, σε περίπτωση που η Γερμανία εξασφάλιζε τη συμμαχία της, θα ήταν σε θέση να απειλήσει τόσο τα σοβιετικά διυλιστήρια στο Μπακού και τα μετόπισθεν του Κόκκινου Στρατού διαμέσου του Καυκάσου, όσο και τις βρετανικές επικοινωνίες με τη Μέση Ανατολή και την Ινδία, συνεπώς η Γερμανία είχε κάθε λόγο να προσπαθεί να «σαγηνεύσει» τη Τουρκία. Ταυτόχρονα, ο Άξονας δεν μπορούσε να ρισκάρει τη βίαιη «συμμόρφωση» της Τουρκίας, ώστε να επιχειρήσει τα ανωτέρω από το έδαφός της. Λόγω της γεωμορφολογίας της τουρκικής επικράτειας, οποιαδήποτε χερσαία εισβολή σύντομα θα κατέληγε σε έναν παρατεταμένο πόλεμο φθοράς με αβέβαιη έκβαση.⁵⁹ Όσο λάμβανε χώρα η τιτανομαχία με τη Σοβιετική

⁵⁷ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.62,63.

⁵⁸ Στο ίδιο, 63,64 και F. Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, σ. 137.

⁵⁹ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.76,77 και F. Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, σ.184,281.

Ένωση, η εκτροπή πόρων από το Ανατολικό Μέτωπο έμοιαζε όλο και πιο απαγορευτική. Για τον λόγο αυτό ακριβώς, ο Άξονας, αν και θα προτιμούσε μια Τουρκία στο πλευρό του, ήταν τελικά ευγνώμων για την τουρκική ουδετερότητα και τη μη υποστήριξή της στους Συμμάχους σε ενδεχόμενη διάνοιξη μετώπου στα Βαλκάνια. Για τους ίδιους λόγους, οι Σύμμαχοι, αν και θα προτιμούσαν η Τουρκία να μπει στον πόλεμο μαζί τους, έπρεπε τουλάχιστον να διασφαλίσουν τη μη προσχώρησή της στον Άξονα.

Η Τουρκία αξιοποίησε την ασφάλεια που της προσέφερε η γεωγραφία και η γεωπολιτική της σημασία για να υιοθετήσει επαμφοτερίζουσα στάση σε διάφορα ζητήματα με στόχο τη μεγιστοποίηση των κερδών της, με ενδεικτικό παράδειγμα να αποτελεί το εμπόριο χρωμίτη. Το 1939 η Τουρκία κατείχε το 16% της παγκόσμιας παραγωγής χρωμίτη, ενός υλικού απαραίτητου για την παραγωγή χάλυβα και συνεπώς απαραίτητου για κάθε στρατιωτική βιομηχανία. Καθώς η Γερμανία δεν κατείχε αποθέματα, αναγκάζονταν να εισάγει χρωμίτη, με την Τουρκία να καλύπτει το ένα τρίτο των αναγκών της.⁶⁰ Κατά την πλέον κρίσιμη διετία του πολέμου, το 1942–43, η Άγκυρα ισορρόπησε επιδέξια ανάμεσα στις πιέσεις των Βρετανών για διακοπή του εμπορίου με το Βερολίνο και στις προσφορές των Γερμανών, διαπραγματευόμενη παράλληλα και με τις δύο πλευρές και συνδέοντας την προμήθεια χρωμίτη με άλλα προϊόντα, όπως πρώτες ύλες, αγροτικά αγαθά, οπτικά συστήματα και βιομηχανικά υλικά. Οι Τούρκοι απαίτησαν προαγορά 200.000 τόνων χρωμίτη ετησίως και αγορά υπερτιμημένων αγροτικών προϊόντων από τους Βρετανούς, με αντάλλαγμα να διακόψουν τις αποστολές χρωμίτη προς τη Γερμανία. Οι Βρετανοί ήταν αδύνατο να ανταποκριθούν στους τουρκικούς όρους και περιόρισαν τις προμήθειες σε 50.000 τόνους για το 1941–1942 και στην παροχή 350 αρμάτων μάχης προς την Τουρκία, δίνοντας έτσι την πρόφαση που επιζητούσε η Άγκυρα για να υπογράψει δύο διαδοχικές συμφωνίες με το Βερολίνο με παρόμοιους όρους.⁶¹ Με τον τρόπο αυτό εξασφάλισε πολεμικό εξοπλισμό και βιομηχανικά υλικά για την ίδια, αδιαφορώντας για το ότι επέτρεπε παράλληλα τη

⁶⁰ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.66 και F. Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, σ.66.

⁶¹ E. Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945, Small state diplomacy and Great Powers politics*, σ.101,102, F. Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, σ.202,203,228,229, και W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.66,67.

συνέχεια της λειτουργίας της γερμανικής πολεμικής βιομηχανίας. Αργότερα, και οι ΗΠΑ προσπάθησαν μέσω της τακτικής των προαγορών να πείσουν την Τουρκία να διακόψει το εμπόριο χρωμίτη με τη Γερμανία, επίσης όμως χωρίς επιτυχία.⁶²

Ωστόσο, από το 1943 η Τουρκία άρχισε να υιοθετεί όλο και πιο φίλο-Συμμαχική στάση, καθώς η πλάστιγγα στα πεδία των μαχών άρχισε να γέρνει προς τους Συμμάχους, αλλά και οι Σύμμαχοι άρχισαν να την πιέζουν περισσότερο να εισέλθει στον πόλεμο. Παρ' όλα αυτά, πρωταρχικός στόχος παρέμενε η αποφυγή της πολεμικής εμπλοκής. Τον Ιανουάριο ο İñönü δέχτηκε να πραγματοποιηθούν προπαρασκευαστικές εργασίες σε αεροπορικές βάσεις της Τουρκίας, ώστε να χρησιμοποιηθούν από τις συμμαχικές δυνάμεις, με την Άγκυρα όμως να κωλυσιεργεί σκοπίμως στις εργασίες. Επιπλέον, ο İñönü ανέγνωσε σωστά τη διάσταση απόψεων εντός του συμμαχικού στρατοπέδου σχετικά με τη διάνοιξη μετώπου στα Βαλκάνια. Οι Αμερικανοί ανώτατοι στρατιωτικοί ήταν αντίθετοι σε οποιαδήποτε επιχείρηση θα καθυστερούσε την εκδήλωση απόβασης στη Βόρεια Γαλλία, ενώ ο Stalin, ήδη σκεπτόμενος τη μεταπολεμική τάξη πραγμάτων, επιθυμούσε να αποφύγει την παρουσία δυτικών στρατευμάτων στα Βαλκάνια. Έτσι, ο İñönü έθεσε ως όρο για την είσοδο στον πόλεμο τη διάνοιξη μετώπου στα Βαλκάνια, εξέλιξη την οποία δεν επιθυμούσαν οι δύο σημαντικότεροι εταίροι του Συμμαχικού στρατοπέδου και συνεπώς έμοιαζε εξαιρετικά απίθανο να πραγματοποιηθεί.⁶³

Από το 1944 κατέστη σαφές ότι η νίκη των Συμμάχων ήταν θέμα χρόνου, ενώ παράλληλα οι Σύμμαχοι κλιμάκωσαν τις πιέσεις τους, απειλώντας να περιορίσουν δραστικά τις παραδόσεις οπλισμού και καυσίμων μέσω του προγράμματος Lend-Lease. Η Τουρκία πρόβαλε ξανά τις συνήθεις ανησυχίες για γερμανικά αεροπορικά αντίποινα, αλλά με τις γερμανικές δυνάμεις να υποχωρούν πλέον σε όλα τα μέτωπα, αυτές δεν ήταν πειστικές. Τον Απρίλιο του 1944 η Τουρκία διέκοψε την αποστολή χρωμίτη στη Γερμανία και τον Αύγουστο του ίδιου έτους διέκοψε τις διπλωματικές σχέσεις, ενώ ο İñönü φρόντισε να επικοινωνήσει τη νέα στροφή υπέρ

⁶² E. Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945, Small state diplomacy and Great Powers politics*, σ.106-109,113.

⁶³ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.273 και F. Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, σ.237.

των Συμμάχων, απομακρύνοντας τον αρχηγό των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων Çakmak, τον υπουργό εξωτερικών Menemencioğlu που θεωρούνταν φιλικά προσκείμενοι στις δυνάμεις του Άξονα και αποσύροντας τον Φόρο Περιουσίας (Varlık Vergisi) που είχε αποτελέσει αντικείμενο σφοδρής κριτικής από τις ΗΠΑ και τη Μ. Βρετανία.⁶⁴ Το 1945, υπό την πίεση των αποφάσεων της Διάσκεψης της Γιάλτας, όπου η συμμετοχή στον ΟΗΕ συνδέθηκε με την κήρυξη πολέμου στον Άξονα, η Τουρκία, φοβούμενη το ενδεχόμενο να βρεθεί απομονωμένη στη μεταπολεμική τάξη πραγμάτων και έκθετη σε τυχόν σοβιετικές πιέσεις, κήρυξε τον πόλεμο στη Γερμανία.⁶⁵

⁶⁴ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.73, E. Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945, Small state diplomacy and Great Powers politics*, σ.113 και E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.268

⁶⁵ Στο ίδιο, σ.273 και W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.74,75

Κεφάλαιο 2^ο: Η Τουρκική Στρατηγική και Εξωτερική Πολιτική κατά το Ψυχρό Πόλεμο

2.1. Διεθνές περιβάλλον και κατανομή ισχύος

Η τουρκική διπλωματία πέτυχε κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τον πρωταρχικό της στόχο, την αποφυγή μιας άμεσης εμπλοκής. Ωστόσο, το τέλος του πολέμου σήμανε την ανάδυση ενός εντελώς νέου διεθνούς περιβάλλοντος και μαζί μιας νέας πρόκλησης. Σε κρατικό επίπεδο, αν και η Τουρκία δεν προχώρησε ποτέ σε επιστράτευση κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, διατήρησε έναν στρατό που άγγιζε τις 120.000, ενώ οι στρατιωτικές της δαπάνες έφτασαν στο απόγειό τους να απορροφούν το 50% του κρατικού προϋπολογισμού. Η κυβέρνηση İnohü αναγκάστηκε συνεπώς να προσφύγει σε εξωτερικό δανεισμό, αύξηση της φορολογίας και εκτεταμένη έκδοση χαρτονομισμάτων. Τα μέτρα αυτά εκτόξευσαν το εξωτερικό χρέος και τον πληθωρισμό και οδήγησαν σε ύφεση, φέρνοντας την τουρκική οικονομία σε εξαιρετικά δυσμενή θέση. Η κυβέρνηση, όπως ακριβώς και το εγχείρημα της εκκοσμίκευσης, ποτέ δεν ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής, τώρα όμως κατέγραφε απώλειες ανάμεσα και στους πιο πιστούς κοινωνικούς εταίρους της.⁶⁶

Σε δομικό επίπεδο, η νέα παγκόσμια κατανομή ισχύος δημιούργησε ένα διεθνές σύστημα όπου οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ υπερείχαν τόσο αποφασιστικά όλων των άλλων κρατών, που αποτελούσαν τους μόνους πραγματικά καθοριστικούς δρώντες.⁶⁷ Με την ενισχυμένη αυτοπεποίθηση που συνόδευε το νέο status της, η ΕΣΣΔ –η οποία, όπως είδαμε, αποτελούσε ανέκαθεν την κύρια παράσταση απειλής στη τουρκική στρατηγική αντίληψη– άρχισε να εκφράζει εδαφικές αξιώσεις για τις τουρκικές περιοχές του Καρς και του Αρνταχάν και να απαιτεί την αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών.⁶⁸ Η καιροσκοπικά ουδέτερη στάση που είχε ακολουθήσει η

⁶⁶ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.266,267,275-277.

⁶⁷ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.78 και P. Kennedy, *Η άνοδος και η πτώση των Μεγάλων Δυνάμεων*, (Αθήνα, Εκδόσεις Αξιωτέλλης 1990) σ.463.

⁶⁸ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.77 και P. Kennedy, *Η άνοδος και η πτώση των Μεγάλων Δυνάμεων*, σ.468,490,492.

Άγκυρα κατά τον πόλεμο είχε πλήξει την αξιοπιστία και τη διεθνή της εικόνα, αφήνοντας ανοιχτό το ενδεχόμενο οι παραδοσιακές δυτικές δυνάμεις, όπως η Μ. Βρετανία και η Γαλλία, σε συνδυασμό και με την υποχώρηση της σχετικής ισχύος τους, να την αφήσουν ανυπεράσπιστα απέναντι στις σοβιετικές πιέσεις.⁶⁹ Ενδεικτική της δομικής μεταβολής του διεθνούς συστήματος, ήταν η ανακοίνωση της Βρετανίας προς τις ΗΠΑ, το Φεβρουάριο του 1947, ότι δεν δύναται πλέον να στηρίζει οικονομικά και στρατιωτικά την Ελλάδα και την Τουρκία.⁷⁰ Πέραν των άμεσων συνεπειών για τη Τουρκία, η εξέλιξη αυτή άφηνε ανοιχτό το ενδεχόμενο επικράτησης της κομμουνιστικής πλευράς στον ελληνικό Εμφύλιο, γεγονός που θα σήμαινε την περικύκλωση της Τουρκίας από φιλοσοβιετικές δυνάμεις.⁷¹

Επιπλέον, ο ιδεολογικός χαρακτήρας της αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο Υπερδυνάμεων προσέδιδε σε αυτήν έναν μανιχαϊστικό τόνο, καθιστώντας για τα κράτη τα οποία αυτές οι δύο αναγνώριζαν ως στρατηγικής σημασίας, εξαιρετικά δύσκολη οποιαδήποτε απόπειρα διατήρησης μιας πιο ουδέτερης στάσης. Και οι δύο υπερδυνάμεις επιδίωκαν να εξασφαλίσουν συμμάχους ή τουλάχιστον να αποτρέψουν την προσχώρηση κρατών με στρατηγική σημασία στο αντίπαλο στρατόπεδο. Η Τουρκία αποτελούσε μια τέτοια περίπτωση και ήταν συνεπώς σε μεγάλο βαθμό υποχρεωμένη να διαλέξει στρατόπεδο.⁷² Αναφορές του Foreign Office της εποχής επιβεβαιώνουν ότι η τουρκική ηγεσία συνειδητοποίησε άμεσα τη βαρύτητα των εξελίξεων, που καθιστούσαν την επιδίωξη ουδετερότητας ανέφικτη.⁷³

2.2. Η Τουρκική στρατηγική

Υπό αυτές τις συνθήκες, η παραδοσιακή οθωμανική και κεμαλική

⁶⁹ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.80 και E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.274,278.

⁷⁰ Γ. Γιαννόπουλος, *Ο Μεταπολεμικός Κόσμος, ελληνική ανεξαρτησία και ευρωπαϊκή ιστορία*, (Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση 1992) σ.83.

⁷¹ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.83.

⁷² P. Kennedy, *Η άνοδος και η πτώση των Μεγάλων Δυνάμεων*, σ.481,482,501.

⁷³ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.73.

στρατηγική αντιστάθμισης και επιδίωξης ουδετερότητας έπαψαν να αποτελούν ρεαλιστικές επιλογές. Χωρίς την υποστήριξη ενός ισχυρού συμμάχου, η σοβιετική απειλή δεν μπορούσε να εξισορροπηθεί και η μόνη δύναμη ικανή για κάτι τέτοιο ήταν οι ΗΠΑ. Η Άγκυρα έθεσε γρήγορα την εξασφάλιση αμερικανικών εγγυήσεων ασφαλείας ως τον κεντρικό άξονα της μεταπολεμικής στρατηγικής της.⁷⁴

Ευτυχώς για την Άγκυρα, σε όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, οι ΗΠΑ θεωρούσαν την Τουρκία χώρα με κομβική γεωπολιτική θέση⁷⁵ και πέραν του ΝΑΤΟϊκού πλαισίου, καθώς αποτελούσε κρίσιμο κρίκο στην αλυσίδα των περιφερειακών συμμαχιών, όπως το Σύμφωνο της Βαγδάτης και αργότερα το Περιφερειακό Σύμφωνο μεταξύ Τουρκίας, Ιράν και Ισραήλ,⁷⁶ με τις οποίες οι ΗΠΑ ήλπιζαν να ανασχέσουν (contain) την ΕΣΣΔ,⁷⁷ ενώ σε επιχειρησιακό επίπεδο αποτελούσε ένα «αβύθιστο αεροπλανοφόρο»⁷⁸ που έδινε τη δυνατότητα πληγμάτων βαθιά στη σοβιετική επικράτεια. Επιπλέον, οι ΗΠΑ θεωρούσαν ότι αν ενίσχυαν την προσπάθεια ανασυγκρότησης των πληγωμένων από τον Πόλεμο χωρών, αυτές δεν θα εισχωρούσαν στο κομμουνιστικό στρατόπεδο.⁷⁹ Στο πλαίσιο αυτό, μια σταθερή και φιλικά διακείμενη Τουρκία εξυπηρετούσε τα συμφέροντα τους.⁸⁰ Η στρατηγική σημασία της Τουρκίας αποτυπώθηκε ξεκάθαρα με την εξαγγελία του Δόγματος Truman (Μάρτιος 1947), ένα σημείο καμπής τόσο για τον Ψυχρό Πόλεμο όσο και για την τουρκική πολιτική ασφάλειας, καθώς αποτέλεσε τη ρητή δέσμευση των ΗΠΑ να στηρίξουν αποφασιστικά την Τουρκία.⁸¹ Η Τουρκία – από κοινού με την Ελλάδα– έγινε ο πρώτος παραλήπτης της αμερικανικής βοήθειας

⁷⁴ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.78-87 και Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, (Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα 2021) σ.68,102.

⁷⁵ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.85,86. Επιπλέον, για τη σημασία της Τουρκίας στην αμερικανική στρατηγική σκέψη, στο Ψυχρό Πόλεμο αλλά και διαχρονικά βλέπε Ν. Spykman, *Η γεωγραφία της ειρήνης*, (Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2004) σ.78-87,101-111,122-128 και Ζ. Brzezinski, *Η μεγάλη σκακιέρα*, (Αθήνα, Εκδόσεις Λιβανή, 1997) σ.80,89,90,218,349

⁷⁶ Μ. Σαρλής, *Η Συρία, η Τουρκία και η γεωπολιτική του συστήματος της Μ. Ανατολής*, (Αθήνα, Εκδόσεις Λειμών, 2004) σ.21-29,40.

⁷⁷ Χ. Παπασωτηρίου, *Η αμερικανική πολιτική από τον Φράνκλιν Ρούζβελτ στον Ντόναλντ Τραμπ*, (Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα 2018) σ.81,82.

⁷⁸ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.87.

⁷⁹ Χ. Παπασωτηρίου, *Η αμερικανική πολιτική από τον Φράνκλιν Ρούζβελτ στον Ντόναλντ Τραμπ*, σ.82.

⁸⁰ Χ. Παπασωτηρίου, *Αμερικανική Υψηλή Στρατηγική*, (Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2025) σ.340 και Ζ. Brzezinski, *Η μεγάλη σκακιέρα*, σ.219,231,232,257

⁸¹ Χ. Παπασωτηρίου, *Αμερικανική Υψηλή Στρατηγική*, σ.338-340 και W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.83.

μέσω του Σχεδίου Marshall.⁸² Η Άγκυρα, σε όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, μπόρεσε να εκμεταλλευτεί τη στρατηγική γεωπολιτική της θέση και τη σημασία που απέδιδαν σε αυτήν οι ΗΠΑ, για να εξασφαλίζει την αμερικανική οικονομική βοήθεια που ήταν απαραίτητη για την ανασυγκρότηση της οικονομία της,⁸³ αλλά και τη χορήγηση δανείων με ευνοϊκούς όρους.⁸⁴

Οι νέες διεθνείς συνθήκες είχαν καθοριστική επίδραση και στο εσωτερικό της Τουρκίας και στο πολιτικό της σύστημα. Το εγχείρημα της εκκοσμίκευσης από τον Kemal και τους «κεμαλιστές» διαδόχους του, αποτέλεσε μια προσπάθεια αναδιαμόρφωσης της τουρκικής κοινωνίας «από τα πάνω προς τα κάτω» και ως εκ τούτου, ποτέ δεν ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές, ενώ οι οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες του πολέμου πίεζαν περαιτέρω την κυβέρνηση. Οι πιέσεις αυτές και πρωτίστως ο ιδεολογικός χαρακτήρας της αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων, οδήγησαν τον İnönü στην απόφαση μερικής φιλελευθεροποίησης του πολιτικού συστήματος. Δεν επρόκειτο τόσο για κάποια ειλικρινή ταύτιση με τις αρχές της φιλελεύθερης δημοκρατίας όσο για μια καθαρά στρατηγική επιλογή ώστε να επιβεβαιώσει την προσήλωση της Τουρκίας στις δυτικές αξίες και, συνεπώς την πρόσδεσή της στο δυτικό στρατόπεδο.⁸⁵

Το 1945 η κυβέρνηση επέτρεψε τη δημιουργία αντιπολιτευτικών κομμάτων και τη διεξαγωγή εκλογών τον επόμενο χρόνο. Αν και το κυβερνών Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (CHP) επικράτησε σε αυτές τις εκλογές, οι διαδικασίες υπήρξαν τουλάχιστον αμφιλεγόμενες. Ωστόσο, το 1950 διεξήχθησαν πράγματι ελεύθερες και δίκαιες εκλογές, όπου το Δημοκρατικό Κόμμα (DP) του Adnan Menderes επικράτησε, βάζοντας τέλος σε 27 χρόνια μονοκομματισμού υπό το CHP. Η επικράτηση των Δημοκρατικών ωστόσο δεν σήμανε ριζική μεταβολή των γραμμών της εξωτερικής πολιτικής, οι οποίες συνέχισαν να καθορίζονται από το διπολικό

⁸² Serge Berstein, Pierre Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, (Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια 1997) τ.3^ο σ.180.

⁸³ P. Kennedy, *Η άνοδος και η πτώση των Μεγάλων Δυνάμεων*, σ.467.

⁸⁴ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.299,300.

⁸⁵ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.79 και M. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.68.

διεθνές περιβάλλον και την αδυναμία της Τουρκίας να εξισορροπήσει μόνη της την ΕΣΣΔ.⁸⁶

Η Τουρκία επιδίωξε άμεσα την ένταξή της στο νεότευκτο ΝΑΤΟ, παρά όμως τον αναγνωρισμένο ρόλο της στην αρχιτεκτονική ασφαλείας της ανάσχεσης, η ένταξή της προσέκρουσε στις επιφυλάξεις του Ηνωμένου Βασιλείου και των σκανδιναβικών χωρών της συμμαχίας σχετικά με το αν η Τουρκία μπορούσε να συμβάλει ουσιαστικά στη συλλογική άμυνα. Η υπέρβαση αυτών των ενστάσεων επετεύχθη χάρη στην απόφαση της κυβέρνησης Menderes να αποστείλει εκστρατευτικό σώμα στον Πόλεμο της Κορέας (1950–1953). Οι τουρκικές απώλειες υπήρξαν βαριές, με πάνω από 6.000 νεκρούς, όμως η Άγκυρα αναδείχθηκε ως πρόθυμος και αξιόμαχος εταίρος, πολύτιμος για τη συλλογική άμυνα, γεγονός που συνέβαλε καθοριστικά στην ένταξή της στο ΝΑΤΟ το 1952.⁸⁷ Η απόφαση αποστολής τουρκικού εκστρατευτικού σώματος στην Κορέα δεν υπήρξε σημαντική μόνο επειδή άνοιξε τον δρόμο για την ένταξη της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ, αλλά και διότι σηματοδότησε μια μεταβολή στη στρατηγική κουλτούρα της χώρας. Για πρώτη φορά μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Άγκυρα εγκατέλειψε το δόγμα αυστηρής αποφυγής πολεμικών συγκρούσεων και υιοθέτησε τον ρόλο του ενεργού, “μαχόμενου” συμμάχου στη δυτική αρχιτεκτονική ασφαλείας. Η εμπειρία της Κορέας ενίσχυσε το κύρος των Ενόπλων Δυνάμεων και εδραίωσε την αντίληψη ότι η στρατιωτική ισχύς μπορούσε να αξιοποιηθεί επιθετικά ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής.

Παράλληλα, στο εσωτερικό της Τουρκίας έλαβαν χώρα δύο σημαντικές εξελίξεις. Πρώτον, η καθιέρωση του πολυκομματικού δημοκρατικού συστήματος συνοδεύτηκε αναπόφευκτα από την ανάγκη εξασφάλισης μεγαλύτερης εκλογικής βάσης και απήχησης. Αυτό με τη σειρά του, οδήγησε στην επανεμφάνιση της θρησκευτικής ρητορικής και στην επάνοδο του Ισλάμ στη δημόσια σφαίρα, για λόγους τόσο πολιτικής εκμετάλλευσης όσο και ως αποτέλεσμα ενός ειλικρινούς

⁸⁶ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.79 και E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.279-288,352.

⁸⁷ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.85,86 και E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.307.

κοινωνικού αισθήματος.⁸⁸ Η δεύτερη σημαντική εξέλιξη ήταν αποτέλεσμα της πρώτης αλλά και της εισόδου της χώρας στο NATO. Η ένταξη στη Βορειοατλαντική Συμμαχία συνοδεύτηκε από τεράστια ροή στρατιωτικής βοήθειας, που ενίσχυσε όχι μόνο τις δυνατότητες, αλλά και το κύρος των Ενόπλων Δυνάμεων. Στις τάξεις του στρατεύματος αναπτύχθηκε σταδιακά το αίσθημα «ευθύνης» να διατηρήσουν την Τουρκία στην κοσμική κατεύθυνση που της έδωσε ο Kemal και να εμποδίσουν οποιαδήποτε νέα πολιτική ηγεσία να ανατρέψει αυτή την πορεία.⁸⁹

Η συναναστροφή με τους Αμερικανούς στρατιωτικούς που έφταναν για να υπηρετήσουν στις αμερικανικές βάσεις που δημιουργήθηκαν στην Τουρκία,⁹⁰ καθώς και οι εκπαιδεύσεις στο εξωτερικό που πραγματοποιούσαν οι Τούρκοι αξιωματικοί, ανεδείκνυαν στα μάτια των τελευταίων τους τομείς στους οποίους η Τουρκία υστερούσε και συνεπώς έπρεπε να παραμείνει προσηλωμένη στην εκκοσμίκευση και στον εκσυγχρονισμό.⁹¹ Έτσι, ο τουρκικός στρατός υιοθέτησε σταδιακά για τον εαυτό του τον «θολό» ρόλο του τελικού εγγυητή των κεμαλικών αρχών. Το κοσμικό κράτος εγγυόταν τη στράτευση της χώρας με τη Δύση, ο προσανατολισμός αυτός ήταν όχι μόνο επιθυμητός αλλά και επωφελής για το στρατιωτικό κατεστημένο καθώς η συμμαχική συνδρομή ενίσχυε τις δυνατότητες, το κύρος και τελικά το ρόλο του στρατού στην τουρκική πολιτική σκηνή.⁹²

Η κυβέρνηση του DP ήταν πιο δεκτική απέναντι στο Ισλάμ και στην παρουσία αυτού στη δημόσια σφαίρα και ήρε ορισμένα αυστηρά μέτρα εκκοσμίκευσης, επιτρέποντας για παράδειγμα, την επαναλειτουργία των θρησκευτικών σχολείων. Το DP κέρδισε τις δύο επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις (1954, 1957) και άρχισε σταδιακά να αυξάνει τον έλεγχό του επί του κρατικού μηχανισμού και μαζί την αυταρχικότητά του. Κύκλοι εντός του στρατού άρχισαν να

⁸⁸ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.105, Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.81 και C. Morris, *The new Turkey, The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, (London, Granta Publications 2005) σ.76.

⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 39 και Σ. Λίτσας, *“Η σύγχρονη Τουρκική πραγματικότητα και ο ρόλος του στρατού στις δομές εξουσίας του κράτους,”* ΕΛΙΑΜΕΠ Ειδικές Μελέτες ΟΡ07.02, Αθήνα (2007) σ.17.

⁹⁰ Στα τέλη της δεκαετίας του '60, περισσότεροι από 24.000 Αμερικανοί στρατιωτικοί υπηρετούσαν στη Τουρκία, W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.89.

⁹¹ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.311,312.

⁹² Σ. Λίτσας, *“Η σύγχρονη Τουρκική πραγματικότητα και ο ρόλος του στρατού στις δομές εξουσίας του κράτους,”* σ.16,21.

εκλαμβάνουν τις κινήσεις της κυβέρνησης ως απόπειρα εγκαθίδρυσης μονοκομματικού καθεστώτος, με κίνδυνο η χώρα να διολισθήσει προς τον θρησκευτικό συντηρητισμό και να απομακρυνθεί από τη Δύση.⁹³ Έτσι, το Μάιο του 1960 οι Ένοπλες Δυνάμεις ανέτρεψαν την κυβέρνηση, παρουσιάζοντας το πραξικόπημα ως αναγκαίο για την τη συνέχιση του «κεμαλικού προγράμματος».⁹⁴

Τόσο αυτό όσο και τα επόμενα πραξικοπήματα που θα διενεργούσε ο τουρκικός στρατός κατά τον 20ό αιώνα είχαν μια ιδιαιτερότητα. Δεν είχαν στόχο την επί μακρόν οικειοποίηση της εξουσίας από τους στρατιωτικούς, αλλά την «επαναφορά της χώρας στον σωστό δρόμο». Έτσι, αφού η στρατιωτική ηγεσία λάμβανε όσα μέτρα θεωρούσε αναγκαία για τον στόχο αυτό, δρομολογούσε την επαναφορά του κοινοβουλευτισμού.⁹⁵ Φυσικά, οι στρατιωτικές «παρεμβάσεις» δεν περιορίζονταν σε συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, αλλά συμπεριλάμβαναν φυλακίσεις, βασανιστήρια και εκτελέσεις. Τον Σεπτέμβριο του 1961, ο Menderes και δύο υπουργοί της κυβέρνησής του απαγχονίστηκαν.⁹⁶ Από τις εκλογές που ακολούθησαν προέκυψε μια ασταθής κυβέρνηση συνεργασίας υπό τον γηραιό İnönü.⁹⁷

Το νέο Σύνταγμα του 1961 υπήρξε πιο φιλελεύθερο σε σύγκριση με το προηγούμενο και με λιγότερο έντονο σεκουλαριστικό χαρακτήρα, καθώς το στρατιωτικό κατεστημένο αφουγκράζονταν την αντίθεση της κοινής γνώμης στα αυστηρά μέτρα εκκοσμίκευσης. Παρόλα αυτά, η απαγόρευση της πολιτικής χρήσης της θρησκείας αναφέρονταν ρητά στο νέο Σύνταγμα. Την πιο κρίσιμη όμως μεταρρύθμιση αποτέλεσε η θεσμοθέτηση της επιρροής των Ενόπλων Δυνάμεων στην πολιτική ζωή μέσω της δημιουργίας του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας, το οποίο εξελίχθηκε σε κεντρικό μηχανισμό χάραξης πολιτικής.⁹⁸ Έτσι, εγκαθιδρύθηκε ένα καθεστώς «δημοκρατίας υπό στρατιωτική επιτήρηση», το οποίο οι ΗΠΑ και η

⁹³ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.306 και Σ. Λίτσας, *“Η σύγχρονη Τουρκική πραγματικότητα και ο ρόλος του στρατού στις δομές εξουσίας του κράτους,”* σ.20.

⁹⁴ A. Goldschmidt Jr, *Ιστορία της Μέσης Ανατολής*, (Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Επίκεντρο, 2016), σ.253,254.

⁹⁵ C. Morris, *The new Turkey, The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, σ.42.

⁹⁶ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.323.

⁹⁷ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.105.

⁹⁸ Σ. Λίτσας, *“Η σύγχρονη Τουρκική πραγματικότητα και ο ρόλος του στρατού στις δομές εξουσίας του κράτους,”* σ.22.

Ευρώπη αποδέχονταν, καθώς διασφάλιζε τη πολιτική σταθερότητα και τον αντί-κομμουνιστικό προσανατολισμό.⁹⁹

2.3. Οι περιορισμοί της Στρατηγικής Πρόσδεσης

Οι σχέσεις της Τουρκίας με τον αραβικό κόσμο υπήρξαν προβληματικές, κυρίως λόγω της αραβοϊσραηλινής διένεξης και των σχέσεων της με το Ισραήλ. Η Τουρκία, ευθυγραμμιζόμενη με τις ΗΠΑ, έγινε η πρώτη χώρα μουσουλμανικής πλειοψηφίας που αναγνώρισε το εβραϊκό κράτος (1949).¹⁰⁰ Με την ανακίνηση του Κυπριακού ζητήματος όμως από την Ελλάδα το 1954,¹⁰¹ η Άγκυρα δεν μπορούσε να αποξενωθεί πλήρως από τα αραβικά κράτη, των οποίων ευελπιστούσε να κερδίσει τη στήριξη στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ. Η Τουρκία προσπάθησε να αποσυνδέσει τις συμμαχικές δεσμεύσεις της από τις σχέσεις με τους Άραβες γείτονές της και να καλλιεργήσει διμερείς διαύλους μαζί τους. Για το λόγο αυτό επίσης, η Άγκυρα παρόλο που εμβάθυνε σταθερά και καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 τη συνεργασία της με το Τελ Αβίβ, κυρίως σε τομείς όπως η ανταλλαγή στρατιωτικής τεχνολογίας και πληροφοριών, επιδίωξε να αποφύγει τη δημόσια ταύτιση με το Ισραήλ, υιοθετώντας την αρχή της μη ανάμειξης στις αραβοϊσραηλινές διενέξεις του 1967 και του 1973. Παρότι δεν καταδίκασε ευθέως το Ισραήλ, ζήτησε την αποχώρηση των ισραηλινών δυνάμεων από τα κατεχόμενα εδάφη και αρνήθηκε κατά τη διάρκεια και των δύο συγκρούσεων να επιτρέψει στις ΗΠΑ τη χρήση των τουρκικών βάσεων για την στρατιωτική υποστήριξη και τον ανεφοδιασμό του Ισραήλ.¹⁰²

⁹⁹ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.320-322 και Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.132.

¹⁰⁰ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.308.

¹⁰¹ Γ. Γιαννόπουλος, *Ο μεταπολεμικός κόσμος, ελληνική ανεξαρτησία και ευρωπαϊκή ιστορία*, σ.331

¹⁰² Μ. Σαρλής, *Η Συρία, η Τουρκία και η γεωπολιτική του συστήματος της Μ. Ανατολής*, σ.41-43 και W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.123,124.

Η συμμετοχή όμως στα διάφορα περιφερειακά συμμαχικά σύμφωνα,¹⁰³ η πλήρης ευθυγράμμιση με τις ΗΠΑ στην κρίση του Σουέζ (1956), η υποχώρηση στην κρίση με τη Συρία το 1957 κατόπιν αμερικανικών πιέσεων και η χρήση τουρκικών βάσεων για την αμερικανική επέμβαση στον Λίβανο (1958)¹⁰⁴ είχαν καταστήσει την Τουρκία, στα μάτια των περισσότερων αραβικών κρατών, απλό τοποτηρητή των αμερικανικών συμφερόντων στην περιοχή.¹⁰⁵ Η περίπτωση αυτή αποτελεί τυπικό παράδειγμα των στρατηγικών περιορισμών που δύναται να προκαλέσει η στρατηγική του band-wagoning, καθώς μια μεσαία δύναμη κινδυνεύει να απωλέσει βαθμό της αυτονομία της ή όπως συνέβη εν προκειμένω με την Τουρκία, να περιοριστεί η αξιοπιστία της και η επιρροή της καθώς καταλήγει να γίνεται αντιληπτή ως απλή προέκταση της υψηλής στρατηγικής του ισχυρού δρώντα στον οποίο έχει προσδεθεί. Οι ΗΠΑ και η Τουρκία υπέγραψαν συνολικά 57 ξεχωριστές συμφωνίες έως το 1970, μεταξύ των οποίων και η συμφωνία για την εγκατάσταση μέσου βεληνεκούς πυραύλων Jupiter, ικανών να φέρουν πυρηνικές κεφαλές (1957). Ωστόσο, η Κρίση των Πυραύλων της Κούβας (1962) ανέδειξε και πάλι τα όρια της στρατηγικής προσκόλλησης (band-wagoning) και έπληξε την εμπιστοσύνη των Τούρκων προς τους Αμερικανούς εταίρους τους. Η απομάκρυνση των αμερικανικών πυραύλων από την Τουρκία, χωρίς προηγούμενη ενημέρωση της Άγκυρας, προκάλεσε πολιτικό σοκ και ενίσχυσε την πεποίθηση ότι η τουρκική ασφάλεια αποτελούσε αντικείμενο διαπραγμάτευσης μεταξύ Ουάσιγκτον και Μόσχας.¹⁰⁶

Παράλληλα, το Κυπριακό εξελισσόταν σε ένα όλο και πιο ακανθώδες ζήτημα.¹⁰⁷ Η ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας το 1960, στο πλαίσιο των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, απέτρεψε μεν προσωρινά τη σύγκρουση, αλλά δεν έλυσε τις εθνοτικές και πολιτικές διαφορές, οι οποίες σταδιακά κακοφόρμισαν και ενέτειναν το αδιέξοδο. Στη τουρκική στρατηγική κουλτούρα, η Κύπρος είναι ζωτικής σημασίας περιοχή καθώς το ενδεχόμενο να περιέλθει σε πλήρη ελληνικό έλεγχο θεωρείται ικανό να διαταράξει την ελληνοτουρκική ισορροπία δυνάμεων και να

¹⁰³ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.90,98 και Μ. Σαρλής, *Η Συρία, η Τουρκία και η γεωπολιτική του συστήματος της Μ. Ανατολής*, σ.27-29,40.

¹⁰⁴ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.93-95.

¹⁰⁵ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.309

¹⁰⁶ Στο ίδιο, σ.353 και W.Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.98-100

¹⁰⁷ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.311.

θέσει σε κίνδυνο τον τουρκικό πληθυσμό της νήσου.¹⁰⁸ Ενδεικτικό της σημασίας αυτής είναι ότι παρά την κυβερνητική αστάθεια της εποχής, η Άγκυρα εξέτασε σοβαρά το ενδεχόμενο στρατιωτικής επέμβασης στο νησί, στον απόηχο των εθνοτικών συγκρούσεων μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων.¹⁰⁹ Η Ουάσιγκτον ωστόσο, ήταν κατηγορηματικά αντίθετη σε ένα τέτοιο σενάριο, καθώς ήταν πιθανό να οδηγήσει σε πόλεμο μεταξύ δύο συμμάχων του NATO. Στις 5 Ιουνίου 1964, ο Αμερικανός πρόεδρος Johnson ξεκαθάρισε εμμέσως πλην σαφώς στην Άγκυρα ότι εάν αυτή επενέβαινε μονομερώς στην Κύπρο και αυτό προκαλούσε σοβιετική αντίδραση, οι ΗΠΑ και τα άλλα μέλη του NATO πιθανό να μη στηρίξουν τη Τουρκία.¹¹⁰ Η Επιστολή Johnson (Johnson Letter) όπως έμεινε γνωστή, προκάλεσε πολιτικό σοκ στην Άγκυρα, καθώς, για πρώτη φορά, οι αμερικανικές εγγυήσεις έναντι της ΕΣΣΔ τέθηκαν εν αμφιβόλω. Σταδιακά, οι φωνές εντός της Τουρκίας που μιλούσαν για την ανάγκη μιας πιο αυτόνομης και λιγότερο εξαρτώμενης από τις ΗΠΑ Υψηλής Στρατηγικής γίνονταν όλο και πιο ηχηρές.¹¹¹

Το καλοκαίρι του 1974 η ελληνική χούντα ανέτρεψε την κυβέρνηση του Μακαρίου στην Κύπρο, με την Τουρκία να εκλαμβάνει την ενέργεια, μεταξύ άλλων, ως προπομπό για την κήρυξη Ένωσης. Η Άγκυρα θεωρούσε την αποτροπή μιας τέτοιας εξέλιξης ως ζωτικό της συμφέρον, και η κυβέρνηση του CHP υπό τον Bülent Ecevit, αποφάσισε να ρισκάρει τις πιθανές αμερικανικές αντιδράσεις και να επέμβει στρατιωτικά στην Κύπρο, επικαλούμενη τις εγγυητικές συνθήκες του 1960. Η συγκυρία ήταν ευνοϊκή, καθώς η πόλωση του Ψυχρού Πολέμου και μαζί η σοβιετική απειλή είχαν υποχωρήσει στα πλαίσια του ευρύτερου κλίματος της *Détente* και οι ΗΠΑ ήταν απορροφημένες από το σκάνδαλο Watergate.¹¹² Σε όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, δεν υπήρξε στιγμή που η τουρκική εξωτερική πολιτική παρέκκλινε περισσότερο από τις αμερικανικές επιθυμίες από την κυπριακή κρίση και τη στρατιωτική εισβολή του 1974.¹¹³ Οι Αμερικανοί και Βρετανοί αξιωματούχοι δεν μπόρεσαν να μεταπείσουν τη τουρκική κυβέρνηση. Μετά τις επιχειρήσεις

¹⁰⁸ F. Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, σ.163,164 και Α. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, σ.140.

¹⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 153 και Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.106.

¹¹⁰ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.107.

¹¹¹ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.353.

¹¹² W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.112.

¹¹³ Στο ίδιο, σ.133.

Αττίλας I και II, η Τουρκία κατέλαβε περίπου το ένα τρίτο του νησιού.¹¹⁴ Η εισβολή προκάλεσε τη σοβαρότερη κρίση στην ιστορία του NATO, καθώς η Ελλάδα αποχώρησε από το στρατιωτικό σκέλος της Συμμαχίας και η Ουάσινγκτον βρέθηκε σε εξαιρετικά δύσκολη θέση. Το αμερικανικό Κογκρέσο, υπό την πίεση της πολυπληθούς ελληνοαμερικανικής κοινότητας, επέβαλε εμπάργκο όπλων στη Τουρκία το 1975, ωστόσο καθώς οι σχέσεις Ουάσινγκτον–Μόσχας επιδεινώνονταν με τη σταδιακή υποχώρηση της *detente*, η στρατηγική σημασία της Τουρκίας επανήλθε στο προσκήνιο και είχε αποτέλεσμα να την άρση του εμπάργκο το 1978.¹¹⁵

Το αμερικανικό εμπάργκο είχε μικρή επίπτωση στις επιχειρησιακές δυνατότητες του τουρκικού στρατού και σχεδόν μηδενική στην εξωτερική πολιτική της. Η Τουρκία δεν εγκατέλειψε τις θέσεις της για το Κυπριακό ούτε και τα εδάφη που κατέλαβε. Η μεγαλύτερη συνέπειά του ήταν η ενίσχυση της άποψης στο εσωτερικό της Τουρκίας, σε συνδυασμό και με την υποχώρηση της σοβιετικής απειλής, ότι η Άγκυρα έπρεπε να περιορίσει την εξάρτησή της από τις ΗΠΑ και να αναπτύξει δική της αμυντική βιομηχανία αλλά και ένα πιο ανεξάρτητο ρόλο εντός της συμμαχίας.¹¹⁶ Το αίτημα για μια πιο ανεξάρτητη και αδέσμευτη Τουρκία κέρδιζε έδαφος στο τουρκικό δημόσιο λόγο.¹¹⁷ Καθ' όλη την διάρκεια της περιόδου 1964-1980, το ρεύμα υπέρ μιας πιο ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής, όπως και τα αντιαμερικανικά συναισθήματα και διαδηλώσεις, ενισχύονταν από την ένταση που επικρατούσε ανά καιρούς στις αμερικανοτουρκικές σχέσεις για διάφορα ζητήματα, όπως η καλλιέργεια και η διακίνηση όπλου.¹¹⁸

¹¹⁴ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.113 και A. Goldschmidt Jr, *Ιστορία της Μέσης Ανατολής*, σ.253.

¹¹⁵ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.116-118.

¹¹⁶ Στο ίδιο, σ.116-118.

¹¹⁷ S. Larrabee, *“The ‘New Turkey’ and American-Turkish Relations”*, *Insight Turkey*, (2011) σ.1.2.

¹¹⁸ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.352-354.

2.4 Η εσωτερική αστάθεια και το πραξικόπημα του 1980

Η δεκαετία του 1970 σημαδεύτηκε από πολιτική αστάθεια και οικονομική δυσπραγία. Όλες οι κυβερνήσεις της περιόδου υπήρξαν αδύναμες και ανήμπορες να αντιμετωπίσουν τη σοβαρή οικονομική ύφεση και την κλιμακούμενη πολιτική βία, με αποτέλεσμα το πολιτικό σύστημα να παραλύσει και η χώρα να βρεθεί στα πρόθυρα της κατάρρευσης.¹¹⁹

Συμμορίες ακραίων στοιχείων όλου του πολιτικού φάσματος συγκρούονταν ανοιχτά στις τουρκικές πόλεις ενώ τρομοκρατικές οργανώσεις με πολιτικά, ισλαμικά και αυτονομιστικά κίνητρα πραγματοποιούσαν δολοφονίες και βομβιστικές επιθέσεις.¹²⁰ Το 1978 ιδρύθηκε η κουρδική, μαρξιστική, αποσχιστική οργάνωση του ΡΚΚ, η οποία εκμεταλλευόμενη αργότερα τις ευνοϊκές συνθήκες που δημιουργούσε ο πόλεμος Ιράν-Ιράκ, αναπτύχθηκε στην ευρύτερη περιοχή και εξαπέλυε επιθέσεις εντός της τουρκικής επικράτειας και εξελίχθηκε σταδιακά σε μείζονα απειλή στη τουρκική στρατηγική αντίληψη.¹²¹ Έως το 1980 οι βίαιες αυτές συγκρούσεις είχαν οδηγήσει σε θάνατο εκατοντάδες Τούρκους και τελικά ο στρατός επενέβη, υπό το στρατηγό Kenan Evren, επιβάλλοντας στρατιωτικό νόμο. Όλα τα πολιτικά κόμματα απαγορεύτηκαν και οι περιουσίες τους κατασχέθηκαν, ενώ οι ηγέτες τους φυλακίστηκαν.¹²² Την περίοδο εκείνη, η σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν και κυρίως η Ισλαμική Επανάσταση στο Ιράν, καθιστούσαν για την Ουάσιγκτον ακόμα πιο επιτακτική την ανάγκη για μια σταθερή και φιλοδυτική Τουρκία και συνεπώς οι ΗΠΑ αντιμετώπισαν με ανακούφιση το πραξικόπημα, θεωρώντας ότι διασφάλιζε τα παραπάνω. Η Συμφωνία Αμυντικής και Οικονομικής Συνεργασίας (DECA, 1980) επισφράγισε την αποκατάσταση των σχέσεων με τις ΗΠΑ.¹²³

¹¹⁹ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.339-344 και Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.105.

¹²⁰ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.356,357 και Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.82.

¹²¹ Μ. Σαρλής, *Η Συρία, η Τουρκία και η γεωπολιτική του συστήματος της Μ. Ανατολής*, σ.56.

¹²² E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.358,359.

¹²³ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.118-120

Τη τριετία που ακολούθησε το πραξικόπημα του 1980, επιβλήθηκε στρατιωτικό καθεστώς το οποίο υιοθέτησε αυταρχικά μέτρα για να καταστείλει τις αναταραχές. Παρόλο που τα κύματα μαζικών συλλήψεων έπληξαν και ανθρώπους παντελώς άσχετους με τις τρομοκρατικές ενέργειες, η κατάσταση βελτιώθηκε αισθητά και η τάξη αποκαταστάθηκε.¹²⁴ Το πραξικόπημα του 1980 – όπως και το Σύνταγμα που θεσπίστηκε το 1982– είχε στόχο τη θωράκιση του κράτους απέναντι στους αποσχιστικούς κινδύνους,¹²⁵ για το λόγο αυτό, διέφερε από τα προηγούμενα σε ένα πολύ σημαντικό σημείο: στη συστηματική υιοθέτηση ήπιας ισλαμικής ρητορικής, επιδιώκοντας τη σύνθεση τουρκικού εθνικισμού και ισλαμικής ταυτότητας.¹²⁶ Το Ισλάμ ποτέ δεν εξαφανίστηκε πλήρως από τη δημόσια ζωή της Τουρκίας, ο τουρκικός εθνικισμός και η ισλαμική πίστη ανέκαθεν συνυπήρχαν. Η από άνωθεν επιβολή αυστηρού σεκουλαρισμού που επιδίωξαν οι πιο σκληροπυρηνικοί κεμαλιστές δεν μπορούσε να ευοδωθεί μακροπρόθεσμα. Ήδη από την εποχή Menderes, η θρησκεία σταδιακά επέστρεφε στη δημόσια σφαίρα. Τη δεκαετία 1980 ωστόσο η τάση αυτή επιταχύνθηκε καθώς τόσο εθνικιστές όσο και ισλαμιστές επιχείρησαν να οικειοποιηθούν τη δόξα του οθωμανικού παρελθόντος. Οι στρατιωτικοί επιχείρησαν να προσεταιριστούν αυτά τα ρεύματα, μετριάζοντας τη στάση τους έναντι της θρησκείας.¹²⁷

Η ιδέα της τουρκοϊσλαμικής σύνθεσης, που αποκτούσε όλο και μεγαλύτερη απήχηση στην τουρκική κοινωνία και διανόηση, συνδύαζε τον εθνικισμό και μια ισλαμική ρητορική φιλική προς το κράτος και συνεπώς ανησυχούσε λιγότερο τους στρατιωτικούς, για τους οποίους ο βασικός κίνδυνος ήταν πλέον ο κομμουνισμός, μια αντίληψη που ενισχύονταν από τη μαρξιστική φύση του ΡΚΚ. Το θρησκευτικό συναίσθημα άρχισε να θεωρείται από τις τουρκικές ελίτ, αντίβαρο στην εξάπλωση του κομμουνισμού και εργαλείο κοινωνικής συγκόλλησης ικανό να περιορίσει τις φυγόκεντρες αποσχιστικές τάσεις.¹²⁸ Παράλληλα, το πολιτικό Ισλάμ είχε αρχίσει να

¹²⁴ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.360 και Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.119.

¹²⁵ C. Morris, *The new Turkey, The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, σ.43.

¹²⁶ Στο ίδιο, σ.73 και Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.79-83.

¹²⁷ C. Morris, *The new Turkey, The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, σ.17,43,76 και Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.80-82,88.

¹²⁸ C. Morris, *The new Turkey, The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, σ.72,84, Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.82-89 και E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.369,370,388.

αντικαθιστά την αριστερά ως όχημα έκφρασης των χαμηλότερων και πιο απομονωμένων από το πολιτικό σύστημα στρωμάτων. Τόσο η στρατιωτική κυβέρνηση του Enren όσο και αυτή του Turgut Özal αργότερα θέλησαν να προσεταιριστούν το νέο αυτό ρεύμα.¹²⁹

¹²⁹ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.370,371.

Κεφάλαιο 3^ο: Η Τουρκική Στρατηγική και Εξωτερική Πολιτική την εποχή Οζάλ: Νέο-οθωμανισμός και Παντουρανισμός

3.1. Ο Οζάλ στην εξουσία

Το 1983 και υπό τις αυξανόμενες ευρωπαϊκές πιέσεις το στρατιωτικό καθεστώς προχώρησε σε διεξαγωγή εκλογών.¹³⁰ Τα αποτελέσματά τους ωστόσο ανέδειξαν νικητή τον Turgut Özal και το κόμμα του «Μητέρα Πατρίδα» (ANAP) παρά την εξόφθαλμη στήριξη των ενόπλων δυνάμεων σε άλλες πολιτικές δυνάμεις. Το νέο κυβερνών κόμμα αποτελούσε μια ετερογενή συμμαχία χωρίς ιδιαίτερη ιδεολογική συνοχή, με τον χαρισματικό Özal να λειτουργεί ως τον κεντρικό παράγοντα της συνοχής του,¹³¹ γεγονός που επέτρεψε στους σκληροπυρηνικούς κεμαλιστές στρατιωτικούς να επανακτήσουν μέρος του χαμένου εδάφους μετά το θάνατό του. Ήταν όμως πλέον προφανές ότι η ικανότητα του κεμαλικού κατεστημένου να επηρεάζει τις πολιτικές εξελίξεις κινούταν μειούμενη.¹³² Ο Özal παρέμεινε πρωθυπουργός μέχρι το 1989, οπότε διαδέχθηκε το στρατηγό Evren ως Πρόεδρος, αλλά ακόμα και τότε παρέμεινε δεσπόζουσα πολιτική μορφή μέχρι τον θάνατό του το 1993. Η περίοδος διακυβέρνησης Özal χαρακτηρίστηκε από πολιτική σταθερότητα, ενώ τουλάχιστον κατά τα πρώτα χρόνια της η Τουρκία γνώρισε σημαντική οικονομική ανάκαμψη και ανάπτυξη. Οι παράγοντες αυτοί, σε συνδυασμό με τις ευνοϊκές διεθνείς εξελίξεις επέτρεψαν τη βελτίωση της σχετικής θέσης της Τουρκίας και την ανάπτυξη μιας συνεκτικής, πολυδιάστατης αλλά και πολύ πιο δραστήριας εξωτερικής πολιτικής.¹³³

Η εποχή Özal σηματοδότησε τα πρώτα βήματα εκλαΐκευσης, προώθησης και τελικά ενσωμάτωσης στην τουρκική εξωτερική και εσωτερική πολιτική της ιδέας της

¹³⁰ A. Goldschmidt Jr, *Ιστορία της Μέσης Ανατολής*, σ.254.

¹³¹ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.363,364 και Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.119.

¹³² C. Morris, *The new Turkey, The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, σ.44.

¹³³ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.119-122.

τούρκο-ισλαμικής σύνθεσης.¹³⁴ Ο Özal επιχείρησε να συμφιλιώσει τη θρησκευτικότητα με τον εκσυγχρονισμό, ώστε να πάψει η θρησκεία να θεωρείται εμπόδιο στον ορθολογισμό και τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Το οθωμανικό και ισλαμικό παρελθόν έπρεπε να γίνεται αντιληπτό ως αναπόσπαστο και χρήσιμο στοιχείο της τουρκικής ταυτότητας, ικανό να συμβάλει στη διαμόρφωση μιας πολυεθνικής συλλογικής ταυτότητας στο πρότυπο των ΗΠΑ, επιτρέποντας έτσι την πολιτική ενσωμάτωση ακόμη και μη εθνικά Τούρκων όπως οι Κούρδοι. Επιπλέον, η κοινή οθωμανική προέλευση και η ισλαμική πίστη μπορούσε να αξιοποιηθεί ώστε να γεφυρωθεί το χάσμα μεταξύ ισλαμικής επαρχίας και κοσμικών αστικών κέντρων.¹³⁵ Το εγχείρημα αυτό έβρισκε ευήκοα ώτα, γεγονός που αποδεικνύεται και από τη συμμετοχή επιφανών Κούρδων στο ANAP.¹³⁶ Παρά ταύτα, ο νέο-οθωμανισμός παρέμενε και παραμένει μια θολή κατασκευή ιδεολογικά.¹³⁷

Στο επίπεδο της εξωτερικής πολιτικής, ο νέο-οθωμανισμός, συμφιλιώνοντας το τουρκικό εθνικισμό και την ισλαμική πίστη, ευαγγελίζονταν την ανάδειξη της Τουρκίας σε ηγέτιδα δύναμη των μουσουλμανικών και των τουρκόφωνων κρατών, αξιοποιώντας το ισλαμικό και οθωμανικό παρελθόν ως εργαλείο προσεταιρισμού των μουσουλμανικών πληθυσμών στις πρώην οθωμανικές κτήσεις, όπως το Κόσοβο και η Βοσνία, υπό το αφήγημα της ιστορικής συνέχειας.¹³⁸ Ο πολιτικός λόγος του Özal χαρακτηρίζονταν από μια ήπια ισλαμική ρητορική και μια θρησκευτική ευσέβεια που φρόντιζε να σέβεται τις κοσμικές και δυτικές αξίες αλλά παράλληλα ενίσχυε τη δημοτικότητά του μεταξύ των θρησκευόμενων τμημάτων της τουρκικής κοινωνίας.¹³⁹ Σε επίπεδο οικονομικής πολιτικής, το ANAP προώθησε μεταρρυθμίσεις σύμφωνες με το γενικότερο πνεύμα της εποχής που ήταν υπέρ της

¹³⁴ Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.88,90 και S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, (Αθήνα, Εκδόσεις Σιδέρη, 2021), σ.77.

¹³⁵ Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.84-87,90 και C. Morris, *The new Turkey, The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, σ.73.

¹³⁶ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.62.102.

¹³⁷ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.341.

¹³⁸ Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.86-90.

¹³⁹ Στο ίδιο, σ.85 και D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.59.

ελεύθερης αγοράς και της εκβιομηχάνισης με στόχο τη βελτίωση της θέσης της Τουρκίας στη διεθνή αγορά.¹⁴⁰

3.2 Διεθνές περιβάλλον και κατανομή ισχύος

Οι αμερικανοτουρκικές σχέσεις είχαν βελτιωθεί αισθητά μετά το πραξικόπημα του 1980 και η τάση αυτή συνεχίστηκε και μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Özal. Οι διεθνείς εξελίξεις ανέδειξαν εκ νέου τη γεωπολιτική σημασία που είχε η Τουρκία για τις ΗΠΑ ως ανάχωμα απέναντι στην ΕΣΣΔ, ενώ η αύξηση του στρατιωτικού αποτυπώματος της τελευταίας στον Καύκασο και η εισβολή στο Αφγανιστάν επανάφεραν τη τουρκική καχυποψία εναντίον της.¹⁴¹ Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1980 όμως και καθώς ο Ψυχρός Πόλεμος υποχωρούσε, η Άγκυρα είχε τη δυνατότητα να βελτιώσει τις σχέσεις της με τη Μόσχα χωρίς να υπονομεύσει τις συμμαχικές δεσμεύσεις της, με το διμερές εμπόριο των δύο χωρών να αυξάνεται από 476 εκατ. δολάρια το 1987 σε 1,8 δισ. δολάρια το 1990.¹⁴² Ο Özal επιχείρησε να εφαρμόσει μια πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική και υπήρξε ο πρώτος Τούρκος ηγέτης που στράφηκε συστηματικά προς τη Μέση Ανατολή αναζητώντας ευκαιρίες για τις αναπτυσσόμενες τουρκικές επιχειρήσεις.¹⁴³ Παράλληλα η Άγκυρα αναβάθμιζε σταθερά τις σχέσεις της με το Τελ Αβίβ σε μια προσπάθεια, μεταξύ άλλων, εξισορρόπησης του ισχυρού ελληνικού και αρμενικού λόμπι στις ΗΠΑ μέσω του αντίστοιχου εβραϊκού.¹⁴⁴

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου προκάλεσε σε πολλούς εντός της χώρας την ανησυχία ότι η Τουρκία θα έχανε την παραδοσιακή της γεωπολιτική αξία.¹⁴⁵ Ένα

¹⁴⁰ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.64 και S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.108 και Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.119.

¹⁴¹ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.118,121.

¹⁴² Στο ίδιο, σ.118,132.

¹⁴³ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.77.

¹⁴⁴ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.120-125.

¹⁴⁵ Στο ίδιο, σ.135.

μείγμα φόβου για το παραπάνω ενδεχόμενο αλλά και αισιοδοξίας λόγω της τουρκικής ανάπτυξης και της υποχώρησης της σοβιετικής ισχύος, οδήγησε τις τουρκικές ελίτ στην επιδίωξη ενός πιο ενεργού ρόλου στο διεθνές σύστημα προς αξιοποίηση των αναδυόμενων ευκαιριών.¹⁴⁶ Οι κινήσεις του Özal στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου θα μπορούσαν να υποστηρίξουν ότι αυτός υπήρξε ο πιονέρος της πολιτικής των «μηδενικών προβλημάτων με τους γείτονες» που αργότερα τόσο ενεργά προώθησε ο Davutoğlu.¹⁴⁷

Οι σχέσεις με τη Βουλγαρία υπήρξαν προβληματικές καθ' όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου εξαιτίας της μεταχείρισης της τουρκικής μειονότητας από το βουλγαρικό καθεστώς,¹⁴⁸ αλλά με την κατάρρευσή του οι εντάσεις εξομαλύνθηκαν και οι δύο χώρες ανέπτυξαν συνεργασία μεταξύ τους, με τη Τουρκία να στηρίζει τη βουλγαρική ένταξη στο NATO. Παράλληλα, η κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας επέτρεψε στην Τουρκία να βελτιώσει τις σχέσεις της με τα νεότευκτα βαλκανικά κράτη της περιοχής¹⁴⁹ και άνοιξε το δρόμο για τη δυναμική παρουσία οργανισμών όπως η Diyanet και η TİKA αλλά και ιδιωτικών τουρκικών εταιρειών.¹⁵⁰ Η Άγκυρα, αρχίζοντας να εφαρμόζει το δόγμα που ήθελε να την παρουσιάζει ως προστάτιδα των Μουσουλμάνων της περιοχής λόγω του οθωμανικού παρελθόντος, στήριξε ενεργά τους Μουσουλμάνους της Βοσνίας κατά τη ταραχώδη για τους τελευταίους δεκαετία του '90, ενώ παράλληλα επιχειρήθηκε από τη Τουρκία οικονομικό άνοιγμα προς την Αφρική, το οποίο όμως περιορίστηκε λόγω οικονομικών δυσκολιών.¹⁵¹

Οι σχέσεις με την Ελλάδα και τη Συρία παρέμειναν προβληματικές, εξαιτίας των διαφορών στο Αιγαίο και του ζητήματος του PKK αντίστοιχα. Η Δαμασκός χρησιμοποιούσε το PKK ως μοχλό πίεσης προς την Άγκυρα στα μεταξύ τους ζητήματα, όπως η διαχείριση των υδάτων του Ευφράτη, επιτρέποντάς στην

¹⁴⁶ S. Larrabee, *“The ‘New Turkey’ and American-Turkish Relations”*, σ.2 και S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.73 και Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.136.

¹⁴⁷ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.88.

¹⁴⁸ Στο ίδιο, σ.94.

¹⁴⁹ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.123 και D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.100.

¹⁵⁰ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.306.

¹⁵¹ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.292,305.

αυτονομιστική οργάνωση να δρα στην επικράτειά της.¹⁵² Την ίδια περίοδο και κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης μεταξύ Ιράν και Ιράκ (1980–1988) η Τουρκία φρόντισε να παραμείνει ουδέτερη και να αξιοποιήσει —παρακάμπτοντας διεθνείς κυρώσεις και περιορισμούς— το γεγονός ότι ο πόλεμος καθιστούσε Βαγδάτη και Τεχεράνη εξαρτώμενες από την Άγκυρα για τον ανεφοδιασμό τους.¹⁵³ Αν και το χάος του πολέμου άφηνε ανοιχτό το ενδεχόμενο περεταίρω ενίσχυσης της δράσης του ΡΚΚ στο Β. Ιράκ, τα συμφέροντα Άγκυρας και Βαγδάτης συνέκλιναν σε αυτό το θέμα, με αποτέλεσμα η τελευταία να παραχωρήσει το 1984 στις Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις (ΤΕΔ) το δικαίωμα να καταδιώκουν τους Κούρδους μαχητές εντός ιρακινού εδάφους, η συμφωνία αυτή άνοιξε το δρόμο για τις τουρκικές επιδρομές.¹⁵⁴ Η εξέλιξη αυτή δημιούργησε ένα διπλωματικό προηγούμενο αλλά και μια επιχειρησιακή κουλτούρα στις ΤΕΔ, με σημαντικό αντίκτυπο στη τουρκική στρατηγική σκέψη. Το 1991 η Τουρκική Εθνοσυνέλευση παρείχε με ψήφισμα της άδεια στα τουρκικά στρατεύματα όχι μόνο να αναπτύσσονται αλλά και να σταθμεύουν εκτός συνόρων.¹⁵⁵ Ο τουρκικός στρατός πραγματοποίησε επιχειρήσεις εντός του Ιράκ το 1992, το 1995 και άλλες δύο φορές το 1997, ενώ το 1998 η Άγκυρα μπόρεσε να έρθει σε συμφωνία με τη Δαμασκό, με την οποία η τελευταία παρείχε το δικαίωμα στις ΤΕΔ να καταδιώκουν τυχόν επιτιθέμενους (Κούρδους αυτονομιστές) σε απόσταση έως και 5 χιλιομέτρων εντός της συριακής επικράτειας.¹⁵⁶

Η υποχώρηση της σοβιετικής ισχύς άλλαξε εκ θεμελίων το άμεσο γεωστρατηγικό περιβάλλον της Τουρκίας και αποτέλεσε σημείο σταθμό για την Υψηλή Στρατηγική της. Η ΕΣΣΔ το 1990 είχε ένα ΑΕΠ της τάξεως των 2 τρις \$, με στρατιωτικές δαπάνες που έφταναν τα 133 δις. Η Ρωσία, διάδοχο κράτος της, είχε το 1992, 460 δις \$ ΑΕΠ και 52 δις στρατιωτικές δαπάνες.¹⁵⁷ Η σοβιετική απειλή την επαύριον του Β' Παγκοσμίου Πολέμου είχε ωθήσει την Άγκυρα στη στρατηγική

¹⁵² W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.122,123 και Μ. Σαρλής, *Η Συρία, η Τουρκία και η γεωπολιτική του συστήματος της Μ. Ανατολής*, σ.62,62.

¹⁵³ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.201 και W.Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.134.

¹⁵⁴ W.Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.125,126.

¹⁵⁵ Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.91.

¹⁵⁶ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.76,106,107.

¹⁵⁷ Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.104.

πρόσδεση με τις ΗΠΑ, κάνοντάς την να εγκαταλείψει την υποτιθέμενη «δογματική» ουδετερότητά της, τώρα η εξασθένιση της απειλής αυτής επέτρεπε θεωρητικά την επάνοδο στην ουδέτερη «κεμαλική» στάση, κάτι τέτοιο όμως δεν συνέβη. Η κατάρρευση της ΕΣΣΔ έγινε αντιληπτή ως παράθυρο ευκαιρίας για την αναπροσαρμογή των στρατηγικών στόχων της Τουρκίας όχι προς την κατεύθυνση του απομονωτισμού αλλά της άσκησης πιο δραστήριας εξωτερικής πολιτικής στην εγγύς περιφέρειά της, με ενισχυμένη πλέον αυτοπεποίθηση, αφού η Τουρκία δεν συνόρευε πια άμεσα με μια απειλητική Υπερδύναμη αλλά με μικρότερα και πιο αδύναμα διάδοχα κράτη, ενώ το ενδεχόμενο περεταίρω συρρίκνωσης της Ρωσία ήταν ανοιχτό με τον αυτονομιστικό πόλεμο της Τσετσενίας να μαίνεται. Την περίοδο αυτή εντοπίζονται τα πρώτα ψήγματα της στρατηγικής επιδίωξης της ανάδειξης σε κυρίαρχη περιφερειακή δύναμη.¹⁵⁸

3.3 Η Τουρκική Στρατηγική

Η τουρκική Υψηλή Στρατηγική την περίοδο Οζάλ προσπάθησε να προωθήσει τους στόχους της μέσω πρακτικών Ήπιας Ισχύος (Soft Power).¹⁵⁹ Με τον όρο «ήπια ισχύς», η σχετική βιβλιογραφία αναφέρεται στην ικανότητα ενός κράτους να επηρεάζει τη συμπεριφορά άλλων δρώντων όχι μέσω εξαναγκασμού ή υλικών ανταλλαγμάτων, αλλά μέσω της ελκυστικότητας που ασκούν οι αξίες του και η πολιτική και πολιτισμική του κουλτούρα, διαμορφώνοντας έτσι αντιλήψεις και προσδοκίες, πετυχαίνοντας οι άλλοι δρώντες να ευθυγραμμιστούν οικειοθελώς με τις επιδιώξεις του.¹⁶⁰

¹⁵⁸ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.136,139 και Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.88,90,91,102-105.

¹⁵⁹ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.201 και Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.91.

¹⁶⁰ J. Nye Jr, *Soft Power: The means to success in world politics*, (New York, Public Affairs, 2004) σ. 5-11.

Ο Παντουρκισμός και ο Παντουρανισμός αποτέλεσαν ιδεολογικά ρεύματα απότοκα της ανάπτυξης του τουρκικού εθνικισμού και της αναζήτησης νέας συλλογικής ταυτότητας στο τέλος του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα ενόψει του τέλματος που είχε περιέλθει η Αυτοκρατορία. Ο Παντουρκισμός είχε αλυτρωτικό και εθνοκεντρικό χαρακτήρα, ενώ ο Παντουρανισμός είχε ευρύτερη φυλετική και πολιτισμική διάσταση. Το Τουράν περιγραφόταν ως μια σχεδόν μυθική περιοχή της στέπας, με ασαφή σύνορα που περιελάμβαναν το Τουρκμενιστάν, το Ουζμπεκιστάν, το Καζακστάν, την Κιργισία, ακόμη και κινεζικές και μογγολικές εκτάσεις, ενώ θεωρούσε τουρκογενείς ακόμη και λαούς όπως οι Ούγγροι και οι Φινλανδοί.¹⁶¹ Ο Παντουρανισμός παρουσίαζε τους Τούρκους ως απόγονους των Μογγόλων κατακτητών και εντόπιζε τα γλωσσικά και πολιτισμικά όρια του τουρκικού έθνους από την Αδριατική έως την Κίνα και τη Σιβηρία.¹⁶² Αμφότερα τα δύο ρεύματα αναπτύχθηκαν κατά βάση ως αντίδραση των τουρκογενών πληθυσμών της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, όπως οι Τάταροι και οι Αζέροι, στις τσαρικές προσπάθειες εκρωσισμού τους αλλά και ως αποτέλεσμα της γεωγραφικής εγγύτητας και της γλωσσικής συγγένειας με τους Τούρκους. Πολλοί οπαδοί του Παντουρανισμού κατέφυγαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και η θεωρία διαδόθηκε στη νεοτουρκική διανόηση και κορυφαία στελέχη του κινήματος των Νεότουρκων, όπως ο Cemal Paşa και ο Enver Paşa, ανέπτυξαν επαφές με σχέσεις με οργανώσεις Παντουρκιστών και Παντουρανιστών.¹⁶³

Στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ο Παντουρανισμός γνώρισε σημαντική ώθηση καθώς γερμανικοί κύκλοι επιχείρησαν να τον αξιοποιήσουν ως ένα μέσο εξασθένισης της συνοχής της ρωσικής αυτοκρατορίας.¹⁶⁴ Ωστόσο, μετά την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας το 1923, η κεμαλική ηγεσία επικεντρώθηκε στα εσωτερικά προβλήματα και στη διαφύλαξη της εδαφικής ακεραιότητας της Τουρκίας που είχε τεθεί εν αμφιβόλω κατά τη διάρκεια του Πολέμου της Ανεξαρτησίας, εγκαταλείποντας τις εξωστρεφείς βλέψεις του Παντουρκισμού και του Παντουρανισμού προς όφελος ενός πιο εσωστρεφούς εθνικισμού που θα

¹⁶¹ J. Ladau, *Παντουρκισμός*, (Αθήνα, Έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ 1986) σ.23-29.

¹⁶² Στο ίδιο, σ.57.

¹⁶³ Στο ίδιο, σ.31-38,62,91 και Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945, Small state diplomacy and Great Powers politics*, σ.17,240.

¹⁶⁴ J. Ladau, *Παντουρκισμός*, σ.86-89.

διασφάλιζε την εθνική ομοιογένεια. Έτσι, οι αντίστοιχες οργανώσεις περιήλθαν σε αφάνεια τα επόμενα χρόνια.¹⁶⁵ Με το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου όμως ο Παντουρανισμός επανεμφανίστηκε δυναμικά στον δημόσιο λόγο της Τουρκίας. Οι αρχικές επιτυχίες της επιχείρησης Μπαρμπαρόσα έκαναν πιθανή την κατάρρευση της ΕΣΣΔ και το διαμελισμό της προσδίδοντας στη ρητορική των παντουρανιστών έντονη αντιρωσική χροιά. Περιοδικά και εφημερίδες άρχισαν να δημοσιεύουν όλο και πιο επιθετικά άρθρα που προέτρεπαν ακόμη και σε συμμετοχή της Τουρκίας στο πλευρό του Άξονα για την απελευθέρωση των «ομογενών» τουρκογενών λαών στη Σοβιετική Ένωση.¹⁶⁶

Παρότι επισήμως η κυβέρνηση İnhönü τηρούσε αποστάσεις, τα γερμανικά αρχεία αποκαλύπτουν επαφές μεταξύ Τούρκων και Γερμανών αξιωματούχων, για την εκμετάλλευση των παντουρανικών αισθημάτων εντός της ΕΣΣΔ, με στόχο την υπονόμηση της σοβιετικής συνοχής. Οι βρετανικές επίσης πηγές συμφωνούν ότι δεν επρόκειτο απλά για λαϊκό αίσθημα αλλά έχαιρε της κυβερνητικής υποστήριξης.¹⁶⁷ Από το 1944 πάντως, όταν κατέστη σαφές ότι οι Σύμμαχοι θα κέρδιζαν τον πόλεμο, οι τουρκικές αρχές υιοθέτησαν πιο αυστηρή στάση και τελικά συνέλαβαν δεκάδες επιφανείς παντουρκιστές και παντουρανιστές, ενώ ο ελεγχόμενος τύπος πραγματοποιούσε συντονισμένες επιθέσεις εναντίον τους σε μια προσπάθεια εξευμενιστεί η ΕΣΣΔ.¹⁶⁸ Αν και δεν προκύπτει άμεση σύνδεση με τα ανώτατα κλιμάκια της τουρκικής ηγεσίας, πολλοί παντουρανιστές προωθήθηκαν σε διάφορα πόστα. Αν ο İnhönü και οι υψηλά ιστάμενοι ήταν εξ αρχής αντίθετοι μπορούσαν να τα έχουν καταστείλει νωρίτερα, δεν έκαναν όμως τίποτα ούτε καν για να τα αποθαρρύνουν.¹⁶⁹

Ο Παντουρκισμός και ο Παντουρανισμός δεν εξαφανίστηκαν όμως ποτέ πλήρως, ούτε από το δημόσιο λόγο, ούτε από τη φαρέτρα των σχεδιαστών της

¹⁶⁵ J. Ladau, *Παντουρκισμός*, σ.66,106-108,113 και Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945, Small state diplomacy and Great Powers politics*, σ.8,9.

¹⁶⁶ J. Ladau, *Παντουρκισμός*, σ.122,131,132,149,150.

¹⁶⁷ Στο ίδιο, σ.152, F. Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, σ.156-162 και Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945, Small state diplomacy and Great Powers politics*, σ.247.

¹⁶⁸ Στο ίδιο, σ.72,243-250 και J. Ladau, *Παντουρκισμός*, σ.155-157.

¹⁶⁹ Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945, Small state diplomacy and Great Powers politics*, σ.238,246,247 και F. Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, σ.158,160.

τουρκικής στρατηγικής. Η παραπάνω ιστορική αναδρομή αποκαλύπτει ότι η εν λόγω ρητορική ανέκαμπτε δυναμικά σε περιόδους κάμψης της ρωσικής/σοβιετικής ισχύος, του κύριου δηλαδή περιφερειακού ανταγωνιστή της Τουρκίας.¹⁷⁰ Η πολιτική του Turgut Özal δεν απέκλινε από αυτό το μοτίβο, έτσι ο Παντουρανισμός χρησιμοποιήθηκε ως αφήγημα για να δικαιολογήσει τις τουρκικές κινήσεις στην Κεντρική Ασία στη βάση της « φυλετικής συγγένειας». Πριν την κατάρρευση της ΕΣΣΔ, ο Τούρκος ηγέτης φρόντιζε να διατηρεί αποστάσεις και να συγκρατεί δηλώσεις παντουρανικής φύσης, σε σχέση παραδείγματος χάρη με το ζήτημα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ.¹⁷¹ Με την κατάλυση της ΕΣΣΔ όμως, η Τουρκία υιοθέτησε πιο δραστήρια εξωτερική πολιτική στο Καύκασο, ενώ ταυτόχρονα μεταβλήθηκε και η ρητορική της. Η νέα κατανομή ισχύος προσέφερε ένα «παράθυρο ευκαιρίας», και τόσο ο Özal όσο και ο Süleyman Demirel υιοθέτησαν έναν δυναμικό παντουρανικό λόγο, με δηλώσεις περί «λαών εξάδελφων», «τουρκικού αιώνα» και αναφορές για παρουσία τουρανικών πληθυσμών από την Αδριατική έως την Κίνα.¹⁷²

Η Τουρκία υπήρξε το πρώτο κράτος που αναγνώρισε τις νεοσύστατες δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου και επιδίωξε να διεισδύσει στην περιοχή μέσω πρακτικών ήπιας ισχύος. Η Τουρκία ενίσχυσε το πολιτισμικό της αποτύπωμα στην περιοχή μέσω κρατικών οργανισμών όπως η ΤΙΚΑ και η DIYANET, αλλά και ιδιωτικών όπως το δίκτυο Gülen,¹⁷³ προώθησε τηλεοπτικές παραγωγές της και παρείχε υποτροφίες στα τουρκικά πανεπιστήμια, ενισχύοντας την εικόνα της σε χώρες όπως το Αζερμπαϊτζάν, η Κιργισία και το Ουζμπεκιστάν. Επιπλέον, η Άγκυρα προέβη σε υψηλού προφίλ επισκέψεις, συνοδευόμενες από μεγαλόστομες δηλώσεις περί ανάληψης ιστορικού ρόλου στην εκπροσώπηση των τουρκογενών λαών, επιχειρώντας να κεφαλαιοποιήσει πολιτισμικούς και γλωσσικούς δεσμούς.¹⁷⁴ Παράλληλα, χρησιμοποίησε την οικονομία ως εργαλείο διείσδυσης, προσφέροντας επενδυτικά δάνεια, άμεσες επενδύσεις, ενώ προχώρησε ακόμη και σε ελάφρυνση του δημοσίου χρέους του Αζερμπαϊτζάν, ενώ οι τουρκικές επιχειρήσεις –ιδίως

¹⁷⁰ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.179 και Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.118

¹⁷¹ Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.118,127,137.

¹⁷² Στο ίδιο, σ.119,127.

¹⁷³ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.91,309.

¹⁷⁴ Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.97,120-122,131.

κατασκευαστικές– συγκαταλέγονταν στις πρώτες που εισήλθαν στις αγορές των νεοσύστατων κρατών. Οι πρωτοβουλίες αυτές, δημιούργησαν ένα ευνοϊκό περιβάλλον για τη διεύρυνση της τουρκικής επιρροής στα νεότευκτα κράτη του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, τα οποία αρχικά τουλάχιστον καλωσόρισαν την παρουσία της της Άγκυρας.¹⁷⁵

Σύντομα όμως η τουρκική στρατηγική βρέθηκε αντιμέτωπη με τα όρια των δυνατοτήτων της. Με τη σταθεροποίηση της εσωτερικής πολιτικής κατάστασης στη Ρωσική Ομοσπονδία έγινε σαφές ότι η Μόσχα, παρά την προσωρινή υποχώρηση της ισχύος της, εξακολουθούσε να κατέχει δεσπόζουσα θέση στην περιοχή. Πέραν του αποφασιστικού στρατιωτικού πλεονεκτήματος, η Ρωσία αποτελούσε το σημαντικότερο οικονομικό εταίρο των νεοσύστατων δημοκρατιών. Επιπλέον, ακόμη και μετά την ανεξαρτητοποίησή τους από την ΕΣΣΔ, οι ελίτ των κρατών της περιοχής παρέμεναν οικονομικά διαπλεκόμενες, εξαρτώμενες και συνεπώς φίλα προσκείμενες με τις αντίστοιχες ρωσικές, δίνοντας στη Μόσχα έναν καθοριστικό μοχλό πίεσης.¹⁷⁶ Επιπλέον, παρά τους πραγματικούς ή φαντασιακούς δεσμούς με την Τουρκία και τη μουσουλμανική ή τουρκογενή τους σύνθεση, οι χώρες αυτές δεν ήταν διατεθειμένες να ανταλλάξουν την πρόσφατα αποκτηθείσα ανεξαρτησία τους με μια σχέση εξάρτησης από την Άγκυρα.¹⁷⁷

Η Τουρκία υπέπεσε σε στρατηγικό σφάλμα με την προσπάθεια να παρουσιαστεί ως «μεγάλος αδελφός», μια στάση που προκάλεσε επιφυλάξεις στις πρωτεύουσες της περιοχής.¹⁷⁸ Οι αδιαφανείς οικονομικές πρακτικές και η αντίληψη πολιτιστικής υπεροχής, επίσης λειτούργησαν ανασταλτικά, περιορίζοντας την αξιοπιστία και τη γοητεία του τουρκικού μοντέλου.¹⁷⁹ Το δεύτερο στρατηγικό σφάλμα της Τουρκίας ήταν η αναντιστοιχία μέσων και σκοπών: Η Τουρκία δεν κατείχε τα μέσα για να επιτύχει το στόχο της ανάδειξης σε κυρίαρχη δύναμη στην περιοχή. Οι Τούρκοι ιθύνοντες επιχείρησαν να παρουσιάσουν τη χώρα τους ως

¹⁷⁵ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.94,180 και D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.98,309.

¹⁷⁶ Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.140,149-152.

¹⁷⁷ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.310 και D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.96,98.

¹⁷⁸ Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.144.

¹⁷⁹ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.310.

«μοντέλο/πρότυπο» ενώ η ίδια στερούταν της υλικής ικανότητας να εκπληρώσει αποτελεσματικά το ρόλο αυτό.¹⁸⁰

Οι δυνατότητες της για οικονομική και πολιτισμική διεξόδου περιορίστηκαν ακόμη περισσότερο καθώς σταδιακά τη δεκαετία του '90 η τουρκική οικονομία βρέθηκε αντιμέτωπη με ύφεση, κατάρρευση των αποθεματικών της και ραγδαία υποτίμηση της λίρας. Η Άγκυρα δεν ανέγνωσε σωστά το στρατηγικό περιβάλλον, τις δυνατότητες της Ρωσίας, τις προθέσεις των νεοσύστατων κρατών της περιοχής και κυρίως αυτές των ΗΠΑ. Η Ουάσιγκτον που κατείχε τα μέσα για να ενισχύσει τις τουρκικές προσπάθειες, υποστήριζε με τη διεύρυνση της τουρκικής επιρροής ως αντίβαρο έναντι της Ρωσίας και του ιρανικού φονταμενταλισμού,¹⁸¹ δεν ήταν όμως διατεθειμένη να υποστηρίξει την Τουρκία σε βαθμό που να αναδειχθεί σε κυρίαρχη περιφερειακή δύναμη, αφού κάτι τέτοιο θα απαιτούσε υπέρμετρα επιθετική δράση σε μια περιοχή άμεσα συνδεδεμένη με τα ρωσικά ζωτικά συμφέροντα και με απρόβλεπτες συνέπειες.¹⁸² Στον Α΄ Πόλεμο του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, η Τουρκία περιορίστηκε στη διπλωματική πίεση προς το Γιερεβάν κλείνοντας τα σύνορα και στην αποστολή στο Αζερμπαϊτζάν μετά τη λήξη των εχθροπραξιών, οπλισμού και απόστρατων αξιωματικών ώστε να συνδράμει στην αναδιοργάνωση των Αζερικών δυνάμεων.¹⁸³ Ήταν η Ρωσία—έστω και αποδυναμωμένη—αυτή που καθόρισε την έκβαση και αναδείχθηκε σε κυρίαρχο επιδιαιτητή για τις επόμενες δεκαετίες.¹⁸⁴ Τελικά, η τουρκική στρατηγική αναγκάστηκε σε αναδίπλωση, όμως οι φιλοδοξίες ανάδειξης σε κυρίαρχη και αυτόνομη περιφερειακή δύναμη ανεστάλησαν μόνο προσωρινά, όπως θα φανεί και στη συνέχεια.¹⁸⁵

¹⁸⁰ E. Parlar Dal, E. Erşen, "Reassessing the "Turkish Model" in the Post-Cold War Era: A Role Theory Perspective" σ.273 και Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.145.

¹⁸¹ E. Parlar Dal, E. Erşen, "Reassessing the "Turkish Model" in the Post-Cold War Era: A Role Theory Perspective" σ.263-265 και Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.125.

¹⁸² Στο ίδιο, σ.126,151.

¹⁸³ Στο ίδιο, σ.138.

¹⁸⁴ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.99.

¹⁸⁵ Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.161 και S. Çağartay, *Η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.42.

3.4. Η άνοδος του πολιτικού Ισλάμ και η χαμένη δεκαετία

Η διακυβέρνηση Özal είχε ακόμη πιο σημαντικά αποτελέσματα στο εσωτερικό της Τουρκίας. Επιχειρώντας να προσεταιριστεί τα θρησκευόμενα ακροατήρια της υπαίθρου της Ανατολίας αλλά και να νομιμοποιήσει τις προσπάθειες διεύρυνσης της τουρκικής επιρροής στο κενό που φάνηκε να δημιουργείται από την κατάρρευση της ΕΣΣΔ, ο Özal επίσπευσε την επάνοδο του Ισλάμ στην πολιτική σφαίρα και έθεσε σε κίνηση ισχυρές κοινωνικές δυνάμεις.¹⁸⁶ Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 οι ισλαμιστές γίνονταν όλο και πιο ενεργοί στον καθημερινό βίο. Ο αριθμός των ιερατικών σχολείων πολλαπλασιάζονταν και η απήχηση του πολιτικού Ισλάμ αυξάνονταν μεταξύ των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων καθώς αυτό αντικαθιστούσε σταδιακά την αριστερά ως όχημα πολιτικής τους έκφρασης των κατώτερων στρωμάτων. Η επιρροή όμως του πολιτικού Ισλάμ αυξάνονταν και μεταξύ των διανοούμενων και των μελών της πολιτικής και στρατιωτικής ελίτ.¹⁸⁷ Η δεκαετία του 1980 σήμανε την οριστική επάνοδο του Ισλάμ στη δημόσια σφαίρα.¹⁸⁸

Ο Özal είχε το πλεονέκτημα να απολαμβάνει την εμπιστοσύνη της στρατο-γραφειοκρατίας, λόγω της θητείας ως Υπουργός οικονομικών στην κυβέρνηση τεχνοκρατών υπό το στρατό (1980-83),¹⁸⁹ και λόγω του ότι η ήπια ισλαμική ρητορική του έδειχνε σεβασμό στις δυτικές αξίες.¹⁹⁰ Επιπλέον, το στρατιωτικό κατεστημένο, επηρεασμένο από τις διεθνείς συγκυρίες, εστίαζε σχεδόν αποκλειστικά στον «κομμουνιστικό κίνδυνο», μια απειλή που ενισχύονταν από τις μαρξιστικές θέσεις του PKK και έβλεπε τη θρησκεία ως ένα πιθανό αντίβαρο.¹⁹¹ Επιπλέον, το αίτημα για ένταξη στην ΕΟΚ, το 1987, βοήθησε τον Özal να παρακάμψει τις αρχικές ευρωπαϊκές επιφυλάξεις προς το πρόσωπό του λόγω της ισλαμικής ρητορικής του, καθιστώντας σαφές στο εξωτερικό αλλά και στο

¹⁸⁶ C. Morris, *The new Turkey, The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, σ.44,73

¹⁸⁷ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.369-371.

¹⁸⁸ C. Morris, *The new Turkey, The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, σ.76.

¹⁸⁹ A. Goldschmidt Jr, *Ιστορία της Μέσης Ανατολής*, σ.254.

¹⁹⁰ Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ.85.

¹⁹¹ C. Morris, *The new Turkey, The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, σ.72.

εσωτερικό ότι ο Τούρκος πρωθυπουργός παρέμενε προσηλωμένος στη φιλελευθεροποίηση της οικονομίας και στην ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας αλλά και να αποδείξει παράλληλα ότι σέβεται την κεμαλική κληρονομιά και την πορεία που ο Atatürk επιθυμούσε να ακολουθήσει η Τουρκία, ακόμα κι αν οι επιλογές του γίνονταν για γεωπολιτικούς και οικονομικούς λόγους.¹⁹² Έτσι λοιπόν, δεν υπήρξαν σοβαρές αντιδράσεις εναντίων του στις παρεμβάσεις που έκανε στον κρατικό μηχανισμό, όπως η επιστροφή των οθωμανικών συμβόλων στις Ένοπλες Δυνάμεις και οι χιλιάδες διορισμοί υποστηρικτών του στη γραφειοκρατία. Τα παραπάνω κατέστησαν την κρατική μηχανή στο σύνολό της πιο φιλική προς τη τούρκο-ισλαμική σύνθεση, γεγονός που αξιοποιήθηκε αργότερα από τον Recep Tayyip Erdoğan.¹⁹³

Η περίοδος μετά τον θάνατο του Turgut Özal σημαδεύτηκε από βαθιά κυβερνητική αστάθεια παρόμοια με εκείνη της δεκαετίας του 1970. Κανένα κόμμα δεν κατάφερε να εξασφαλίσει κοινοβουλευτική πλειοψηφία στις εκλογές του 1991, 1995 και 1999. Η αστάθεια αυτή αποτυπώθηκε και στην εξωτερική πολιτική με αποκορύφωμα την περίοδο μεταξύ 1994 και 1997 όπου η Τουρκία είχε επτά διαφορετικούς υπουργούς Εξωτερικών. Στο πλαίσιο αυτό η δυνατότητα χάραξης συνεκτικής στρατηγικής υπονομεύτηκε, ενώ η αστάθεια επέτρεψε στη σκληροπυρηνική πτέρυγα του στρατού, που έβλεπε την άνοδο του πολιτικού ισλάμ ως απειλή για την ιδεολογική κυριαρχία του κεμαλισμού να αντεπιτεθεί. Η τουρκική εξωτερική πολιτική απώλεσε τον προσανατολισμό της και προτεραιοποιήθηκαν η καταστολή του PKK και η ανάσχεση της ανόδου του πολιτικού Ισλάμ.¹⁹⁴ Το κεμαλικό κατεστημένο μπόρεσε να διατηρήσει τον έλεγχο της κρατικής μηχανής, αλλά γινόταν ολοένα και πιο εμφανές ότι η κοινωνική δυναμική κινείτο πλέον προς μια κατεύθυνση που δεν το ευνοούσε.¹⁹⁵ Σταδιακά οι εγγενείς αντιφάσεις της τουρκικής

¹⁹² W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ. 131, 134. Η εγκατάλειψη της προσπάθειας ένταξης στην ΕΟΚ εγκυμονούσε τον κίνδυνο η Ελλάδα να αποκτήσει καθοριστικό πλεονέκτημα, μονοπωλώντας την ευρωπαϊκή στήριξη. Βλέπε και D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ. 111.

¹⁹³ Μ. Τρούλης, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, σ. 85, 86, 89.

¹⁹⁴ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ. 139 και D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ. 105.

¹⁹⁵ C. Morris, *The new Turkey, The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, σ. 44.

οικονομίας επιδεινώθηκαν και η χώρα βρέθηκε αντιμέτωπη με ύφεση, ανεργία και ανεξέλεγκτο πληθωρισμό, οδηγούμενη τελικά σε προσφυγή στο ΔΝΤ το 1999.¹⁹⁶

Σε αυτό το ήδη επιβαρυσμένο περιβάλλον, οι καταστροφικοί σεισμοί του 1999, με σχεδόν 18.000 νεκρούς, τεράστια καταστροφή υποδομών, και η υποχώρηση εκείνη τη χρονιά του ΑΕΠ κατά 9%, αποκάλυψαν την ανεπάρκεια του κράτους και υπονόμισαν περαιτέρω την εμπιστοσύνη των πολιτών προς τους θεσμούς και τους εκπροσώπους αυτών.¹⁹⁷ Η αναποτελεσματική διαχείριση των συνεπειών των σεισμών,¹⁹⁸ τα σκάνδαλα διαφθοράς,¹⁹⁹ οι σκιώδεις σχέσεις του βαθέως κράτους με τμήματα του στρατιωτικού κατεστημένου και η αδυναμία οριστικής εξουδετέρωσης του PKK διαβρώσαν το κύρος των ενόπλων δυνάμεων ως «αδιάφθορων θεματοφυλάκων» του κράτους. Έγινε πλέον ορατό ότι σημαντικό τμήμα των κεμαλικών ελίτ δεν ήταν υπέρμαχοι του εκσυγχρονισμού, αλλά αυταρχικά και αντιδραστικά στοιχεία, που επικαλούνταν κατά το δοκούν τις κεμαλικές αρχές για να διατηρούν την εξουσία τους.²⁰⁰ Το κλίμα πόλωσης εντείνονταν και από περιστατικά πολιτικής βίας, όπως η δολοφονία του δημοσιογράφου Uğur Mumcu το 1993, που όξυναν τη ρήξη κοσμικών–ισλαμιστών.²⁰¹

Υπό αυτές τις συνθήκες, η ισλαμική πολιτική εκπροσώπηση πέρασε στην κυριαρχία του Κόμματος Ευημερίας (RP), το οποίο αξιοποίησε το κενό εξουσίας μετά τον θάνατο Özal.²⁰² Μεγάλο μέρος των συντηρητικών ψηφοφόρων, που αποτελούσαν πλειοψηφία στην τουρκική κοινωνία, μετακινήθηκαν προς το RP, εντείνοντας τους φόβους των κοσμικών ελίτ –φόβους που είχαν καλλιεργηθεί ήδη από την Ιρανική Επανάσταση του 1979.²⁰³ Οι δημοτικές εκλογές του 1994 επιβεβαίωσαν την άνοδο των ισλαμιστών,²⁰⁴ ενώ το 1996 σχηματίστηκε κυβέρνηση συνασπισμού υπό τον ισλαμιστή Necmettin Erbakan με τη συμμετοχή του κόμματος

¹⁹⁶ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.399-401.

¹⁹⁷ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.84.

¹⁹⁸ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.387.

¹⁹⁹ S. Cagartay, *Η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.62.

²⁰⁰ C. Morris, *The new Turkey, The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, σ.44,49,54.

²⁰¹ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.372.

²⁰² C. Morris, *The new Turkey, The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, σ.73.

²⁰³ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.61,66.

²⁰⁴ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.378.

της Tansu Çiller. Η άνοδος αυτή προκάλεσε αντίδραση από τις ένοπλες δυνάμεις, που το Φεβρουάριο του 1997 προχώρησαν στο λεγόμενο «μοντέρνο πραξικόπημα»: με πιέσεις, έμμεσες απειλές, παρεμβάσεις στα ΜΜΕ και αποστρατείες αξιωματικών ύποπτων για φιλοϊσλαμική τάση, ο στρατός εξανάγκασε τον Erbakan σε παραίτηση.²⁰⁵ Το Συνταγματικό Δικαστήριο στη συνέχεια έκρινε παράνομο το Κόμμα Ευημερίας. Σε αντίθεση όμως με τα προηγούμενα πραξικοπήματα, τα οποία ο στρατός είχε κατορθώσει να παρουσιάσει ως αμερόληπτες παρεμβάσεις για τη διάσωση του κράτους, αυτή η επέμβαση δεν απέκτησε ποτέ ευρεία νομιμοποίηση.²⁰⁶

Παρά τα αυστηρά μέτρα κατά του πολιτικού Ισλάμ –συμπεριλαμβανομένης της φυλάκισης στελεχών όπως ο τότε δήμαρχος Κωνσταντινούπολης Erdoğan– η κοινωνική δυναμική δεν αναχαιτίστηκε.²⁰⁷ Το χάσμα κοσμικών–ισλαμιστών βάρθινε και έλαβε πλέον και γεωγραφική διάσταση: οι αναπτυγμένες δυτικές επαρχίες στήριζαν το κεμαλικό Δημοκρατικό Αριστερό Κόμμα (DSP) του Bülent Ecevit, η ενδοχώρα της Ανατολίας το εθνικιστικό MHP του Devlet Bahçeli και οι υποανάπτυκτες νοτιοανατολικές περιοχές το ισλαμικό Κόμμα της Αρετής (FP), διάδοχο του RP και άμεσο πρόδρομο του AKP. Η παρατεταμένη οικονομική κρίση και η κρατική ανεπάρκεια ενίσχυσαν περαιτέρω τις ισλαμικές πολιτικές δυνάμεις.²⁰⁸ Ύστερα από απαγορεύσεις και διασπάσεις, το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP) κέρδισε τις εκλογές του 2002, αποτελώντας το πρώτο κόμμα μετά από δεκαετίες που εξασφάλισε σταθερή κοινοβουλευτική πλειοψηφία.

²⁰⁵ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.383,384.

²⁰⁶ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.54,70.

²⁰⁷ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ.385.

²⁰⁸ Στο ίδιο, σ.386,399-401.

Κεφάλαιο 4^ο: Η Τουρκική Στρατηγική και Εξωτερική Πολιτική την εποχή Ερντογάν: Η επιδίωξη περιφερειακής ηγεμονίας

4.1. Η άνοδος του AKP και η αποδυνάμωση του κεμαλικού κατεστημένου

Αν και η πολιτική διαδρομή του AKP και του ίδιου του Recep Tayyip Erdoğan ξεκίνησαν από το πολιτικό Ισλάμ, καθώς το κόμμα προήλθε από το ισλαμικό «Κόμμα της Αρετής», τα πρώτα χρόνια από τη σύστασή του, το AKP κινήθηκε συνειδητά προς το πολιτικό κέντρο επιλέγοντας να τοποθετηθεί στο πολιτικό φάσμα ως ευσεβές αλλά μετριοπαθές κόμμα που σέβονταν την κοσμική τάξη και πάνω από όλα ως ένας χώρος αδιάφθορος, εν αντιθέσει με τα διεφθαρμένα κόμματα του κατεστημένου.²⁰⁹ Ο ίδιος ο Erdoğan παρουσιάστηκε ως ευσεβής και αδιάφθορος πολιτικός, θύμα ενός συστήματος που καταπίεζε τους απλούς ανθρώπους της Ανατολίας και τους εκπροσώπους αυτών, κατορθώνοντας έτσι να κεφαλαιοποιήσει την κοινωνική δυσαρέσκεια απέναντι στις παλιές ελίτ και το κεμαλικό κατεστημένο. Η εικόνα αυτή, σε συνδυασμό με την υπόσχεση «κάθαρσης» της πολιτικής σκηνής υπήρξε καθοριστική για την εκλογική νίκη του 2002.²¹⁰

Αντίθετα με τα όσα υποστηρίζουν ορισμένοι εκ των υστέρων, το AKP δεν επιδίωξε εξαρχής κάποιου είδους «ισλαμοποίηση» του κράτους.²¹¹ Αυτό που επιδίωξε –και κατάφερε– ήταν να συσπειρώσει γύρω του ένα ευρύ ακροατήριο, που συμπεριλάμβανε φιλελεύθερους, εθνικιστές, συντηρητικούς, ισλαμιστές και σοσιαλδημοκράτες, όπως είχε κάνει στο παρελθόν ο Özal. Άλλωστε το AKP επιχειρούσε να καλύψει ακριβώς αυτό το κενό αντιπροσώπευσης που άφησε ο θάνατος του Özal.²¹² Η βαθιά οικονομική κρίση του 2000–2001, σε συνδυασμό με την κατάρρευση της δημοτικότητας των κοσμικών κεντροδεξιών κομμάτων,

²⁰⁹ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.62,63 και D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.55.

²¹⁰ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.25,30,55,57.

²¹¹ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.121,122.

²¹² Στο ίδιο, σ.60.

δημιούργησαν ένα τεράστιο κενό πολιτικής αντιπροσώπευσης, το οποίο εκμεταλλεύτηκε αποτελεσματικά το AKP. Επιπλέον, το υψηλό όριο του 10% για την είσοδο στη Βουλή αποδυνάμωσε περαιτέρω τους μικρούς σχηματισμούς, ευνοώντας την εκλογική του άνοδο.²¹³

Αρχικά το AKP δεν υιοθετούσε αντί-δυτική ρητορική. Αντιθέτως, επιχείρησε να παρουσιαστεί ως φορέας ενός δημοκρατικού εκσυγχρονισμού που θα ενίσχυε την ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας.²¹⁴ Βέβαια, την περίοδο εκείνη οι Τούρκοι πολίτες τάσσονταν υπέρ της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε ποσοστά έως και 64% καθιστώντας πολιτικά αδύνατη, την ανοιχτή εναντίωση στο ενδεχόμενο, από οποιοδήποτε κόμμα ευελπιστούσε να διεκδικήσει την εξουσία.²¹⁵ Σε κάθε περίπτωση, οι πρώτες μεταρρυθμίσεις υπήρξαν ουσιαστικές και συμβατές με τις ευρωπαϊκές προσδοκίες, γεγονός που εξηγεί την εμπιστοσύνη που έδειξαν τόσο η ΕΕ όσο και οι ΗΠΑ προς την κυβέρνηση του AKP.²¹⁶

Η άνοδος του AKP στην εξουσία συνέπεσε με μια περίοδο κατά την οποία οι Ηνωμένες Πολιτείες επιθυμούσαν να αναδείξουν μετριοπαθείς μουσουλμανικές πολιτικές δυνάμεις στη Μέση Ανατολή, ως εναλλακτική οδό στο φονταμενταλισμό οργανώσεων όπως η Al-Qaeda. Στο πλαίσιο αυτό, η κυβέρνηση Bush –και αργότερα η κυβέρνηση Obama– χαιρέτισαν την εμφάνιση του AKP ως πιθανό πρότυπο «ήπιου» κόμματος του πολιτικού Ισλάμ, αναβιώνοντας ουσιαστικά την ιδέα του «τουρκικού μοντέλου» που είχε διατυπωθεί ήδη από την εποχή Özal.²¹⁷ Η εμπιστοσύνη ΗΠΑ και ΕΕ είχαν ως αποτέλεσμα την εισροή ξένων κεφαλαίων και επενδύσεων προς τη Τουρκία που από κοινού με τις μεταρρυθμίσεις του AKP οδήγησαν σε σημαντική οικονομική ανάκαμψη την περίοδο 2002–2008. Το γεγονός αυτό με τη σειρά του ενίσχυσε τη θέση του AKP. Η αύξηση του ΑΕΠ και η σταθεροποίηση της οικονομίας επέτρεψαν σε εκατομμύρια πολίτες να εξέλθουν από τη φτώχεια, εδραιώνοντας μια νέα κοινωνική βάση στήριξης, κυρίως στις συντηρητικές περιοχές της Ανατολίας.²¹⁸

²¹³ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.62,63.

²¹⁴ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.130.

²¹⁵ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.109 και D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.117.

²¹⁶ Στο ίδιο, σ.124-127.

²¹⁷ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.135,137,138,143.

²¹⁸ Στο ίδιο, σ.25-27 και D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.134-137.

Η μεταρρυθμιστική δυναμική της πρώτης κυβερνητικής θητείας του ΑΚΡ δεν περιορίστηκε στην οικονομία. Στο κουρδικό ζήτημα, το ΑΚΡ υιοθέτησε αρχικά έναν συμφιλιοτικό λόγο, προωθώντας περιορισμένες πολιτισμικές παραχωρήσεις, όπως η άρση της απαγόρευσης της κουρδικής γλώσσας ενώ άνοιξε διαύλους επικοινωνίας με το ΡΚΚ. Παρά τους περιορισμούς που επέβαλλε η τουρκική κοινή γνώμη, η περίοδος αυτή χαρακτηρίστηκε από συνομιλίες και απόπειρες κατάπαυσης του πυρός, με αρκετούς Κούρδους να στηρίζουν τον Erdoğan, στο πρόσωπο του οποίου έβλεπαν ένα σύμμαχο απέναντι στο καταπιεστικό κεμαλικό κατεστημένο.²¹⁹ Η κυβέρνηση του ΑΚΡ μπόρεσε να συνδέσει το αίτημα της πλειοψηφίας του εκλογικού σώματος και τις απαιτήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο ζήτημα περιορισμού του ρόλου των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική ζωή, αναθεωρώντας τη σύσταση του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας πλήττοντας τη θεσμοθετημένη επιρροή του στρατού.²²⁰ Η σημαντικότερη ωστόσο αναδιάταξη των εσωτερικών συσχετισμών ισχύος ξεκίνησε το 2007.²²¹

Η αποτυχημένη προσπάθεια του στρατιωτικού κατεστημένου να επηρεάσει τις πολιτικές εξελίξεις τον Απρίλιο του 2007, σε αυτό που έμεινε γνωστό ως «ιντερνετικό πραξικόπημα»,²²² κατέδειξε τη φθίνουσα επιρροή των ενόπλων δυνάμεων και την απροθυμία της κοινωνίας να αποδεχθεί πλέον τον στρατό ως ρυθμιστή της πολιτικής ζωής. Οι πιέσεις του στρατού και η επιλογή του CHP να προσφύγει στο Συνταγματικό Δικαστήριο, με στόχο την απαγόρευση του ΑΚΡ, συσπείρωσε γύρω από τον Erdoğan όχι μόνο τους συντηρητικούς ψηφοφόρους αλλά και φιλελεύθερους και αριστερούς κύκλους που υποστήριζαν τον εκδημοκρατισμό. Το Δικαστήριο έκρινε ότι το ΑΚΡ παραβίαζε τις κοσμικές αρχές, δεν συγκέντρωσε όμως την απαιτούμενη πλειοψηφία για την απαγόρευσή του, έτσι ενίσχυσε το βασικό επιχείρημα του τελευταίου, πως επρόκειτο για αντικαθεστωτικό κόμμα, χωρίς παράλληλα να το πλήξει καίρια.²²³ Το ΑΚΡ όχι μόνο κέρδισε θριαμβευτικά τις εκλογές του 2007, αλλά και αντεπιτέθηκε χάρη στην εμπλοκή των

²¹⁹ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.144-152 και S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.136,137.

²²⁰ Στο ίδιο, σ.111.

²²¹ Σ. Λίτσας, *“Η σύγχρονη Τουρκική πραγματικότητα και ο ρόλος του στρατού στις δομές εξουσίας του κράτους,”* σ.5.

²²² S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.112.

²²³ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.251-257.

αντιπάλων του στις υποθέσεις *Ergenekon* και *Βαριοπούλα* καταφέροντας να περιορίσει την ισχύ τους. Δεκάδες ανώτατοι αξιωματικοί και στελέχη των κεμαλιστών συνελήφθησαν, καταδικάστηκαν και τέθηκαν εκτός πολιτικού παιχνιδιού.²²⁴ Καθοριστική στην όλη αναμέτρηση υπήρξε η συμμαχία και η συμβολή του δικτύου Gülen, το οποίο, διέθετε ισχυρή παρουσία στη δικαιοσύνη και στα ΜΜΕ.²²⁵

Μέσω συνταγματικών μεταρρυθμίσεων και κυρίως με το δημοψήφισμα του 2010 οι σχέσεις εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας αναδιατάχθηκαν προς όφελος της πρώτης.²²⁶ Τον Ιούλιο του 2011 η ανώτατη στρατιωτική ηγεσία παραιτήθηκε, δείγμα πως ο Erdoğan και το AKP είχαν κερδίσει αυτό το γύρο. Σε επίπεδο υψηλής στρατηγικής, η αποδυνάμωση των κεμαλιστών επέτρεψε μετά το 2011, μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων για το AKP και τον Erdoğan στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας, ανοίγοντας τον δρόμο για πιο φιλόδοξες αλλά και αναθεωρητικές επιλογές στο διεθνές σύστημα.

4.2. Το δόγμα Νταβούτογλου και η Αραβική Άνοιξη

Υπό το AKP και μετά την περιφερειακή ανακατανομή ισχύος που πυροδότησε ο πόλεμος του Ιράκ το 2003, η Τουρκία άρχισε σταδιακά να στρέφεται προς μια πιο πολύδιάστατη εξωτερική πολιτική, η οποία δεν θα περιοριζόταν από τον παραδοσιακό φιλοδυτικό προσανατολισμό και θα επέτρεπε την ανάδειξή της σε αυτόνομο περιφερειακό πρωταγωνιστή, δίνοντας έμφαση στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Οι τουρκικές εξαγωγές στην περιοχή αυξήθηκαν κατακόρυφα έως το 2010, ενώ η Τουρκία προωθούσε όλο και πιο δυναμικά την εικόνα της ως

²²⁴ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.261-265.

²²⁵ S. Cagartay, *Η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.239 και D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.284-286.

²²⁶ Στο ίδιο, σ.249-257

προστάτιδας δύναμης των μουσουλμανικών πληθυσμών, αποκομίζοντας τόσο συμβολικά όσο και οικονομικά οφέλη.²²⁷

Το θεωρητικό και ιδεολογικό πλαίσιο αυτής της στροφής διαμορφώθηκε σε μεγάλο βαθμό από τον Ahmet Davutoğlu, ο οποίος από σημαίνων σύμβουλος του Erdoğan αναδείχθηκε σε Υπουργό Εξωτερικών το 2009 και αργότερα σε Πρωθυπουργό και θεωρείται ο αρχιτέκτονας της νέας τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.²²⁸ Στο πολυσυζητημένο έργο του *Το Στρατηγικό Βάθος*, ο Davutoğlu υποστήριζε ότι η στατικότητα του διεθνούς συστήματος κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, σε συνδυασμό με τη μονοδιάστατη πρόσδεση της Άγκυρας στο δυτικό στρατόπεδο, είχαν περιορίσει δραστικά τη δυνατότητα αξιοποίησης της ιστορικής και γεωπολιτικής μοναδικότητας της Τουρκίας.²²⁹ Αντιθέτως, το μεταψυχροπολεμικό διεθνές σύστημα έτεινε κατά τον ίδιο, να προσομοιάζει σε μια νέα ισορροπία δυνάμεων, όπως εκείνη του 19ου αιώνα, δημιουργώντας περιθώρια στρατηγικών κερδών για δυναμικά κράτη με πολιτική βούληση και μακροπρόθεσμο στρατηγικό σχεδιασμό.²³⁰

Συνολικά, οι πολιτικές του Davutoğlu μπορούν να ιδωθούν ως η θεωρητική και ιδεολογική συστηματοποίηση μιας τάσης που είχε αρχίσει να διαφαίνεται ήδη από την περίοδο Özal. Προσδίδοντας ακαδημαϊκό υπόβαθρο και συνοχή, ο Davutoğlu διαμόρφωσε μια πιο ολιστική θεωρία εξωτερικής πολιτικής, στην οποία αν και η εδαφική κυριαρχία γινόταν σεβαστή, τα γεωγραφικά όρια δεν συνιστούσαν πλέον αυστηρό περιορισμό της τουρκικής στρατηγικής σκέψης. Η επιρροή του υπήρξε καθοριστική για την αναθεώρηση του τρόπου με τον οποίο η τουρκική πολιτική και στρατιωτική ελίτ αντιλαμβάνονταν τον ρόλο της χώρας στην περιφέρειά της και πέραν αυτής, ανοίγοντας τον δρόμο για μια πιο ενεργή και παρεμβατική εξωτερική πολιτική.²³¹

²²⁷ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.173-176,183,184 και S. Cagaptay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.17,94,95,230.

²²⁸ B. Aras, “*Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy*,” SETA-Foundation for Political, Economic and Social Research, Brief No: 32 (2009), σ.14.

²²⁹ A. Davutoğlu, *Το Στρατηγικό Βάθος*, (Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2010) σ.36,125-127.

²³⁰ Στο ίδιο, σ.70-74

²³¹ B. Aras, “*Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy*,” σ.4-7.

Σύμφωνα με το Davutoğlu η Τουρκία όφειλε να αξιοποιήσει το «στρατηγικό βάθος» της, δηλαδή τη γεωγραφική της θέση και την οθωμανική της κληρονομιάς και δεν έπρεπε να περιορίζει τη στρατηγική της στα στενά όρια του έθνους-κράτους.²³² Σε αντίθεση με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, η Τουρκία δεν διέθετε αποικιακή κληρονομιά, αλλά ένα μοναδικό ιστορικό κεφάλαιο αιώνων παρουσίας στα Βαλκάνια, τη Μέση Ανατολή, τον Καύκασο και τη Μεσόγειο, το οποίο συνιστούσε πλεονέκτημα και όχι βάρος του παρελθόντος. Υπό αυτό το πρίσμα, η πολυμορφία της ταυτότητας της Τουρκίας, την οποία οι κεμαλικές ελίτ είχαν παραδοσιακά αντιμετωπίσει ως απειλή, αναδεικνυόταν σε στρατηγικό πλεονέκτημα και σε θεμέλιο μιας πιο ενεργητικής και εξωστρεφούς εξωτερικής πολιτικής.²³³

Ο Davutoğlu άσκησε κριτική στον κεμαλικό «απομονωτισμό», υποστηρίζοντας ότι η εμμονή στη διατήρηση του status quo και η μονοδιάστατη πρόσδεση στη Δύση αποξένωναν την Τουρκία από τις φυσικές της περιφέρειες και ακύρωναν τα παραπάνω ιστορικά της πλεονεκτήματα.²³⁴ Η παραπάνω στρατηγική, ήταν ορθολογική υπό τις προηγούμενες ιστορικές συνθήκες, όμως ανεπαρκής σε ένα ρευστό διεθνές σύστημα, όπου η απραξία ισοδυναμούσε με απώλεια ισχύος. Η ιδέα ότι η Τουρκία μπορούσε –και όφειλε– να λειτουργεί ως ανεξάρτητη περιφερειακή δύναμη αποτέλεσε τον πυρήνα του δόγματος Davutoğlu και το ιδεολογικό υπόβαθρο της μεταμόρφωσης της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής μετά το 2002.²³⁵

Η οικονομική μεγέθυνση της δεκαετίας του 2000 επέτρεψε στην Άγκυρα να παρουσιαστεί ως «Peace Promoter», ως πυλώνας σταθερότητας και πρότυπο μοντέλο ανάπτυξης για τις μουσουλμανικές χώρες. Παράλληλα, η Τουρκία επένδυσε σε εργαλεία ήπιας ισχύος με την ελπίδα ότι θα αύξανε την επιρροή της, αναδεικνυόμενη σε προστάτιδα δύναμη των μουσουλμανικών πληθυσμών.²³⁶ Σταδιακά, η εξωτερική πολιτική του AKP άρχισε να αποκτά όλο και εντονότερα ταυτοτικά χαρακτηριστικά. Ο Erdoğan πρόβαλε το οθωμανικό και μουσουλμανικό

²³² A. Davutoğlu, *Το Στρατηγικό Βάθος*, σ.83-85.

²³³ Στο ίδιο, σ.99,138,139,158-160.

²³⁴ Στο ίδιο, σ.123-129.

²³⁵ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.162-171.

²³⁶ S. Cagartay, *Η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.17,91 και B. Aras, “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy,” σ.4.

παρελθόν ως συνδετικό στοιχείο με τα Βαλκάνια, τη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική, αξιοποιώντας το ως εργαλείο ήπιας ισχύος.²³⁷ Η Μέση Ανατολή αναδείχθηκε έτσι σε βασική γεωγραφική και πολιτική προτεραιότητα της τουρκικής στρατηγικής ήδη πριν το 2011.²³⁸ Η Τουρκία ενίσχυσε επίσης το αποτύπωμά της στην Αφρική με τον Erdoğan να πραγματοποιεί υψηλού συμβολισμού επισκέψεις, όπως αυτή στη Σομαλία το 2011.²³⁹

Σε αντίθεση με την περίοδο Özal όμως, όπου η πολυδιάστατη πολιτική λειτουργούσε συμπληρωματικά προς τον δυτικό στρατηγικό προσανατολισμό, ο Davutoğlu υποστήριζε ότι η Τουρκία όφειλε να απελευθερωθεί από την «ψευδαίσθηση ασφάλειας» που παρείχε η σκιά του ισχυρότερου συμμάχου, ακόμη και αν αυτό σήμαινε απόκλιση με τη Δύση.²⁴⁰ Σε αυτό το πλαίσιο η πολιτική των «μηδενικών προβλημάτων με τους γείτονες», οδήγησε παράλληλα σε αυξανόμενη κριτική και τελικά ρήξη με το Ισραήλ μετά το επεισόδιο του Mavi Marmara το 2010 περιέπλεξε τις σχέσεις με την Ουάσιγκτον, ενίσχυσε όμως θεαματικά το κύρος του Erdoğan στις αραβικές κοινωνίες.²⁴¹

Η Αραβική Άνοιξη φάνηκε αρχικά να επιβεβαιώνει τις φιλοδοξίες του δόγματος Davutoğlu. Αν και η τουρκική ηγεσία τήρησε αρχικά επιφυλακτική στάση, σύντομα τάχθηκε υπέρ των εξεγερμένων. Οι εκλογικές επιτυχίες δυνάμεων που εμπνέονταν από τη Μουσουλμανική Αδελφότητα—χώρο που ταυτιζόνταν με το πολιτικό Ισλάμ— στην Τυνησία και στην Αίγυπτο ενίσχυσαν την πεποίθηση ότι η Τουρκία μπορούσε να αναδειχθεί σε πρότυπο για τις μουσουλμανικές κοινωνίες, με σημαντικά γεωπολιτικά και οικονομικά οφέλη.²⁴² Ωστόσο, η τουρκική επιρροή και αίγλη αποδείχθηκε εύθραυστη: παρά τη δαπάνη περίπου μισού δισεκατομμυρίου δολαρίων για πολιτική και οικονομική στήριξη της κυβέρνησης της Τυνησίας, η Τουρκία απώλεσε σταδιακά τα ερείσματά της σε αυτήν, ενώ η ανατροπή του Morsi

²³⁷ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.168,169.

²³⁸ S. Larrabee, *“The ‘New Turkey’ and American-Turkish Relations”*, σ.2.

²³⁹ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.97,98.

²⁴⁰ A. Davutoğlu, *Το Στρατηγικό Βάθος*, σ.70-72,113.

²⁴¹ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.45,130 και D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.179-183,220.

²⁴² Στο ίδιο, σ.207-213.

στην Αίγυπτο και κυρίως η συριακή κρίση ανέδειξαν τα όρια των τουρκικών φιλοδοξιών.²⁴³

Η ανατροπή του Morsi τον Ιούλιο του 2013 κατακρήμνισε τις προσδοκίες στρατηγικής σύμπλευσης με την Αίγυπτο, την πολυπληθέστερη αραβική χώρα, υπό την ιδεολογική σκέπη της Μουσουλμανικής Αδελφότητας. Η νέα στρατιωτική κυβέρνηση του Καΐρου έβλεπε εχθρικά τον Erdoğan και τη Μουσουλμανική Αδελφότητα, γεγονός με σοβαρό αντίκτυπο για τις τούρκο-αιγυπτιακές σχέσεις, ανοίγοντας το δρόμο για την προσέγγιση της Αιγύπτου με τις αραβικές μοναρχίες, το Ισραήλ, την Ελλάδα και την Κύπρο.²⁴⁴ Η συριακή κρίση όμως αποτέλεσε το πλέον καίριο πλήγμα επί της τουρκικής στρατηγικής και άνοιξε το δρόμο για τη στρατιωτικοποίηση (securitization) της τουρκικής εξωτερική πολιτικής.

Σε πρώτη φάση, η Άγκυρα υπερεκτίμησε τη δυνατότητά της να επηρεάσει τις αποφάσεις του Bashar al-Assad σε σχέση με τις κλιμακούμενες διαδηλώσεις εναντίων του.²⁴⁵ Όταν δεν τα κατάφερε και τελικά ξέσπασε ο συριακός εμφύλιος, η Τουρκία θεώρησε πιθανή μια δυτική επέμβαση παρόμοια με εκείνη στη Λιβύη το 2011 για την ανατροπή του καθεστώτος του Σύρου δικτάτορα ή τουλάχιστον την επιβολή ζώνης απαγόρευσης πτήσεων. Όμως για πολιτικούς και επιχειρησιακούς λόγους οι ΗΠΑ δεν υποστήριξαν καμία από τις δύο επιλογές. Η Άγκυρα τότε κινήθηκε μονομερώς, ανοίγοντας τα σύνορα σε αντικαθεστωτικούς και διευκολύνοντας την οργάνωση του Ελεύθερου Συριακού Στρατού (FSA), ο οποίος συγκροτήθηκε από αποστάτες Σύριους αξιωματικούς.²⁴⁶ Ο χαλαρός έλεγχος επί των συνόρων και η ανεξέλεγκτη διακίνηση οπλισμού επέτρεψε όμως την ενίσχυση και ακραίων ισλαμιστικών ομάδων, μεταξύ των οποίων το Ισλαμικό Κράτος Ιράκ και Συρίας και Λιβάνου (ISIS). Επιπλέον, η Άγκυρα ενίσχυε την οργάνωση Hayat Tahrir al-Sham (HTS) υπό τον τότε επικηρυγμένο τρομοκράτη και πλέον Πρόεδρο της

²⁴³ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.222,223.

²⁴⁴ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.216-223,259 και D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.214,215.

²⁴⁵ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.87,88,153-156.

²⁴⁶ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.226-233.

Αραβικής Δημοκρατίας της Συρίας Ahmed Hussein al-Sharaa γνωστό και ως al-Jolani, με τα γεγονότα αυτά να επιδεινώνουν τις σχέσεις με την Ουάσιγκτον.²⁴⁷

Όμως η κατάρρευση της τάξης στη βόρεια Συρία ανέδειξε μια νέα κρίσιμη απειλή για τα τουρκικά συμφέροντα. Το Κόμμα Δημοκρατικής Ένωσης (PYD) και ο ένοπλος βραχίονάς του, οι Μονάδες Προστασίας του Λαού (YPG) των οποίων κυρίαρχη εθνοτική ομάδα αποτελούσαν οι Κούρδοι της Συρίας, εκμεταλλεύθηκε το χάος του εμφυλίου ανακηρύσσοντας το 2012 την αυτονομία της Rojava, μιας περιοχής κατά μήκος των τούρκο-συριακών συνόρων. Η ανάδειξη μιας αυτόνομης κουρδικής, οιονεί κρατικής, οντότητας στην περιοχή αποτελεί διαχρονικά υπαρξιακή απειλή για την Άγκυρα. Η κατάσταση επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο μετά τη μάχη του Kobani (2014–2015) όταν οι δυνάμεις του YPG, αποδεικνύοντας το αξιόμαχό τους στα μάτια των ΗΠΑ, αποτέλεσαν τον πυρήνα των Συριακών Δημοκρατικών Δυνάμεων (SDF) ενός ευρύτερου συνασπισμού που οι Αμερικανοί υποστηρίζαν ενεργά και σύντομα θεωρούσαν ως το σημαντικότερο επί του πεδίου σύμμαχό τους στη μάχη κατά του ISIS.²⁴⁸ Από το σημείο αυτό οι προτεραιότητες Ουάσιγκτον και Άγκυρας άρχισαν να αποκλίνουν ουσιωδώς. Λόγω των πολυάριθμων και πολύνεκρων τρομοκρατικών χτυπημάτων σε πόλεις του Δυτικού κόσμου, για τις ΗΠΑ προτεραιότητα δεν είχε πια η ανατροπή του Assad αλλά η ανάσχεση των τζιχαντιστών. Για τη Τουρκία από την άλλη, πρώτος αντικειμενικός σκοπός ήταν η αποτροπή της ανάδυσης μιας κουρδικής αυτόνομης εδαφικής οντότητας, υποσκελίζοντας ακόμη και την επιδίωξη ανατροπής του Σύρου δικτάτορα.²⁴⁹

Ο συριακός εμφύλιος στη συνέχεια κλιμακώθηκε και πήρε σεκταριστική μορφή, εξελισσόμενος σε έναν πόλεμο δια αντιπροσώπων με μαζική εισροή όπλων και χρημάτων από το Ιράν, τη Σαουδική Αραβία και τα κράτη του Κόλπου, ενώ καθοριστικότερος παράγοντας αποδείχθηκε η ρωσική ανάμειξη στη σύγκρουση το 2015.²⁵⁰ Η Τουρκία εγκλωβίζονταν όλο και περισσότερο σε έναν κυκεώνα που

²⁴⁷ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.149-167 και Ι. Μάζης, Μ. Τρούλης, *Τουρκική Στρατηγική στη Λιβύη*, (Αθήνα, Εκδόσεις Λειμών, 2020) σ.115,116.

²⁴⁸ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.238,239 και S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.147,160,165.

²⁴⁹ Στο ίδιο, σ.170,171.

²⁵⁰ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.232,233,345-351.

αποτέλεσε το νεκροταφείο της πολιτικής των «μηδενικών προβλημάτων». Το Μάιο του 2016 ο Davutoğlu απομακρύνθηκε, γεγονός που σε συνδυασμό με την περιθωριοποίηση του Abdullah Gül ήδη από το 2014 οδήγησε σε ένα όλο και πιο συγκεντρωτικό και προσωποκεντρικό μοντέλο εξουσίας υπό τον Erdoğan.²⁵¹

Η αποτυχία της Αραβικής Άνοιξης, η διάψευση του «τουρκικού μοντέλου» και η ενίσχυση των κούρδων αυτονομιστών στη Συρία ώθησαν την Άγκυρα σε μια ολοένα πιο παρεμβατική και στρατιωτικοποιημένη στρατηγική στη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική.²⁵² Ταυτόχρονα, η ανάδειξη της στρατιωτικοποιημένης αντίληψης της ασφάλειας ως υπέρτατης προτεραιότητας συνέβαλε στη σκλήρυνση του εσωτερικού καθεστώτος, τάση που θα αποκτούσε επιπλέον δυναμική μετά το 2016 και την απόπειρα πραξικοπήματος.

4.3. Το πραξικόπημα του 2016 και η αυταρχικοποίηση της Τουρκίας

Η απόπειρα πραξικοπήματος της 15^{ης} Ιουλίου 2016 συνοδεύτηκε από αιματηρές συγκρούσεις, ωστόσο η κινητοποίηση των υποστηρικτών του Ερντογάν και το γεγονός ότι η αστυνομία, η ΜΙΤ και τμήματα του στρατού παρέμειναν πιστά στην κυβέρνηση έγειραν την πλάστιγγα υπέρ της τελευταίας.²⁵³ Η 15^η Ιουλίου αποτέλεσε σημείο καμπής τόσο για την εσωτερική συγκρότηση του τουρκικού πολιτικού συστήματος όσο και για τον προσανατολισμό της τουρκικής υψηλής στρατηγικής. Παρότι η απόπειρα απέτυχε, προκάλεσε ένα ισχυρό συλλογικό σοκ που οδήγησε σε συσπείρωση γύρω από τον Erdoğan. Το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας συντάχθηκε με την κυβέρνηση, που αξιοποίησε τη συγκυρία για να εδραιώσει ένα νέο καθεστώς, στο οποίο κάθε μορφή εναντίωσης μπορούσε πλέον να στιγματιστεί ως εν δυνάμει πραξικοπηματική απειλή.²⁵⁴ Στον απόηχο της αποτυχίας, κηρύχθηκε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, η οποία παρατάθηκε επτά φορές, παρέχοντας στην εκτελεστική εξουσία τη δυνατότητα να νομοθετεί για

²⁵¹ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.243,244.

²⁵² Στο ίδιο, σ.87,88,149-167 και D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.206-209.

²⁵³ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.324,325.

²⁵⁴ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.46-48.

περίπου δύο χρόνια παρακάμπτοντας σε μεγάλο βαθμό τη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Οι εκκαθαρίσεις υπήρξαν πρωτοφανείς: έως το 2017 απολύθηκαν 145.000 δημόσιοι υπάλληλοι, 7.600 στρατιωτικοί και 5.000 ακαδημαϊκοί, ενώ έγιναν 50.500 συλλήψεις (μεταξύ των οποίων χιλιάδες αστυνομικοί και στρατιωτικοί). Το δικαστικό σώμα εξελίχθηκε σταδιακά σε όργανο καταστολής της αντιπολίτευσης, με τα εναπομείναντα αντικυβερνητικά ΜΜΕ υπέστησαν καίρια πλήγματα.²⁵⁵

Μετά το πραξικόπημα και την εκτεταμένη καταστολή της αντιπολίτευσης επικράτησε ένα αφήγημα συνωμοσιών και μια έντονα αντί-δυτική και αντισημιτική ρητορική περί «εσωτερικών προδοτών» που καθοδηγούνται από τη Δύση, αφήγημα το οποίο ενισχύθηκε περαιτέρω από την υποτιθέμενη σύνδεση Gülen-ΗΠΑ και την αμερικανική άρνηση έκδοσής του.²⁵⁶ Η ανατροπή του Morsi στην Αίγυπτο, ιδίως το γεγονός ότι έγινε εν πολλοίς ανεκτή από τη Δύση, ενίσχυσαν την πεποίθηση ότι ο ίδιος ο Erdoğan θα μπορούσε να αντιμετωπίσει παρόμοια μοίρα.²⁵⁷ Δημιουργήθηκε έτσι ένας μύθος ενότητας γύρω από το πρόσωπο του Erdoğan, ο οποίος παρουσιάστηκε ως σωτήρας απέναντι σε εξωτερικούς εχθρούς και εσωτερικούς προδότες. Ο εθνικιστικός παροξυσμός που ακολούθησε οδήγησε σε αναδιοργάνωση του πολιτικού σκηνικού, με το MHP του Bahçeli να περνάει στο κυβερνητικό στρατόπεδο ως μόνιμος ήσσονος κυβερνητικός εταίρος αλλά με σαφές αποτύπωμα στην τουρκική εξωτερική πολιτική.²⁵⁸ Η συμμαχία του AKP με το MHP επηρεάζει τη συμπεριφορά της Τουρκίας στη διεθνή арένα. Η τουρκική κοινή γνώμη είναι μοιρασμένη στο ζήτημα τη στρατιωτικής παρουσίας στο εξωτερικό, ωστόσο αυτή είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στις τάξεις των ψηφοφόρων του Bahçeli. Έτσι, η εξωτερική πολιτική καταλήγει να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη διατήρηση της κυβερνητικής συμμαχίας AKP και MHP. Ενώ παράλληλα οι διασυνοριακές επιχειρήσεις λειτουργούν και ως παράγοντας συσπείρωσης (rally around the flag), αν και χωρίς ιδιαίτερα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα.²⁵⁹

²⁵⁵ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.326-328.

²⁵⁶ Στο ίδιο, σ.182,183 και S. Çağartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.47,48,187,205.

²⁵⁷ Στο ίδιο, σ.221,222.

²⁵⁸ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.326,333.

²⁵⁹ S. Neset, M. Aydin, E. Balta, K. Ataç, H. Bilgin, A. Strand, "Turkey as a regional security actor in the Black Sea, the Mediterranean, and the Levant Region," σ.10-16.

Έτσι στο επίπεδο της υψηλής στρατηγικής, η απόπειρα πραξικοπήματος νομιμοποίησε στο εσωτερικό την απομάκρυνση από τη Δύση και έδωσε ώθηση σε έναν πιο πραγματιστικό και συναλλακτικό προσανατολισμό στις σχέσεις με αυτήν. Η προσέγγιση με τη Ρωσία στα ζητήματα της Συρίας έγινε πιο εύκολη λόγω του ότι η Μόσχα, όπως και η Τεχεράνη, εξέφρασαν άμεσα τη στήριξή μόλις εκδηλώθηκε το πραξικόπημα, σε αντίθεση με την Ουάσιγκτον και τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, ενώ εντός του AKP ενισχύθηκε η πεποίθηση ότι οι ΗΠΑ είτε ανέχθηκαν είτε υποβοήθησαν την απόπειρα, ιδίως λόγω της άρνησης έκδοσης του Gülen.²⁶⁰ Ταυτόχρονα, η αποτυχία του πραξικοπήματος και η συνεπακόλουθη συγκέντρωση εξουσιών στα χέρια του Erdoğan επιτάχυνε την ήδη εξελισσόμενη μετατόπιση από τη χρήση ήπιας ισχύος στη χρήση «σκληρής», ιδιαίτερα στο συριακό πεδίο. Ήδη από τη δεκαετία του '90 η τουρκική στρατηγική κουλτούρα ασφαλείας ήταν βαθιά επηρεασμένη από την πεποίθηση ότι η Τουρκία είναι πιθανό να βρεθεί μαχόμενη ταυτόχρονα σε δύο πολεμικά μέτωπα και με τους αντάρτες του PKK να δημιουργούν ένα τρίτο εσωτερικό μέτωπο.²⁶¹ Με το πραξικόπημα και τις εξελίξεις στη Συρία η αντίληψη ότι η Τουρκία βρίσκονταν εντός ενός διαρκούς πολιορκητικού κλοιού διαχύθηκε ακόμη περισσότερο στην κοινωνία, δικαιολογώντας τις επιχειρήσεις του τουρκικού στρατού που ακολούθησαν.²⁶²

Παράλληλα μετά την απόπειρα πραξικοπήματος ενταφιάστηκε η προοπτική ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ. Ήδη από το 2005 οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις εισήλθαν σε στασιμότητα, γεγονός που υπονόμωσε σταδιακά την αξιοπιστία της ευρωπαϊκής προοπτικής στα μάτια τόσο της τουρκικής πολιτικής ελίτ όσο και της κοινωνίας.²⁶³ Οι αμφιθυμίες και οι επιφυλάξεις ευρωπαϊκών κρατών, κατέστησαν τη διαδικασία ένα είδος «σισύφειου έργου», ενώ την ίδια στιγμή άλλα κράτη εντάσσονταν ταχέως στην Ένωση.²⁶⁴ Η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 μείωσε τη διάθεση για περαιτέρω διεύρυνση, γεγονός που με τη σειρά του αποδυνάμωσε αισθητά τη λαϊκή στήριξη στην Τουρκία υπέρ της ευρωπαϊκής πορείας. Στο

²⁶⁰ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.187,205.

²⁶¹ Δόγμα των «Δυόμιση Πολέμων» (iki buçuk savaş), C. Kasapoglu, “*Techno-Geopolitics and the Turkish Way of Drone Warfare*,” Atlantic Council in Turkey, Issue Brief (2020), σ.2.

²⁶² S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.47,78.

²⁶³ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.124.

²⁶⁴ Στο ίδιο, σ.113-117 και D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.111.

εσωτερικό, ενισχύθηκε το αφήγημα ότι η Τουρκία αντιμετωπιζόταν δυσμενώς επειδή ήταν μουσουλμανική χώρα, αντίληψη που, αν και απλουστευτική, έβρισκε απήχηση.

Πιο ουσιαστικοί παράγοντες ωστόσο υπήρξαν το μέγεθος της Τουρκίας και η ολοένα και μεγαλύτερη απόκλιση της από τα πολιτικά κριτήρια της Κοπεγχάγης, ιδίως μετά το 2008, όταν ο άρχισε να αυξάνεται ο αυταρχισμός της κυβέρνησης Erdoğan, με τη Τουρκία να υποχωρεί σε τομείς όπως τα δικαιώματα των γυναικών και το κράτος δικαίου.²⁶⁵ Τέλος η ευρωπαϊκή ανησυχία για τις δομικές επιπτώσεις που θα είχε μια τουρκική ένταξη ήταν δικαιολογημένη: η Τουρκία θα γίνονταν το πολυπληθέστερο κράτος της Ένωσης, ανατρέποντας την εσωτερική ισορροπία και αποκτώντας καθοριστικό ρόλο στα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα.²⁶⁶ Καθώς η ενταξιακή διαδικασία μαράζωνε, η ΕΕ απώλεσε σταδιακά το βασικό της διαπραγματευτικό πλεονέκτημα έναντι της Άγκυρας, καθιστώντας τις επικρίσεις της για δημοκρατική οπισθοδρόμηση ολοένα και λιγότερο αποτελεσματικές.²⁶⁷

4.4. Η Τουρκική Στρατηγική

Οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις είχαν διεξαγάγει πολλές φορές στο παρελθόν επιχειρήσεις εκτός συνόρων της Τουρκίας. Ακόμη και κατά την διακυβέρνηση του AKP για παράδειγμα συμμετείχαν στην UNIFIL στον Λίβανο το 2006, συμμετοχή που πραγματοποιήθηκε αψηφώντας τις αντιδράσεις από κεμαλιστές και απομονωτιστές.²⁶⁸ Όμως το 2016 όταν υπό το καθεστώς κατάστασης έκτακτης ανάγκης, οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις εισήλθαν στη Συρία, συνετελέσθη μια ποιοτική αλλαγή. Η επιχείρηση «Ασπίδα του Ευφράτη» το 2016 αποτέλεσε σημείο καμπής, καθώς εγκαινίασε ένα νέο πρότυπο τουρκικής στρατιωτικής δράσης: περιορισμένες, χαμηλού ρίσκου επεμβάσεις, με έμφαση στην αποφυγή φίλιων

²⁶⁵ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.118-120.

²⁶⁶ C. Morris, *The new Turkey, The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, σ.8.

²⁶⁷ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.250.

²⁶⁸ Στο ίδιο, σ.190.

απωλειών, οι οποίες υλοποιούνταν στο πλαίσιο άτυπης συνεννόησης με τη Ρωσία και με στόχο κυρίως τον περιορισμό του YPG. Το μοντέλο αυτό επαναλήφθηκε με την επιχείρηση «Κλάδος Ελαίας» στο Afrin το 2018, οδηγώντας στη δημιουργία τουρκικών ελεγχόμενων θυλάκων στη βόρεια Συρία, υπό τη σιωπηρή ανοχή της Μόσχας. Παράλληλα, η Άγκυρα αποδέχθηκε de facto την ανακατάληψη της δυτικής Συρίας από το καθεστώς Assad, μετατοπίζοντας το βάρος της στρατηγικής της στον περιορισμό των κουρδικών πολιτοφυλακών και στη συγκράτηση των προσφυγικών ροών προς το τουρκικό έδαφος.²⁶⁹

Η σχετική επιτυχία αυτού του υπολογισμένου στρατιωτικού παρεμβατισμού ενίσχυσε την αυτοπεποίθηση της τουρκικής ηγεσίας και διεύρυνε το πεδίο εφαρμογής της στρατηγικής αυτής. Μέχρι τη ρήξη με το Ισραήλ το 2010 οι τουρκικές ΕΔ προμηθεύονταν από αυτό οπλικά συστήματα, μεταξύ των οποίων και Μη Επανδρωμένα Αεροχήματα (UAV),²⁷⁰ τα συστήματα αυτά είναι κομβικής σημασίας για την επιτυχή διεξαγωγή τέτοιων επιχειρήσεων και τον περιορισμό απωλειών κατά τη διάρκειά τους. Μετά την απόπειρα πραξικοπήματος, την αυξανόμενη αντί-δυτική και αντισημιτική ρητορική ακολούθησε η προσέγγιση με τη Ρωσία, που επισφραγίστηκε από την αγορά του ρωσικού αντιαεροπορικού συστήματος S-400. Ακολούθως οι ΗΠΑ επέβαλλαν κυρώσεις έναντι της Τουρκίας, με σημαντικότερη την έξωση της τελευταίας από το πρόγραμμα παραγωγής των F-35.²⁷¹ Το γεγονός αυτό ήρθε να προστεθεί στη μακρά λίστα παραπόνων των Τούρκων αξιωματούχων προς την Ουάσινγκτον, όπως η άρνηση του Κογκρέσου να αποδεσμεύσει προς πώληση το πλέον προηγμένο αμερικανικό UAV MQ9 Reaper,²⁷² το οποίο όμως ήδη είχαν αποκτήσει άλλοι σύμμαχοι των ΗΠΑ.²⁷³

Η στάση των ΗΠΑ φάνηκε να επιβεβαιώνει φωνές, όπως αυτή του Davutoğlu, που καλούσαν σε μείωση εξάρτησης από τις ξένες δυνάμεις ιδίως σε κρίσιμους τομείς όπως η αμυντική βιομηχανία.²⁷⁴ Η τροπή των εξελίξεων στο

²⁶⁹ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.327,344,355-358

²⁷⁰ S. Düz, "The Ascension of Turkey as a drone power," SETA Analysis, no. 65 (2020), σ.9.

²⁷¹ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.188,194.

²⁷² S. Düz, "The Ascension of Turkey as a drone power," σ.10.

²⁷³ "MQ-9A Reaper," General Atomics Aeronautical, 05 Δεκ. 25, <https://www.ga-asi.com/remotely-piloted-aircraft/mq-9a> και A. Spray, "The Countries Acquiring MQ-9B SkyGuardian Drones," Simple Flying, 19 Δεκ. 24, <https://simpleflying.com/countries-acquiring-mq-9b-skyguardian-drones/>

²⁷⁴ A. Davutoğlu, *Το Στρατηγικό Βάθος*, σ.80-86.

συριακό εμφύλιο και η αδυναμία προμήθειας των απαραίτητων προηγμένων οπλικών συστημάτων λόγω των τεταμένων διπλωματικών σχέσεων με χώρες παραγωγούς όπως οι ΗΠΑ και το Ισραήλ λειτούργησαν ως καταλύτης για την ενίσχυση της εγχώριας τουρκικής αμυντικής της βιομηχανίας, οδηγώντας την στην ανάδειξή της σε έναν από τους διεθνείς πρωτοπόρους παραγωγούς και χρήστες μη επανδρωμένων αεροπορικών συστημάτων.²⁷⁵

Τον Μάιο του 2016, Τούρκοι αξιωματούχοι διακήρυξαν ότι η χώρα τους «δεν θα χρειάζεται πλέον αμερικανικά drones». Μεταξύ 2016 και 2020, τα τουρκικά κατασκευής UAVs κατέστησαν πλήρως επιχειρησιακά και χρησιμοποιήθηκαν με επιτυχία στις επιχειρήσεις «Ασπίδα του Ευφράτη», «Κλάδος Ελαίας» και «Πηγή Ειρήνης», καθώς και σε εκτεταμένες επιχειρήσεις κατά του PKK στη νοτιοανατολική Τουρκία και στο βόρειο Ιράκ.²⁷⁶ Η επιχειρησιακή αξιοποίηση των drones, που αποτελούν σχετικά φτηνά οπλικά συστήματα και κυρίως μειώνουν τις δυσβάσταχτες απώλειες των εκάστοτε πολεμικών επιχειρήσεων, συνέβαλε καθοριστικά στη διαμόρφωση ενός νέου, χαμηλού κόστους και περιορισμένου ρίσκου μοντέλου στρατιωτικής προβολής ισχύος, το οποίο αποδείχθηκε ιδιαίτερα αποτελεσματικό σε πολλά θέατρα επιχειρήσεων. Τα τουρκικά UAVs επέδειξαν αξιοσημείωτη αποτελεσματικότητα τόσο στη Συρία όσο και στο Nagorno-Karabakh, όπου το 2020 η Τουρκία υποστήριξε αποφασιστικά το Αζερμπαϊτζάν στον πόλεμο έναντι της Αρμενίας με τα τουρκικά UAVs να συνεισφέρουν ουσιαδώς στην ανακατάληψη σημαντικών εδαφών στον αρμενικό θύλακα, ενισχύοντας τη φήμη των τουρκικών όπλων, που έπληξαν αποτελεσματικά σοβιετικής και ρωσικής προέλευσης οπλικά συστήματα.²⁷⁷

Παράλληλα, η επιτυχία τους επί του πεδίου ενίσχυσε την αξιοπιστία της τουρκικής αμυντικής βιομηχανίας και άνοιξε νέες προοπτικές για εξαγωγές προηγμένων οπλικών συστημάτων, μετατρέποντας τις σε εργαλείο όχι μόνο στρατιωτικής ισχύος αλλά και γεωπολιτικής επιρροής. Υπό αυτό το πρίσμα, οι

²⁷⁵ S. Düz, “The Ascension of Turkey as a drone power,” σ.8,11,20 και C. Kasapoglu, “Techno-Geopolitics and the Turkish Way of Drone Warfare,”

²⁷⁶ S. Düz, “The Ascension of Turkey as a drone power,” σ.10,20.

²⁷⁷ C. Kasapoglu, “Techno-Geopolitics and the Turkish Way of Drone Warfare,” σ.1-4 και S. Neset, M. Aydin, E. Balta, K. Ataç, H. Bilgin, A. Strand, “Turkey as a regional security actor in the Black Sea, the Mediterranean, and the Levant Region.” σ.20.

τουρκικές εξαγωγές οπλικών συστημάτων υπερβαίνουν τη στενή οικονομική τους διάσταση και εντάσσονται σε μια ευρύτερη στρατηγική οικοδόμησης πολιτικό-στρατιωτικών δεσμών. Στη Λιβύη, στον Καύκασο αλλά και στην Αιθιοπία τα τουρκικά όπλα διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην ανατροπή των τοπικών στρατιωτικών ισορροπιών υπέρ των συμμάχων της Άγκυρας, ενισχύοντας το κύρος της και εντάσσοντας την αμυντική βιομηχανία στον πυρήνα της τουρκικής υψηλής στρατηγικής.²⁷⁸

Το 2020, η Τουρκία επενέβη διπλωματικά αλλά και υλικά στον λιβυκό εμφύλιο πόλεμο, στηρίζοντας την φίλα προσκείμενη στη Μουσουλμανική Αδελφότητα Κυβέρνηση Εθνικής Συμφωνίας (GNA) στην Τρίπολη. Οι λόγοι όμως δεν ήταν μόνο ιδεολογικοί, η Άγκυρα είχε οικονομικά συμφέροντα, λόγους σχετικούς με τη διασφάλιση της ενεργειακής της τροφοδοσίας αλλά και την προσδοκία διεύρυνσης της επιρροής της.²⁷⁹ Υιοθετώντας και πάλι ένα μοντέλο περιορισμένου κόστους και χαμηλού ρίσκου απωλειών, η Τουρκία ενίσχυσε τις δυνάμεις του GNA κυρίως με drones,²⁸⁰ καθώς και μέσω της «διευκόλυνσης» μεταφοράς μισθοφόρων μαχητών από τη Συρία.²⁸¹

Η τουρκική στρατηγική στη Μ. Ανατολή στηρίχθηκε στη στενή σύμπραξη με το Κατάρ, το οποίο εξελίχθηκε στον βασικό και ουσιαστικά μοναδικό σταθερό περιφερειακό σύμμαχο της Άγκυρας έως το 2019, λόγω της κοινής τους στήριξης προς τη Μουσουλμανική Αδελφότητα. Ο καταμερισμός ρόλων εντός αυτού του άξονα ήταν σαφής, με την Τουρκία να προσφέρει στρατιωτική ισχύ και δίκτυα επιρροής, και τη Ντόχα να αναλαμβάνει κατά κύριο λόγο τα οικονομικά βάρη.²⁸² Η ίδρυση της τουρκικής στρατιωτικής βάσης στο Κατάρ λειτούργησε, ειδικά την περίοδο που οι σχέσεις του Κατάρ με τις άλλες Μοναρχίες του Κόλπου ήταν ιδιαίτερα τεταμένες, ως εργαλείο διεθνούς αποτροπής διά της παρουσίας,²⁸³ ενδυναμώνοντας περαιτέρω τη διμερή συμμαχία, αλλά ταυτόχρονα συνέβαλε στη διαμόρφωση αντί-συσπειρώσεων στην περιοχή. Η τουρκική εμπλοκή στη Λιβύη και

²⁷⁸ C. Kasapoglu, “*Techno-Geopolitics and the Turkish Way of Drone Warfare*,” σ.6.

²⁷⁹ Ι. Μάζης, Μ. Τρούλης, *Τουρκική Στρατηγική στη Λιβύη*, σ.88,101,118.

²⁸⁰ S. Düz, “*The Ascension of Turkey as a drone power*,” σ.22,23.

²⁸¹ Ι. Μάζης, Μ. Τρούλης, *Τουρκική Στρατηγική στη Λιβύη*, σ.112-118.

²⁸² S. Cagartay, *Η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.223,235.

²⁸³ Κ. Κολιόπουλος, *Η στρατηγικής σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*, σ.23,24.

η υπογραφή του τούρκο-λιβυκού μνημονίου θαλάσσιας οριοθέτησης ενέτειναν τις αντιδράσεις κρατών όπως η Ελλάδα, η Κύπρος, η Γαλλία, η Αίγυπτος και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, ενώ έφεραν την Άγκυρα σε αντιπαράθεση και με τη Ρωσία, καθώς οι δρώντες αυτοί στήριξαν αντίπαλες δυνάμεις στο λιβυκό εμφύλιο, όπως το στρατάρχη Haftar, με στόχο τον περιορισμό της τουρκικής επιρροής και της εξάπλωσης του πολιτικού Ισλάμ στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Βόρεια Αφρική.²⁸⁴

Τέλος, η τουρκική στρατιωτική προβολή ισχύος δεν περιορίστηκε σε μονομερείς επεμβάσεις. Η Άγκυρα συμμετείχε σε πολυεθνικές αποστολές υπό την αιγίδα του ΟΗΕ, του NATO και της ΕΕ σε περιοχές όπως το Αφγανιστάν, το Κόσοβο, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη, ο Λίβανος, η Σομαλία και το Ιράκ, επιδιώκοντας να προβάλλει την εικόνα ενός ισχυρού και αναντικατάστατου περιφερειακού δρώντα.²⁸⁵ Συνολικά όμως, από τα μέσα της δεκαετίας του 2010 και έπειτα, η Τουρκία φαίνεται να έχει «εθιστεί» σε στρατιωτικές εμπλοκές περιορισμένης κλίμακας και χαμηλού ρίσκου με έμφαση στην αποφυγή απωλειών, οι οποίες λειτουργούν τόσο ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής όσο και ως μέσο ενίσχυσης της εσωτερικής πολιτικής νομιμοποίησης της ηγεσίας, επιπλέον η επιτυχία αυτών των επιχειρήσεων δίνει ώθηση στην εκ νέου υιοθέτηση αντίστοιχων στο μέλλον.²⁸⁶

4.5. Διεθνές περιβάλλον και κατανομή ισχύος

Ένας ακόμη παράγοντας που εξηγεί τη σταδιακή στρατιωτικοποίηση της τουρκικής υψηλής στρατηγικής από τα μέσα της δεκαετίας του 2010, είναι η μεταβολή της κατανομής ισχύος στην ευρύτερη περιφέρειά της, που ευνοεί τη Τουρκία έναντι των άμεσων γειτόνων και παραδοσιακών περιφερειακών ανταγωνιστών της. Η κάμψη της ισχύος του Ιράκ μετά τον πόλεμο του 2003 και της

²⁸⁴ S. Neset, M. Aydin, E. Balta, K. Ataç, H. Bilgin, A. Strand, *“Turkey as a regional security actor in the Black Sea, the Mediterranean, and the Levant Region.”* σ.20,35,36, Ι. Μάζης, Μ. Τρούλης, *Τουρκική Στρατηγική στη Λιβύη*, σ.113-116, S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.222,223 και D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.219.

²⁸⁵ S. Neset, M. Aydin, E. Balta, K. Ataç, H. Bilgin, A. Strand, *“Turkey as a regional security actor in the Black Sea, the Mediterranean, and the Levant Region.”* σ.21

²⁸⁶ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.19.

Συρίας μετά τον εμφύλιο, σε συνδυασμό με τη δημογραφική, οικονομική και στρατιωτική μεγέθυνση της Τουρκίας την περίοδο 1995–2025, διαμόρφωσαν ένα στρατηγικό περιβάλλον ευνοϊκότερο για την υιοθέτηση πιο τολμηρών και παρεμβατικών επιλογών εξωτερικής πολιτικής.

Σε δημογραφικό επίπεδο, η Τουρκία αναδείχθηκε σε κυρίαρχη δύναμη στην άμεση γεωγραφική της περιφέρεια. Ο πληθυσμός της αυξήθηκε από περίπου 62 εκατομμύρια το 1995 σε πάνω από 85 εκατομμύρια τη δεκαετία του 2020, διευρύνοντας το σαφές ποσοτικό πλεονέκτημα έναντι κρατών όπως η Ελλάδα, η Βουλγαρία, η Κύπρος και η Αρμενία, αλλά και έναντι παραδοσιακών περιφερειακών ανταγωνιστών όπως η Συρία και το Ιράκ.²⁸⁷ Η ύπαρξη ενός μεγάλου και νεανικού πληθυσμιακού αποθέματος, παρέχει στην Άγκυρα αυξημένα περιθώρια δράσης και στρατιωτικής ισχύος και αντοχής σε περίπτωση παρατεταμένης κρίσεως ή και πολεμικής εμπλοκής.²⁸⁸ Η Τουρκία αυτή τη στιγμή διαθέτει τον μεγαλύτερο ενεργό στρατό στην Ευρώπη, εξαιρουμένων των εμπόλεμων Ρωσίας και Ουκρανίας.

Παράλληλα, σε οικονομικό επίπεδο, η Τουρκία παρουσίασε σαφώς ταχύτερη και ασύμμετρη ανάπτυξη σε σχέση με την άμεση περιφέρειά της. Το τουρκικό ΑΕΠ αυξήθηκε θεαματικά από τη δεκαετία του 1990 έως τα μέσα της δεκαετίας του 2010, καθιστώντας την Τουρκία τη μεγαλύτερη οικονομία της εγγύς της περιφέρειας, με εξαίρεση τη Ρωσία.²⁸⁹ Αντιθέτως, οι οικονομίες της Συρίας και του Ιράκ συρρικνώθηκαν ενώ οι αντίστοιχες των ευρωπαϊών γειτόνων της Τουρκίας διατήρησαν, στην καλύτερη περίπτωση, μικρούς σχετικά βαθμούς μεγέθυνσης, παραμένοντας έτσι σημαντικά μικρότερες σε απόλυτα μεγέθη. Με την εξαίρεση της Ρωσίας, η Τουρκία αντιλαμβάνεται τους γείτονές της ως αδύναμους εν συγκρίσει με την ίδια δρώντες.²⁹⁰

Η ανισορροπία αυτή ενίσχυσε την τουρκική αντίληψη ότι διαθέτει πλέον τους αναγκαίους υλικούς πόρους για την υποστήριξη μιας πιο ενεργητικής και

²⁸⁷ World Bank Data, *Population, total*, World Development Indicators.

²⁸⁸ Θ. Ντόκος, Ν. Πρωτονοτάριος, *Η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας*, (Αθήνα, Εκδόσεις Κ. Τουρική 1997) σ.119.

²⁸⁹ World Bank Data, *GDP, total*, World Development Indicators.

²⁹⁰ Ι. Μάζης, Μ. Τρούλης, *Τουρκική Στρατηγική στη Λιβύη*, σ.79.

απαιτητικής εξωτερικής πολιτικής.²⁹¹ Η μεταβολή αυτή της σχετικής ισχύος επηρέασε άμεσα και τη στρατηγική κουλτούρα της Άγκυρας. Κατά την περίοδο Özal και στα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης Erdoğan, η Τουρκία επιδίωκε τη διεύρυνση της επιρροής της κυρίως μέσω εργαλείων ήπιας ισχύος: οικονομική διείσδυση, εμπορικές σχέσεις, διπλωματική διαμεσολάβηση και πολιτισμική προβολή. Η επιλογή αυτή αντανάκλασε τόσο τους περιορισμούς της εποχής όσο και την ανάγκη διατήρησης ισορροπιών με τη Δύση. Ωστόσο, όσο η Τουρκία ενίσχυε τη σχετική της θέση και οι παραδοσιακοί περιφερειακοί ανταγωνιστές της κατέρρεαν ή αποδυναμώνονταν.

Συνολικά, η άνιση ανάπτυξη ισχύος στην περίοδο 1995–2025, η κάμψη βασικών περιφερειακών ανταγωνιστών, η μείωση της άμεσης αμερικανικής εμπλοκής στη Μέση Ανατολή, ο εμφύλιος και ο κατακερματισμός της Συρίας και οι εσωτερικές εξελίξεις διαμόρφωσαν ένα νέο στρατηγικό πλαίσιο για την Άγκυρα. Η Τουρκία, αντιλαμβανόμενη τον εαυτό της ως τον ισχυρότερο δρώντα στην άμεση περιφέρειά της, μετακινήθηκε σταδιακά από μια στρατηγική ήπιας ισχύος προς μια πιο στρατιωτικοποιημένη εξωτερική πολιτική. Σε αυτό το περιβάλλον, η Τουρκία δεν περιορίστηκε πλέον στην αντίδραση απέναντι σε όσα εκλαμβάνεται ως απειλές, αλλά επιδίωξε να διαμορφώνει ενεργά το περιφερειακό της περιβάλλον μέσω στρατιωτικών παρεμβάσεων χαμηλού ρίσκου, όπως στη βόρεια Συρία, στη Λιβύη και στον Καύκασο, με τη χρήση στρατιωτικών μέσων να θεωρείται ολοένα και περισσότερο αποδεκτό και αποτελεσματικό εργαλείο πολιτικής.²⁹²

²⁹¹ B. Aras, “*Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy*”, σ.4 και S. Neset, M. Aydin, E. Balta, K. Ataç, H. Bilgin, A. Strand, “*Turkey as a regional security actor in the Black Sea, the Mediterranean, and the Levant Region*,” σ.9.

²⁹² S. Neset, M. Aydin, E. Balta, K. Ataç, H. Bilgin, A. Strand, “*Turkey as a regional security actor in the Black Sea, the Mediterranean, and the Levant Region*,” σ.13-19.

Συμπεράσματα

Η υψηλή στρατηγική της Τουρκίας στον Μεσοπόλεμο και στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο υπήρξε ευέλικτη και με υψηλό βαθμό προσαρμοστικότητας στις διεθνείς εξελίξεις. Η τουρκική ηγεσία δεν αντιλαμβανόταν την ουδετερότητα ως αυτοσκοπό ούτε κινήθηκε από δογματική ή ιδεολογική προσκόλληση στις αρχές του απομονωτισμού. Αντιθέτως, η στάση της ήταν προϊόν ρεαλιστικής εκτίμησης της διεθνούς ισορροπίας ισχύος και της θέσης της σε αυτή, αλλά και της βαριάς ιστορικής εμπειρίας της οθωμανικής παρακμής και του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η τουρκική ουδετερότητα εξυπηρετούσε ταυτόχρονα τα συμφέροντα και των δύο αντιμαχόμενων στρατοπέδων, ενώ επέτρεπε στην Άγκυρα να προστατεύσει τον υπέρτατο αντικειμενικό σκοπό της: την αποφυγή της πολεμικής εμπλοκής στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η Άγκυρα ακολούθησε μια πολιτική όχι απλώς ενεργής, αλλά σχεδόν καιροσκοπικής ουδετερότητας, και κατάφερε αφενός να αποφύγει την εμπλοκή της στον πιο καταστροφικό πόλεμο της ανθρώπινης ιστορίας και αφετέρου να αποκομίσει απτά οφέλη από τον ανταγωνισμό και τελικά τη σύγκρουση των δύο στρατοπέδων. Τα οφέλη αυτά εκτεινόταν από ευνοϊκές εμπορικές ρυθμίσεις και παραχωρήσεις στρατιωτικού υλικού έως και σημαντικά εδαφικά και στρατηγικά κέρδη, όπως η προσάρτηση της Αλεξανδρέττας και η αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών. Κομβικό ρόλο σε αυτή την επιτυχία διαδραμάτισε η ικανότητα της τουρκικής διπλωματίας να διαπραγματεύεται αποτελεσματικά με όλες τις πλευρές, επιβεβαιώνοντας τη θεμελιώδη ρεαλιστική παραδοχή περί πρωτοκαθεδρίας των κρατικών συμφερόντων έναντι των μόνιμων και σταθερών συμμαχικών δεσμών και σχέσεων. Η Τουρκία υιοθέτησε κατά βάση μια στρατηγική αντιστάθμισης (hedging), διατηρώντας ανοικτούς διαύλους συνεργασίας με όλες τις Μεγάλες Δυνάμεις, επωφελούμενη από τον μεταξύ τους ανταγωνισμό αλλά αποφεύγοντας δεσμεύσεις σε συμμαχίες υψηλού κόστους. Η στρατηγική αυτή συνοδευόταν από μετακύλιση του κόστους εξισορρόπησης (buck-passing), καθώς η Άγκυρα επεδίωξε —και σε μεγάλο βαθμό πέτυχε— να μεταθέσει σε τρίτους το βάρος της ανάσχεσης των

αναθεωρητικών δυνάμεων της εποχής. Έτσι, η Άγκυρα αξιοποίησε τη στρατηγική θέση της πετυχαίνοντας να εξισορροπήσει μεταξύ των αντιμαχόμενων.

Η περιορισμένη στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας, αντί να αποτελέσει αποκλειστικά μειονέκτημα, αξιοποιήθηκε ως εργαλείο διπλωματικής επιχειρηματολογίας. Η συστηματική προβολή της ανεπαρκούς στρατιωτικής προετοιμασίας της χώρας προς τους Συμμάχους, εξασφάλισε χρόνο έναντι των πιέσεων τους για άμεση συμμετοχή στον πόλεμο, ενώ ταυτόχρονα η τουρκική διπλωματία εκμεταλλεύθηκε τις διαφορές εντός του συμμαχικού στρατοπέδου προς όφελός της. Νωρίτερα, στην αρχή του πολέμου, η τουρκική ηγεσία χρησιμοποίησε ταυτόχρονα τη γερμανική και τη σοβιετική απειλή για να αποφύγει να δεσμευθεί υπέρ οποιασδήποτε πλευράς, επιδεικνύοντας υψηλό βαθμό ευελιξίας και τακτικής επιδεξιότητας. Όταν όμως η γερμανική ήττα κατέστη αναπόφευκτη, η Άγκυρα υιοθέτησε μια όψιμη, πλην όμως στρατηγικά αναμενόμενη, αναπροσαρμογή της στάσης της, υιοθετώντας στάση πρόσδεσης στον ισχυρό (band-wagoning). Η κήρυξη πολέμου στη Γερμανία το 1945 δεν είχε ουσιαστικό στρατιωτικό αντίκτυπο, αλλά στόχευε στην ομαλή ένταξη της Τουρκίας στη μεταπολεμική διεθνή τάξη και στην εξασφάλιση εγγυήσεων ασφαλείας έναντι των σοβιετικών προθέσεων.

Συνολικά, η υψηλή στρατηγική της Τουρκίας κατά την περίοδο 1923–1945 υπήρξε ευέλικτη, προσαρμοστική και βαθιά ρεαλιστική. Στόχευε πρωτίστως στη διαφύλαξη της εδαφικής ακεραιότητας και στην αποτροπή υπαρξιακών απειλών και δευτερευόντως, στην αποκόμιση ευκαιριακών κερδών όταν οι συνθήκες το επέτρεπαν. Η συνδυαστική χρήση στρατηγικής αντιστάθμισης, μετακύλισης κόστους και πρόσδεσης στον ισχυρό αποτυπώνει την προσπάθεια μιας μεσαίας δύναμης με περιορισμένους πόρους να επιβιώσει και να μεγιστοποιήσει τα συμφέροντά της σε ένα εξαιρετικά ρευστό και ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον.

Με το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τη ριζική μεταβολή της δομής του διεθνούς συστήματος, η τουρκική υψηλή στρατηγική κλήθηκε να προσαρμοστεί στις επιταγές ενός αυστηρά διπολικού περιβάλλοντος. Η ανάδυση της ενισχυμένης Σοβιετικής Ένωσης ως άμεσης και υπαρξιακής απειλής ώθησε την Άγκυρα στην αναζήτηση εξωτερικής εξισορρόπησης μέσω της πρόσδεσης στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η επιλογή αυτή ευοδώθηκε, καθώς η Τουρκία κατείχε ιδιαίτερη

στρατηγική σημασία για την αμερικανική στρατηγική ανάσχεσης της ΕΣΣΔ, γεγονός που της επέτρεψε να ενταχθεί στον δυτικό συνασπισμό και να εξασφαλίσει εγγυήσεις ασφαλείας και μέσω αυτών τα μέσα για να εξισορροπήσει την ΕΣΣΔ, τα οποία δεν κατείχε από μόνη της. Για την αποδοχή της στις τάξεις της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας η Τουρκία χρειάστηκε να συμμετάσχει στον Πόλεμο της Κορέας υπομένοντας σοβαρές απώλειες στρατιωτικού δυναμικού.

Στο περιοριστικό αυτό πλαίσιο, η αναζήτηση στρατηγικής αυτονομίας στην τουρκική εξωτερική πολιτική υπήρξε αναγκαστικά περιορισμένη και αποσπασματική. Πέρα από μείζονες κρίσεις, όπως το Κυπριακό το 1974, η Τουρκία παρέμεινε μέλος του ΝΑΤΟ και αδιαμφισβήτητα προσανατολισμένη υπέρ της δυτικής συμμαχίας έως την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης.²⁹³ Η διπολική φύση του διεθνούς συστήματος δεν επέτρεπε την εφαρμογή σύνθετων στρατηγικών αντιστάθμισης ή την εκμετάλλευση ανταγωνισμών μεταξύ περισσότερων μεγάλων δυνάμεων, όπως είχε συμβεί κατά την οθωμανική περίοδο ή στον Μεσοπόλεμο. Αντιθέτως, οι εξωτερικές προσδοκίες που διαμορφώνονταν από τον διπολισμό επέβαλαν στην Τουρκία έναν σαφή ρόλο «προκεχωρημένου φυλακίου» της Δύσης, ο οποίος περιόριζε τη δυνατότητα συγκρότησης μιας αυτόνομης εθνικής αντίληψης ρόλου.²⁹⁴

Η επιλογή της πλήρους πρόσδεσης στο δυτικό στρατόπεδο συνοδεύτηκε από εσωτερικές πολιτικές μεταβολές, όπως η κατάργηση του μονοκομματικού συστήματος και η μερική φιλελευθεροποίηση του πολιτικού βίου. Παράλληλα, η ένταξη στο ΝΑΤΟ ενίσχυσε δυναμικά το κύρος, το αξιόμαχο αλλά και την πολιτική επιρροή των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων, οι οποίες εδραιώθηκαν ως θεσμικός εγγυητής του κεμαλικού καθεστώτος και της προσήλωσης στο δυτικό στρατόπεδο. Το αποτέλεσμα ήταν η διαμόρφωση ενός καθεστώτος «κηδεμονευόμενης δημοκρατίας», όπου οι στρατιωτικές παρεμβάσεις στην πολιτική ζωή λειτούργησαν ως μηχανισμός διατήρησης της στρατηγικής κατεύθυνσης της χώρας.

²⁹³ S. Aydın-Düzgit, M. Kutlay, E. Fuat Keyman, "Strategic autonomy in Turkish foreign policy in an age of multipolarity: lineages and contradictions of an idea," σ.5.

²⁹⁴ E. Parlar Dal, E. Erşen, "Reassessing the "Turkish Model" in the Post-Cold War Era: A Role Theory Perspective" σ.273.

Σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, η στρατηγική πρόσδεση παρήγαγε σημαντικά οφέλη ασφάλειας, αλλά και σαφείς περιορισμούς. Η εμπειρία της Κρίσης των Πυραύλων της Κούβας, η Επιστολή Τζόνσον και το αμερικανικό εμπάργκο όπλων μετά το 1974 ανέδειξαν τα όρια της στρατηγικής αυτής και ενίσχυσαν τη διάχυτη αντίληψη στην τουρκική πολιτική ελίτ ότι η απόλυτη εξάρτηση από τις ΗΠΑ συνεπαγόταν στρατηγικά ρίσκα. Το Κυπριακό αποτέλεσε το κατεξοχήν πεδίο όπου οι προτεραιότητες της τουρκικής υψηλής στρατηγικής συγκρούστηκαν με τις συμμαχικές επιταγές. Τελικά η Άγκυρα εκμεταλλευόμενη την ευνοϊκή συγκυρία προχώρησε σε επιτυχημένη στρατιωτική εισβολή στην Κύπρο. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την ένταξη στο NATO που επιτευχθεί χάρη στη συμμετοχή στην εκστρατεία στην Κορέα, εμφύσησε στη τουρκική ελίτ την εντύπωση ότι η χρήση στρατιωτικών μέσων για επιχειρήσεις στο εξωτερικό, εν αντιθέσει με όσα πρέσβευε ο «αυστηρός» κεμαλισμός, δεν ήταν απαγορευτική ούτε συνεπάγονταν απαραίτητα αρνητικές συνέπειες αλλά μπορούσε υπό τις κατάλληλες προϋποθέσεις να παράγει απτά στρατηγικά οφέλη.

Τέλος, στο εσωτερικό επίπεδο, η καθιέρωση του πολυκομματισμού και, κυρίως, το πραξικόπημα του 1980 σηματοδότησαν μια σταδιακή αναπροσαρμογή της σχέσης κράτους-θρησκείας. Η θρησκευτική ταυτότητα άρχισε να αξιοποιείται ως εργαλείο εθνικής και κοινωνικής συνοχής έναντι αποσχιστικών τάσεων και ιδεολογικής ανάσχεσης του κομμουνισμού. Η εξέλιξη αυτή προανήγγειλε τη μακροπρόθεσμη σύνθεση ισλαμισμού και τουρκικού εθνικισμού, η οποία θα αποκρυσταλλωνόταν πολιτικά τις επόμενες δεκαετίες και θα επηρέαζε καθοριστικά τη μετέπειτα τουρκική υψηλή στρατηγική.

Η περίοδος διακυβέρνησης του Turgut Özal αποτέλεσε κομβική καμπή στη σύγχρονη τουρκική υψηλή στρατηγική, σηματοδοτώντας τη δυναμική επάνοδο του Ισλάμ στη δημόσια σφαίρα χωρίς ωστόσο να οδηγήσει σε μετωπική σύγκρουση με το κοσμικό κράτος, αλλά εκκινώντας τη διαδικασία της τούρκο-ισλαμικής σύνθεσης με τη διαμόρφωση σταδιακά του ιδεολογήματος του Νέο-οθωμανισμού. Ο Özal αντιλαμβανόταν το Ισλάμ όχι ως ανατρεπτική δύναμη έναντι του κεμαλικού καθεστώτος, αλλά ως αναπόσπαστο στοιχείο της κοινωνικής και πολιτισμικής ταυτότητας της Τουρκίας, ικανό να λειτουργήσει συμπληρωματικά και

συγκολλητικά, γεφυρώνοντας το χάσμα μεταξύ των συντηρητικών θρησκευόμενων μαζών και των κοσμικών ελίτ. Η προσέγγιση αυτή διαφοροποιούνταν σαφώς από τον αυστηρό έλεγχο της θρησκείας που είχε επιβληθεί την κεμαλική περίοδο, όπου το Ισλάμ δεν εξαλείφθηκε αλλά περιθωριοποιήθηκε και τέθηκε υπό κρατική επιτήρηση, περιοριζόμενο κυρίως στην ιδιωτική σφαίρα.²⁹⁵

Σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και ο συνεπακόλουθος χαμηλός βαθμός πόλωσης του διεθνούς συστήματος επέτρεψαν στην Άγκυρα να υιοθετήσει μια σαφώς πιο πολυδιάστατη προσέγγιση, επιδιώκοντας την ενίσχυση του διεθνούς αποτυπώματος της σε Καύκασο, Κεντρική Ασία, Βαλκάνια, Μέση Ανατολή και Αφρική. Οι κινήσεις αυτές, ωστόσο, δεν απέβλεπαν στη δημιουργία εναλλακτικής στρατηγικής σε περίπτωση ρήξης με τη Δύση, ούτε στη χαλάρωση των δεσμών με τις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ευρώπη και το NATO. Αντιθέτως, η Άγκυρα επιχείρησε να αυτοπαρουσιαστεί ως «γέφυρα» μεταξύ Ευρώπης, Μέσης Ανατολής και Κεντρικής Ασίας, αξιοποιώντας τη σχέση της με τη Δύση ως πλεονέκτημα και πολλαπλασιαστή ισχύος.²⁹⁶ Η ανάδειξη της ισλαμικής ταυτότητας της Τουρκίας και η αποδοχή του Ισλάμ ως στοιχείου της πολιτισμικής της κληρονομιάς στόχευαν στη διεύρυνση των σχέσεων με τον μουσουλμανικό και τον τουρκογενή κόσμο, παράλληλα και συμπληρωματικά προς το δυτικό της προσανατολισμό.²⁹⁷ Ο Özal παρέμεινε σταθερά προσηλωμένος στη στρατηγική συμμαχία με τις Ηνωμένες Πολιτείες και στο NATO, το οποίο αντιλαμβανόταν ως τον βασικό πυλώνα της τουρκικής ασφάλειας στη μεταψυχροπολεμική εποχή. Ενδεικτική υπήρξε η στάση του κατά την κρίση του Κόλπου, όταν στήριξε τις ΗΠΑ εναντίον του Saddam Hussein και ενέκρινε τη χρήση της βάσης του Ιντσιρλίκ, παρά τις έντονες εσωτερικές αντιδράσεις.²⁹⁸ Σε αντίθεση με την κεμαλική παράδοση που προσέγγιζε την Τουρκία ως δύναμη διατήρησης του status quo, ο Özal επεδίωξε έναν πιο ενεργό ρόλο για τη Τουρκία στην ευρύτερη περιφέρεια, επιδιώκοντας να αναδείξει τη διαρκή στρατηγική σημασία της Τουρκίας για τις ΗΠΑ ακόμη και μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ.

²⁹⁵ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.26,53.

²⁹⁶ Στο ίδιο, σ.40-43.

²⁹⁷ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, σ.153.

²⁹⁸ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.102,103.

Η προσπάθεια διεύρυνσης της τουρκικής επιρροής κατά την περίοδο αυτή βασίστηκε πρωτίστως σε εργαλεία ήπιας ισχύος και απέφυγε τη στρατιωτικοποίηση της εξωτερικής πολιτικής. Η Τουρκία επιχείρησε να προβληθεί ως «μοντέλο» μουσουλμανικής χώρας που συνδύαζε φιλελεύθερη οικονομία, δυτικό προσανατολισμό και ισλαμική πίστη, σε αντίθεση με την ψυχροπολεμική περίοδο όπου οι τουρκικές ελίτ δεν απέδιδαν στη χώρα τους το ρόλο κάποιου είδους προτύπου.²⁹⁹ Στο εσωτερικό, η επάνοδος της θρησκευτικής ρητορικής και η ανάδυση του Νέο-οθωμανισμού λειτούργησαν και ως μηχανισμοί ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής, σε μια περίοδο έντονων εσωτερικών εντάσεων, βίαιων συγκρούσεων και αποσχιστικών προκλήσεων, ιδίως στο κουρδικό ζήτημα.

Ο Özal έχαιρε της εμπιστοσύνης του βαθέως τουρκικού στρατιωτικού κατεστημένου κι έτσι οι ενέργειές του δεν πυροδότησαν αντιδράσεις. Όμως μετά το θάνατό του η εύθραυστη αυτή ισορροπία κλονίστηκε. Η δεκαετία του 1990 χαρακτηρίστηκε από πολιτική αστάθεια, και σύγκρουση κοσμικών και θρησκευτικών πολιτικών δυνάμεων, με το στρατό να διατηρεί τον ύστατο λόγο στην πολιτική σκηνή. Η δημοτικότητα των στρατιωτικών παρεμβάσεων όμως μειώνονταν ενώ παράλληλα οι κεμαλιστές κατέστη σαφές ότι απομακρύνονταν από ορισμένες παραδοσιακές θέσεις του Κεμαλισμού. Η προσήλωση στην αποφυγή στρατιωτικών δράσεων εκτός συνόρων υποχώρησε, με τις ΤΕΔ να πραγματοποιούν επιχειρήσεις στο βόρειο Ιράκ και να εμπλέκονται σε κρίσεις υψηλής επικινδυνότητας, όπως εκείνη των Ιμίων, που έφεραν την Τουρκία στα πρόθυρα ένοπλης σύγκρουσης με την Ελλάδα.

Η περίοδος διακυβέρνησης Erdoğan σηματοδότησε τον επαναπροσδιορισμό της τουρκικής υψηλής στρατηγικής, υπό τις συνθήκες μιας διεθνούς τάξης που πλέον εμπεδώνεται η πολύ-πολικότητα, με άμεσες συνέπειες στα συμμαχικά πρότυπα και στα περιθώρια ελιγμών μεσαίων δυνάμεων.³⁰⁰ Σε αυτό το περιβάλλον, η έννοια της στρατηγικής αυτονομίας αναδεικνύεται σε κεντρικό άξονα, όχι μόνο ως

²⁹⁹ E. Parlar Dal, E. Erşen, “Reassessing the “Turkish Model” in the Post-Cold War Era: A Role Theory Perspective” σ.263.

³⁰⁰ S. Aydın-Düzgüt, M. Kutlay, E. Fuat Keyman, “Strategic autonomy in Turkish foreign policy in an age of multipolarity: lineages and contradictions of an idea,” σ.1,2 και E. Parlar Dal, E. Erşen, “Reassessing the “Turkish Model” in the Post-Cold War Era: A Role Theory Perspective,” σ.273.

προσπάθεια διαμόρφωσης μεγαλύτερης αυτονομίας έναντι της Δύσης, αλλά και ως επιδίωξη οικοδόμησης δεσμών με τον μη δυτικό κόσμο. Η Άγκυρα σήμερα, αντιλαμβανόμενη ότι υφίσταται ένα «παράθυρο ευκαιρίας» λόγω των δομικών αλλαγών του διεθνούς συστήματος και της σχετικής μετατόπισης της αμερικανικής προσοχής, αλλά και λόγω της ειλικρινούς της πεποίθησης ότι η ισχύς και η επιρροή της αυξάνονται σταθερά και συνεπώς δύναται να αποτελέσει όχι απλώς μια μεσαία δύναμη αλλά εν δυνάμει μεγάλη περιφερειακή δύναμη, επιχείρησε να διεκδικήσει ευρύτερο ρόλο, από τη Μέση Ανατολή έως την Αφρική και την Ανατολική Μεσόγειο.³⁰¹ Παράλληλα στην τουρκική περίπτωση, η επιδίωξη στρατηγικής αυτονομίας διαθέτει και έντονη εσωτερική διάσταση, καθώς λειτουργεί ως μέσο νομιμοποίησης και αναδιαμόρφωσης της κρατικής ταυτότητας.³⁰²

Η σταδιακή αναδιάταξη των εσωτερικών πολιτικών συσχετισμών και η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας εις βάρος του κεμαλικού κατεστημένου, κατά την περίοδο 2007–2011 αλλά και μετά το πραξικόπημα του 2016, οδήγησε σε αποδυνάμωση των παραδοσιακών «θεσμικών φραγμών» και αυταρχικοποίηση του τουρκικού πολιτικού συστήματος και επιπλέον ενίσχυσε την αντί-δυτική ρητορική στο τουρκικό δημόσιο λόγο. Οι εξελίξεις αυτές με τη σειρά τους επισφράγισαν την εγκατάλειψη της τουρκικής προσπάθειας ένταξης στην ΕΕ και συνεπώς τη μερική απώλεια της δυνατότητας της Ένωσης να θέτει όρια στη τουρκική πολιτική.³⁰³ Μετά το πραξικόπημα το αφήγημα περί μιας Τουρκίας υπό πολιορκία κέρδισε έδαφος στη δημόσια σφαίρα. Ο εν λόγω φόβος εδράζεται στο ιστορικό τραύμα της Συνθήκης των Σεβρών και στον ένοπλο αγώνα του PKK, που έχουν οδηγήσει στη διάχυτη πεποίθηση εντός της τουρκικής κοινωνίας ότι η χώρα αποτελεί στόχο ξένων δυνάμεων και εσωτερικών προδοτών που επιβουλεύονται την εδαφική της ακεραιότητα ή που στην καλύτερη περίπτωση επιχειρούν να ανακόψουν την άνοδό της.³⁰⁴

³⁰¹ S. Neset, M. Aydin, E. Balta, K. Ataç, H. Bilgin, A. Strand, *“Turkey as a regional security actor in the Black Sea, the Mediterranean, and the Levant Region,”* σ.9 και B. Aras, *“Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy,”* σ.4,6,9.

³⁰² S. Aydın-Düzgüt, M. Kutlay, E. Fuat Keyman, *“Strategic autonomy in Turkish foreign policy in an age of multipolarity: lineages and contradictions of an idea,”* σ.3.

³⁰³ D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.250.

³⁰⁴ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.70,71.

Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τις επί του πεδίου εξελίξεις στη Συρία, συνέβαλαν στην εδραίωση της αντίληψης ότι η Τουρκία δεν μπορεί να επιτύχει τους ρόλους της αποκλειστικά μέσω διπλωματίας και μετέβαλε το κέντρο βάρους της τουρκικής στρατηγικής από την ήπια ισχύ σε μια όλο και πιο «ασφαλειοποιημένη» (securitized) ανάγνωση του περιβάλλοντος ασφαλείας, όπου η στρατιωτική ισχύς καθίσταται βασικό εργαλείο άσκησης εξωτερικής πολιτικής.³⁰⁵ Το παραπάνω καταμαρτυράται από τον όλο και μεγαλύτερο βαθμό στρατιωτικής εμπλοκής της Τουρκίας στη Συρία, την εμπλοκή της σε συγκρούσεις δια αντιπροσώπων στην ευρύτερη περιφέρεια, το αυξανόμενο αποτύπωμα των ΕΔ της στο εξωτερικό (Κύπρος, Σομαλία, Κατάρ, Τζιμπουντί), την άνοδο των αμυντικών δαπανών σε απόλυτους αριθμούς, την έμφαση στην ανάπτυξη της αμυντικής βιομηχανίας και την αξιοποίηση αυτής για άσκηση γεωπολιτικής επιρροής μέσω συνδρομής εμπόλεμων συμμάχων της Άγκυρας, όπως το Αζερμπαϊτζάν, η Λιβύη και η Αιθιοπία.³⁰⁶

Ωστόσο, η στρατιωτικοποίηση της εξωτερικής πολιτικής και η αναθεωρητική ρητορική και στάση οδηγούν συχνά στη δημιουργία αντί-συσπειρώσεων, καθώς οι κινήσεις της Άγκυρας γίνονται αντιληπτές από τρίτους ως απόπειρες περιφερειακής ηγεμονίας και όχι απλώς ως αναζήτηση αυτονομίας.³⁰⁷ Υπό τον Erdoğan η τουρκική κρατική ταυτότητα ασπάστηκε περισσότερο το πολιτικό Ισλάμ και η εξωτερική πολιτική απέκτησε μια ξεκάθαρη ισλαμική διάσταση κυρίως στις σχέσεις με το Ισραήλ και τη Μ. Ανατολή, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η θρησκεία καθορίζει κατά αποκλειστικότητα τη τουρκική στρατηγική.³⁰⁸ Παράλληλα, ο Νέο-οθωμανισμός και η ανάδειξη του ισλαμικού παρελθόντος λειτουργούν ως μηχανισμοί εσωτερικής συνοχής αλλά και εσωτερική νομιμοποίησης των πιο φιλόδοξων επιλογών εξωτερικής πολιτικής.³⁰⁹

³⁰⁵ S. Neset, M. Aydin, E. Balta, K. Ataç, H. Bilgin, A. Strand, *Turkey as a regional security actor in the Black Sea, the Mediterranean, and the Levant Region*, σ.13-19.

³⁰⁶ S. Düz, *The Ascension of Turkey as a drone power*, σ.8 και C. Kasapoglu, *Techno-Geopolitics and the Turkish Way of Drone Warfare*, σ.6.

³⁰⁷ S. Neset, M. Aydin, E. Balta, K. Ataç, H. Bilgin, A. Strand, *Turkey as a regional security actor in the Black Sea, the Mediterranean, and the Levant Region*, σ.37.

³⁰⁸ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.339-344 και I. Μάζης, Μ. Τρούλης, *Τουρκική Στρατηγική στη Λιβύη*, σ.54.

³⁰⁹ Στο ίδιο, σ.60,61.

Παρά τη φαινομενική απομάκρυνση από τη Δύση, την εγκατάλειψη της ευρωπαϊκής προοπτικής —με ευθύνη και της Ευρωπαϊκής Ένωσης— και την αυξημένη αυτοπεποίθηση στην εξωτερική πολιτική της, η τουρκική οικονομία εξακολουθεί να παρουσιάζει σημαντικές ευαλωτότητες. Η επιβράδυνση μετά το 2018, η υψηλή χρηματοοικονομική έκθεση και το βάρος φιλοξενίας εκατομμυρίων Σύριων προσφύγων περιορίζουν τη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα των τουρκικών φιλοδοξιών.³¹⁰ Η Τουρκία παραμένει εξαρτημένη από σταθερές ροές ξένων επενδύσεων, σε βαθμό μάλιστα μεγαλύτερο απ' ό,τι κατά την ανάληψη της εξουσίας από τον Erdoğan, με τη Δύση να εξακολουθεί να αποτελεί βασικό οικονομικό της εταίρο. Αντίστοιχα, οι σχέσεις με το NATO και την ΕΕ δεν έχουν διαρραγεί, αλλά αποκτούν ολοένα και πιο συναλλακτικό χαρακτήρα: η Τουρκία παραμένει κρίσιμη για τη Συμμαχία λόγω γεωπολιτικής θέσης και στρατιωτικών υποδομών, ενώ η ΕΕ τη χρειάζεται ως βασικό ανάχωμα στο προσφυγικό, όπως αποτυπώθηκε χαρακτηριστικά στη συμφωνία ΕΕ–Τουρκίας του 2016.³¹¹

Στο επίπεδο της υψηλής στρατηγικής, η Άγκυρα επιχειρεί συστηματικά να συνεργάζεται σε μια συναλλακτική βάση, χωρίς να αποκόπτεται πλήρως από τη Δύση, υιοθετώντας μια πρακτική που εντάσσεται σε μια μακρά παράδοση εξισορρόπησης και αντιστάθμισης (Hedging) των Μεγάλων Δυνάμεων, από την οθωμανική περίοδο έως σήμερα.³¹² Η προσέγγιση με τη Ρωσία ενσαρκώνει ακόμη περισσότερα χαρακτηριστικά συναλλακτικής σχέσης και δεν συνιστά στρατηγική μεταστροφή ή αλλαγή στρατοπέδου, αλλά μορφή αντιστάθμισης με στόχο τη μεγιστοποίηση της στρατηγικής ευελιξίας και ελευθερίας κινήσεων της Τουρκίας, ιδίως λόγω της ανάγκης συνεννόησης στη Συρία.³¹³ Όμως στον ενεργειακό τομέα, η Άγκυρα είναι σε μεγάλο βαθμό εξαρτώμενη από τη Μόσχα, γεγονός που επιτρέπει

³¹⁰ S. Cagaptay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.92,173,240.

³¹¹ Στο ίδιο, σ.333-337.

³¹² S. Neset, M. Aydin, E. Balta, K. Atas, H. Bilgin, A. Strand, “Turkey as a regional security actor in the Black Sea, the Mediterranean, and the Levant Region,” σ.19-23 και D. Bechev, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, σ.190-195,358-360.

³¹³ Στο ίδιο, σ.345-353.

στη τελευταία να ασκεί πίεση σε περιφερειακά θέατρα, όπως η Συρία και η Λιβύη όπου οι δύο πλευρές διαθέτουν συχνά αντιτιθέμενα συμφέροντα.³¹⁴

Ιστορικά, η ρωσική ισχύς λειτούργησε ως καταλύτης στη διαμόρφωση της τουρκικής στρατηγικής. Στο Μεσοπόλεμο η Τουρκία ήταν σε θέση να εκμεταλλευτεί τα αντικρουόμενα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων, να αποφύγει την απόλυτη ταύτιση με κάποια και να εξασφαλίσει οφέλη. Όταν τελικά ξέσπασε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος η Τουρκία προτίμησε να μεταφέρει σε άλλους το κόστος αναχαίτισης του Άξονα (buck-passing). Μόνο όταν οι πιέσεις έγιναν ισχυρότερες, η έκβαση του πολέμου βέβαιη και η διατήρηση της ουδετερότητας κρίθηκε ζημιογόνα μακροπρόθεσμα η Τουρκία κήρυξε τον πόλεμο στη Γερμανία.

Η πρωτοφανής πόλωση και η οργάνωση του διεθνούς συστήματος της περιόδου του Ψυχρού Πολέμου σε δύο διακριτά στρατόπεδα δεν άφηνε περιθώρια ελιγμών στη Τουρκία, η οποία ήταν αναγκασμένη να προχωρήσει σε πρόσδεση με τις ΗΠΑ (band-wagoning) που αποτελούσαν το μόνο δρώντα ικανό να εξισορροπήσει την απειλή της ΕΣΣΔ. Το 1974 ωστόσο, όταν η Τουρκία ένιωσε να απειλούνται ζωτικά της συμφέροντα και οι συγκυρίες το επέτρεπαν, παρέκκλινε από τη συμμαχική γραμμή, εισβάλλοντας στην Κύπρο. Σταδιακά οι περιορισμοί της στρατηγικής εξάρτησης άρχισαν να γίνονται αντιληπτοί από την Άγκυρα, ειδικά σε διπλωματικό επίπεδο με την αποξένωση των μουσουλμανικών κρατών της Μ. Ανατολής.

Η κατάρρευση της ΕΣΣΔ άλλαξε εκ θεμελίων το στρατηγικό περιβάλλον για τη Τουρκία. Η ρωσική ισχύς σήμερα εξακολουθεί να επηρεάζει σημαντικά τα όρια και τις επιλογές της τουρκικής στρατηγικής, όμως η Ρωσία δεν αποτελεί υπαρξιακή απειλή, γεγονός που καθιστά την απόλυτη ευθυγράμμιση με τις ΗΠΑ μη αναγκαία. Επί Όζαλ η Τουρκία έκανε τα πρώτα βήματα αναζήτησης ενεργότερου ρόλου στη διεθνή σκηνή, όμως πάντα συμπληρωματικά προς το δυτικό προσανατολισμό της χώρας. Επιπλέον η δράση της εστίασε σε εργαλεία ήπιας ισχύος, βασιζόμενη στην

³¹⁴ S. Cagartay, *η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, σ.339-344 και I. Μάζης, Μ. Τρούλης, *Τουρκική Στρατηγική στη Λιβύη*, σ.273.

στρατηγική σημασία της, τη πολιτιστική της κληρονομιάς και τη θέση της εντός των δυτικών θεσμών.

Σε αυτό το σημείο βρίσκεται η κρίσιμη διαφοροποίηση της περιόδου Erdoğan. Αν και το AKP βάδιζε αρχικά στα χνάρια της διακυβέρνησης ANAP, υψηλά ιστάμενοι αξιωματούχοι του δεν θεωρούσαν «ιερό δισκοπότηρο» τη στρατηγική ταύτιση με τη Δύση, αντιθέτως πίστευαν ότι η Τουρκία έπρεπε να θέσει ως προτεραιότητα την ενίσχυση των δεσμών της με τις μουσουλμανικές χώρες και να προωθήσει την επιρροή της προς αυτές. Για το AKP σήμερα, είναι οι σχέσεις με τη Δύση που πρέπει να λειτουργούν συμπληρωματικά προς αυτές με το μουσουλμανικό και τουρκογενή κόσμο, και όχι το αντίστροφο. Η επιδίωξη ενός πιο ενεργού ρόλου στην εγγύς περιφέρεια της Τουρκίας, η μείωση της στρατηγικής εξάρτησης από τις ΗΠΑ και το NATO, η υιοθέτηση της στρατηγικής αντιστάθμισης (Hedging) ακόμη και η οικοδόμηση των διμερών σχέσεων της χώρας σε μια συναλλακτική βάση, δεν αποτελούν καινοτόμες επιλογές των Τούρκων ιθύνοντων σχεδίασης στρατηγικής. Οι πρακτικές αυτές παραδοσιακά αξιοποιούνταν από την Άγκυρα με εξαίρεση τις περιόδους υψηλής πόλωσης του Ψυχρού Πολέμου. Όμως ο συνδυασμός της ανόδου της σχετικής ισχύος της Τουρκίας, των εσωτερικών πολιτικό-ιδεολογικών ζυμώσεων, της ουσιαστικής αδρανοποίησης της διαδικασίας ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ, των εσωτερικών πολιτικών συγκρούσεων που ενίσχυσαν την εκτελεστική εξουσία και της ανάγνωσης του διεθνούς περιβάλλοντος και της εξωτερικής πολιτικής της Άγκυρας υπό όρους ασφάλειας (securitization) οδήγησαν σε ένα νέο πρότυπο συμπεριφοράς.

Η Τουρκία μετά το πραξικόπημα είναι μια χώρα πιο αυταρχική στο εσωτερικό και με πολύ μεγαλύτερη διάθεση για ανάληψη μονομερούς στρατιωτικής δράσης στο εξωτερικό. Η Άγκυρα παραδοσιακά—όπως και τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης Erdoğan—προτιμούσε να προωθεί τα συμφέροντά της με πρακτικές ήπιας ισχύος, όμως μετά το 2016 αυτό φαίνεται να άλλαξε. Η νέα της στρατηγική, της επέτρεψε βραχυπρόθεσμα να αυξήσει την επιρροή της σε κρίσιμες περιφέρειες, ανέδειξε όμως ταυτόχρονα τα δομικά όρια και το υψηλό κόστος μιας εξωτερικής πολιτικής που στηρίζεται ολοένα και περισσότερο στη στρατιωτική ισχύ. Η στρατηγική που ακολουθεί η Τουρκία επέφερε ρήξη με παραδοσιακούς της

συμμάχους όπως το Ισραήλ και περιέπλεξε τις σχέσεις της με την Ουάσιγκτον και την ΕΕ. Συνολικά η Τουρκία δεν έχει εγκαταλείψει πλήρως τη Δύση, ούτε φαίνεται εφικτό να συμβεί κάτι τέτοιο, υιοθέτησε όμως μια πιο συναλλακτική προσέγγιση στις εξωτερικές της σχέσεις.

Το πραγματικά ανησυχητικό ενδεχόμενο είναι η Άγκυρα, υπό τη μέθη των επιχειρησιακών επιτυχιών της, που εξασφαλίζουν βραχυπρόθεσμα τακτικά κέρδη, αλλά πολλές φορές οδηγούν σε επιπλοκές σε στρατηγικό επίπεδο, όπως προβλήματα στις διμερείς της σχέσεις ή και δημιουργία συνασπισμών εναντίων της, να επεκτείνει την αποσταθεροποιητική στρατηγική της που εδράζεται στην ασφαλειοποιημένη ανάγνωση του διεθνούς της περιβάλλοντος και να πυροδοτήσει απρόβλεπτες και επικίνδυνες καταστάσεις. Στην περίπτωση της Κύπρου το 1974 η Άγκυρα, θεωρώντας ότι πλήττονταν τα ζωτικά της συμφέροντα, εκμεταλλεύτηκε το γεγονός ότι η προσοχή των ΗΠΑ εστίαζε αλλού και έκανε την κίνησή της. Σήμερα παρατηρείται μια παρόμοια συνθήκη στο διεθνές περιβάλλον, η οποία καθίσταται ακόμη πιο ανησυχητική για τη σταθερότητα στην περιοχή αν ληφθεί υπόψη η τουρκική στρατηγική των τελευταίων χρόνων όπως αυτή αναλύθηκε νωρίτερα.

Επιπλέον, η παρούσα ανάλυση ισχυρίζεται ότι η τουρκική στρατηγική, όπως οι αντίστοιχες κάθε κράτους, δεν είναι απαλλαγμένη από στρατηγικά σφάλματα. Συνεπώς μια ανορθολογική επιλογή, επιβαλλόμενη από εσωτερικές πιέσεις της κοινής γνώμης ή των κυβερνητικών εταίρων, από λανθασμένες εκτιμήσεις, από ειλικρινή αισθήματα ανασφάλειας ή και από προβοκάτσιες όπως αυτή που σχεδίαζε το σχέδιο *Βαριοπούλα*, δεν πρέπει να αποκλείεται. Ειδικά έναντι κοινωνιών ευαίσθητων στις συνέπειες του πολέμου και τις ανθρώπινες απώλειες η Άγκυρα μπορεί να μπει στον πειρασμό να χρησιμοποιήσει στρατιωτικά μέσα ευελπιστώντας σε επιτυχίες όπως αυτές στη Συρία, τον Καύκασο και τη Λιβύη.

Τέλος, οφείλει να τονιστεί το απλοϊκό της προσέγγισης ότι η εν λόγω στροφή της τουρκικής στρατηγικής οφείλεται εξ ολοκλήρου στην κυβέρνηση Erdoğan και εκφράζει αποκλειστικά αυτήν. Μια τέτοια μονοπαραγοντική ανάλυση δεν αρκεί για να εξηγήσει σύνθετα ζητήματα όπως η χάραξη υψηλής στρατηγικής ενός κράτους, που επηρεάζεται από πολλαπλούς παράγοντες, όπως το διεθνές και περιφερειακό σύστημα, οι γεωπολιτικές αντιλήψεις της κρατικής ελίτ, η εθνική στρατηγική

κουλτούρα, οι ιστορικές εμπειρίες, οι θεσμικές σταθερές του κράτους, καθώς και οι εσωτερικές κοινωνικοοικονομικές και ιδεολογικοπολιτικές δυναμικές. Υπό αυτό το πρίσμα, η κυβέρνηση Erdoğan δεν θα πρέπει να ιδωθεί ως ο αποκλειστικός γεννήτορας της στρατηγικής αυτής μεταβολής, αλλά μάλλον ως ο πολιτικός φορέας που επιτάχυνε, επέκτεινε, εμβάθυνε και θεσμοποίησε προϋπάρχουσες τάσεις και αντιλήψεις εντός της τουρκικής στρατηγικής σκέψης.

Βιβλιογραφία

- Bechev D, *Η Τουρκία του Ερντογάν*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2002.
- Berstein S, Milza P, *Ιστορία της Ευρώπης*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.
- Brzezinski Z, *Η μεγάλη σκακιέρα*, Εκδόσεις Λιβανή, Αθήνα 1997.
- Çagartay S, *Η Αυτοκρατορία του Ερντογάν, Τουρκία και Μέση Ανατολή*, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα 2021.
- Davutoğlu A, *Το Στρατηγικό Βάθος*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2010.
- Goldschmidt A. Jr, *Ιστορία της Μέσης Ανατολής*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2016.
- Kennedy P, *Η άνοδος και η πτώση των Μεγάλων Δυνάμεων*, Εκδόσεις Αξιωτέλλης Αθήνα 1990.
- Ladau J, *Παντουρκισμός*, Έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1986.
- Mearsheimer J, *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2007.
- Spykman N, *Η γεωγραφία της ειρήνης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2004.
- Weber F, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, Έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1985.
- Zürcher E, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004.
- Γιαννόπουλος Γ, *Ο Μεταπολεμικός Κόσμος, ελληνική ανεξαρτησία και ευρωπαϊκή ιστορία*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1992.
- Γκόφας Α, Τζιφάκης Ν, *Θεωρητικές προβολές στη Διεθνή Πολιτική*, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα 2017.
- Ηρακλείδης Α, *Ανάλυση και επίλυση συγκρούσεων*, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα 2011.
- Ηρακλείδης Α, *Διεθνείς Σχέσεις*, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα 2019.

- Κολιόπουλος Κ, *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2008.
- Λίτσας Σ, *“Η σύγχρονη Τουρκική πραγματικότητα και ο ρόλος του στρατού στις δομές εξουσίας του κράτους,”* ΕΛΙΑΜΕΠ Ειδικές Μελέτες ΟΡ07.02, Αθήνα 2007.
- Μάζης Ι, Τρούλης Μ, *Τουρκική Στρατηγική στη Λιβύη*, Εκδόσεις Λειμών, Αθήνα 2020.
- Ντόκος Θ, Πρωτονοτάριος Ν, *Η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας*, Εκδόσεις Κ. Τουρίκη, Αθήνα 1997.
- Παπασωτηρίου Χ, *Ο Αγώνας για την Ελληνική Ανεξαρτησία*, Εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα 1996.
- Παπασωτηρίου Χ, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2004.
- Παπασωτηρίου Χ, *Η αμερικανική πολιτική από τον Φράνκλιν Ρούζβελτ στον Ντόναλντ Τραμπ*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2018.
- Παπασωτηρίου Χ, *Αμερικανική Υψηλή Στρατηγική*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2025.
- Σαρλής Μ, *Η Συρία, η Τουρκία και η γεωπολιτική του συστήματος της Μ. Ανατολής*, Εκδόσεις Λειμών, Αθήνα 2004.
- Συρίγος Α, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2024.
- Τρούλης Μ, *Τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2021.
- Υφαντής Κ, *Εισαγωγή στη Στρατηγική*, Εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα 2015.
- Aras B, “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, SETA-Foundation for Political, Economic and Social Research, Brief No: 32 (2009).
- Aydın-Düzgit S, Kutlay M, Fuat Keyman E, “Strategic autonomy in Turkish foreign policy in an age of multipolarity: lineages and contradictions of an idea,” *International Politics*, (2024).
- Barlas D, Yılmaz S, “Rethinking strategic alignment: the great powers’ wedging and Turkey’s balancing strategies”, *Turkish Studies*, (2022).

- Kuik Ch, "The Essence of Hedging: Malaysia and Singapore's Response to a Rising China." *Contemporary Southeast Asia*, Vol. 30, no. 2 (2008).
- Düz S, "The Ascension of Turkey as a drone power," *SETA Analysis*, no. 65 (2020).
- W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, Routledge, New York, 2013.
- Kasapoglu C, "Techno-Geopolitics and the Turkish Way of Drone Warfare," *Atlantic Council in Turkey*, Issue Brief (2020).
- Larrabee S, "The 'New Turkey' and American-Turkish Relations", *Insight Turkey*, Vol. 13, no.1 (2011).
- Morris C, *The new Turkey, The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, Granta Publications, London 2005.
- Neset S, Aydin M, Balta E, Ataç K, Bilgin H, Strand A, "Turkey as a regional security actor in the Black Sea, the Mediterranean, and the Levant Region." *Chr. Michelsen Institute Report*, no. 2 (2021).
- Nye J. Jr, *Soft Power: The means to success in world politics*, Public Affairs, New York 2004.
- Pape R, "Soft Balancing Against the United States," *International Security*, sections I–II Vol. 30, no. 1 (2005).
- Parlar Dal E, Erşen E, "Reassessing the "Turkish Model" in the Post-Cold War Era: A Role Theory Perspective," *Turkish Studies*, (2014).
- Paul T.V, *Restraining Great Powers: Soft Balancing from Empires to the Global Era*, Yale University Press, London 2018.
- Schweller R.L, "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In," *International Security*, Vol. 19, no. 1 (1994).
- Seydi S, *The Turkish Straits and the Great Powers*, The Isis Press, Κωνσταντινούπολη 2010.

Spray A, "The Countries Acquiring MQ-9B Sky-Guardian Drones," Simple Flying, 19 Δεκ. 24, <https://simpleflying.com/countries-acquiring-mq-9b-skyguardian-drones>

Walt S, *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, London 1987.

Waltz K, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading Mass. London 1979.

Weisband E, *Turkish Foreign Policy 1943-1945, Small state diplomacy and Great Powers politics*, Princeton University Press, 1973.

Ηλεκτρονικές Πηγές

Maddison A, *The World Economy: Historical Statistics*. Maddison Project Database OECD, 2003.

"MQ-9A Reaper," General Atomics Aeronautical, 05 Δεκ. 25, <https://www.gaasi.com/remotely-piloted-aircraft/mq-9a>

World Bank Data, *Population, total*. World Development Indicators.

World Bank Data, *GDP, total*, World Development Indicators.